

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

Vývoj ústavů pro choromyslné na Moravě v 19. století

Magisterská diplomová práce

Tereza Faltusová

Vedoucí práce: Mgr. Ivan Puš, Ph.D.

Olomouc 2024

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou prací s názvem *Vývoj ústavů pro choromyslné na Moravě v 19. století* vypracovala samostatně na základě citovaných pramenů a literatury.

V Olomouci dne

.....

Podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat Mgr. Ivanu Pušovi, PhD. za vedení diplomové práce a podnětné připomínky k pramenům a literatuře. Velké díky patří mé kamarádce Mgr. Kateřině Sommerové za nekonečnou podporu, cenné editorské připomínky, a především za její čas a nekonečnou laskavost. Dále děkuji archivářům Moravského zemského archivu v Brně a Okresního archivu v Kroměříži za trpělivé zprostředkovávání mnou požadovaného velkého množství kartonů. Na závěr chci vyjádřit velký dík mé rodině a všem mým blízkým, kteří vždy našli způsob, jak mě rozesmát a podpořit v těžkých chvílích.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Pramenná základna a historiografie.....	8
3. Péče o choromyslné do vzniku ústavní péče na přelomu 18.–19. století.....	13
4. Založení prvního zemského ústavu pro choromyslné na Moravě v Černovicích u Brna	20
4.1. MUDr. Josef Ignác Čermák.....	20
4.2. Dějiny péče o choromyslné na Moravě.....	21
4.3. Nedostatečná kapacita v dobročinných zařízeních a možné řešení.....	24
4.4. První zemský ústav v Černovicích u Brna.....	25
4.5. Stanovy moravského zemského ústavu pro choromyslné.....	26
4.6. Stravování.....	28
4.7. Přeplněnost černovického ústavu.....	30
4.8. Hledání pomoci v klášterních nemocnicích.....	31
4.9. Snahy o zřízení filiálky černovického ústavu.....	33
4.10. Odložení jednání na dobu neurčitou.....	35
5. Založení druhého zemského ústavu pro choromyslné.....	36
5.1. Provizorní řešení přeplněného brněnského ústavu.....	36
5.2. Nedostatek místa v brněnském ústavu pro choromyslné jako předmět jednání moravského zemského sněmu.....	39
5.3. Hledání vhodného místa pro druhý zemský ústav pro choromyslné na Moravě	42
5.4. Nabídka dvou pozemků u Šternberka.....	48
5.5. Jednání o vhodnosti lokality Lhoty u Šternberka.....	50
5.6. Hledání vhodného místa pro třetí zemský ústav pro choromyslné.....	52
6. Založení třetího zemského ústavu pro choromyslné.....	57
6.1. Hledání vhodného místa pro třetí zemský ústav pro choromyslné na Moravě..	57
6.2. Předválečná aféra.....	61
6.3. Ukradené obilí.....	63
6.4. Případ Slavíková-Střahelová.....	66
6.5. Moučná krize.....	68
6.6. Vliv první světové války na chod třetího zemského ústavu pro choromyslné ..	69
7. Závěr.....	72
Seznam použitých pramenů a literatury.....	75

Archivní prameny	75
Tištěné prameny	76
Prameny dostupné online:	76
Periodika	77
Sekundární literatura	79
Internetové zdroje	80
Resumé.....	81
Obrazová příloha.....	82

1. Úvod

„Veřejná péče o choromyslné může býti považována právem za jedno z měřítek humanitních snah rozvoje jednotlivých zemí,“¹

domníval se první ředitel třetího zemského ústavu pro choromyslné v Kroměříži, který tímto výrokem započal svou knihu, v níž charakterizoval vývoj péče o choromyslné na Moravě do roku 1908. Právě otázka týkající se přístupu k choromyslným rezonovala moravskou společnost do doby, než byl roku 1863 zřízen první ústav pro choromyslné v Černovicích u Brna, jehož ředitel Josef Čermák trval na humánním zacházení s pacienty, o němž ve svém spisu pojednává.² Ačkoliv mohlo být na tento přístup nahlíženo jako na zavádějící, jak bude vysvětleno v podkapitole věnující jeho osobnosti, bylo jméno Josefa Čermáka již ve své době nahlíženo s velkou úctou a respektem, jelikož pocházel z významné lékařské rodiny, navíc se stal prvním vysokoškolsky vzdělaným odborníkem na duševní poruchy, který na Moravě působil.

Přestože k založení všech tří moravských ústavů došlo během pouhých 45 let, přičemž zemský sněm od počátku dbal na to, aby byly zřízeny podle nejnovějších zahraničních poznatků, nedostalo se tomuto počínu v historiografii téměř žádné pozornosti.

První významnou prací, která se na problematiku zaměřila, se stal sborník přednášek vydaný ke 100. výročí od založení psychiatrické léčebny v Černovicích u Brna z roku 1863. Historii založení ústavu se zde věnoval pouze Josef Hádlík ve své přednášce *Rozvoj psychiatrie na Moravě (historický přehled)*³ a Eugen Vencovský v referátu s názvem *Přehled historického vývoje psychiatrického ústavnictví*⁴. Ačkoliv se jedná o podrobné články vycházející z historických pramenů uložených v Moravském zemském archivu v Brně, jsou místy silně ideologicky zbarvené, čímž dochází faktografické dezinterpretaci.

¹ Návrat, Čeněk: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908, s. 6.

² Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866.

³ Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 13–150.

⁴ Vencovský, Eugen: *Přehled historického vývoje psychiatrického ústavnictví*. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 7–12.

Dalšího zájmu se černovický ústav dočkal roku 1983, kdy byl vydán sborník k jeho 120. výročí od založení. Zde lze považovat za nejpřínosnější přednášku Jiřího Pejchla⁵, který na rok 1863 a na ředitele Čermáka nahlíží jako na základní pilíře moderní psychiatrické ústavní péče na Moravě.

V roce 1983 pak vydal prostějovský rodák Eugen Vencovský svou knihu *Čtení o psychiatrii*⁶, v níž se zabývá komplexními poznatky z oblasti historie týkající se péče o duševně nemocné od nejstarších dob po polovinu 19. století. Jednu z kapitol zde věnoval také vývoji psychiatrie v českých zemích a na Slovensku, avšak samotné Moravě se dostalo pouhých tří stran, na nichž se podrobněji zabýval pouze brněnským ústavem. O ústavech ve Šternberku a v Kroměříži se zde kromě maximální kapacity, které byly schopny pojmout, více nedočteme. Vývojem péče o choromyslné se profesor Vencovský zabýval také ve své druhé knize *Psychiatrie dávných věků*⁷, v níž poslední část věnoval podrobnější analýze ústavů založených v Čechách. Kromě zmíněných titulů je Vencovský také hlavním autorem učebnice *Psychiatrie*⁸, která vyšla pod záštitou Karlovy univerzity v Praze.

Z novějších publikací nelze opominout kolektivní práci *Dějiny Šternberka*, ta však žádné informace o zřízení druhého zemského ústavu pro choromyslné nepřináší, a předkládá pouze dobovou malbu tohoto zařízení.⁹ Specifickým a velmi záslužným počinem je monografie britské historičky Leslie Topp, která se ve své knize věnuje architektuře ústavů pro choromyslné ve střední Evropě; její pozornost však byla věnována převážně kroměřížskému ústavu.¹⁰ Ústavní péči o choromyslné na Moravě v letech 1863–1892 se pak věnovala Lena Lakomá z Masarykovy univerzity v Brně.¹¹

Zmínka o ústavech pro choromyslné se objevuje také v *Dějínách československého lékařství*¹² od Ludmily Sinkulové, ovšem jedná se skutečně jen o základní informace

⁵ Pejchl, Jiří: Základ moderní psychiatrické ústavní péče na Moravě. In: *120 let psychiatrické léčebny v Brně v Černovicích*. Brno 1983, s. 22–29.

⁶ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983.

⁷ Vencovský, Eugen: *Psychiatrie dávných věků*. Praha 1996.

⁸ Vencovský, Eugen a kol.: *Psychiatrie*. Praha 1972.

⁹ Viktořík, Michael – Fasora, Lukáš – Skoupý, Arnošt: Šternberk v letech 1850–1914. In: Papajík, David a kol.: *Dějiny Šternberka*. Šternberk 2022, s. 338.

¹⁰ Topp, Leslie: *Freedom and the Cage. Modern Architecture and Psychiatry in Central Europe 1890–1914*. Pennsylvania 2017.

¹¹ Lakomá, Lena: *Ústavní péče o choromyslné na Moravě v letech 1863–1892 na příkladu Černovic*. Masarykova univerzita, 2020 (bakalářská diplomová práce).

¹² Sinkulová, Ludmila: *Dějiny československého lékařství od roku 1740–1848. II. díl*. Praha 1965.

týkající se založení tohoto zařízení v Praze. Ve své další knize s názvem *Stát, lékaři a zdraví lidu*¹³ se Sinkulová této problematice nevěnuje vůbec.

Následují publikace, které se zabývají dějinami zdraví z hlediska nejrůznějších oborů. V roce 2004 vyšla přehledová kniha Ludmily Hlaváčkové a Petra Svobody s názvem *Dějiny lékařství v českých zemích*¹⁴. Stručným výkladem ke každé problematice však připomíná spíše encyklopedii, její výklad je stručný a nezabíhá do žádných detailů. O deset let později se kolektiv autorů kolem Mileny Lenderové zaměřil na lidské tělo jako na středobod medicinského zájmu v průběhu 19. století. Duševním chorobám a vývoji v jejich léčení se na několika stránkách věnuje Daniela Tinková.¹⁵ Tinková se historií psychiatrie stručně zabývá také v tematické řadě *Velké dějiny zemí Koruny české* v oddílu *Lékařství*.¹⁶

Ze zahraničních autorů nelze opomenout *Dějiny šílenství*¹⁷ od Michela Foucaulta, který na duševní nemoci nahlíží kromě medicinského úhlu pohledu také z filozofického hlediska. Na Foucaultovo pojetí částečně navazuje Andrew Scull¹⁸, který se zabývá kulturní historií duševních chorob od nejstarších dějin až po Freudovu psychoanalýzu. Přínos této monografie spočívá zejména v rozšířeném pohledu na duševní nemoci, neboť jsou zde reflektovány také v souvislosti se světovou beletrií, případně je na ně nahlíženo jako na jeden z opomíjených produktů velkých dějin.

2. Pramenná základna a historiografie

Diplomová práce se pokusí na základě doposud z velké části nezpracovaného archivního materiálu zmapovat okolnosti založení všech tří ústavů pro choromyslné na Moravě a podat pohled na tento trend jako na problém celé Moravy, která až do roku 1863 nedisponovala žádným specializovaným zařízením pro choromyslné. Moravský zemský sněm se ve všech třech případech během jednání týkajících se založení těchto ústavů musel potýkat

¹³ Sinkulová, Ludmila: *Stát, lékaři a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*. Praha 1959.

¹⁴ Hlaváčková, Ludmila – Svobodný, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004.

¹⁵ Tinková, Daniela: Tělo a medicína: Proměna obrazu chápání lidského těla v lékařském myšlení a praxi 19. století. In: Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014, s. 62–75.

¹⁶ Tinková, Daniela: Medicína a zdravotnictví od revoluce 1848 do rozdělení univerzity 1882. In: Svobodný, Petr–Černý, Karel a kol.: *Velké dějiny zemí Koruny české. Lékařství*. Praha 2023, s. 256–259.

¹⁷ Foucault, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha 1993.

¹⁸ Scull, Andrew: *Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od blázince k moderní medicíně*. Praha 2019.

s různými překážkami: od neschopnosti členů shodnout se na tom, jakým způsobem bude o nemocné pečováno, přes nejednotné názory týkající se lokality, na níž měly být ústavy vybudovány, až po sumu, kterou měl být sněm ochotný do těchto budov investovat. Jednání sněmu se tak zbytečně protahovala a počet choromyslných nezadržitelně narůstal. Právě dochované stenografické protokoly z jednání Moravského zemského sněmu, které občas autenticky zachycují nevraživost mezi některými členy, patří mezi jeden z klíčových pramenů podávajících obraz nepříznivé situace duševně chorých ve druhé polovině 19. století na Moravě. K jednáním často chybí přepisy v češtině a práci s německým textem stěžuje archaický jazyk a použitá terminologie z oblasti ekonomiky a architektury.

Stěžejní informace týkající se celistvé péče o choromyslné na Moravě se nachází v Moravském zemském archivu v Brně,¹⁹ zejména pak ve fondu A9. Nejvíce materiálu lze dohledat k založení druhého zemského ústavu ve Šternberku, neboť jednání o zřízení tohoto ústavu trvala více než deset let. Na druhou stranu právě široké rozpětí kartonů činí historii šternberského ústavu složitou ke zpracování, neboť důležité zprávy z jednání moravského zemského sněmu a petice jednotlivých měst nejsou v kartonech chronologicky seřazené, místy jsou nečitelné či torzovité. Práce s těmito prameny je tak časově velmi náročná; kromě množství stěžují práci místy velice špatně čitelné dokumenty psané kurentem v německém jazyce. Z tohoto důvodu shledávám problematickou publikaci Leo Puszkailera a Eugena Skuly²⁰, jelikož po prozkoumání kartonů v MZA je patrné, že při psaní dějin ústavu vycházeli pouze z dochovaných zpráv moravského zemského sněmu přeložených (jen stručně a neúplně!) do češtiny. Jejich práce se nikterak neopírá o německojazyčné dokumenty, čímž se jí dostává poněkud povrchního a neúplného rázu.

Opačný charakter mají prameny osvětlující založení Zemského ústavu Františka Josefa I. Přestože fond A9 disponuje větším množstvím kartonů, všechny potřebné archiválie se nachází seřazené v kartonu 6822, což práci výrazně usnadňuje, většina dokumentů je navíc psaná česky. Zajímavé jsou pak obsáhlé kartony 6992 a 6993, které obsahují informace o fungování ústavu během první světové války, a tvoří tak cenný zdroj pro poznání o každodenním životě zaměstnanců a pacientů ústavu v této nelehké době. Ve Státním okresním archivu Kroměříž se kromě architektonických plánů, které se však nacházejí také v MZA Brno, nepodařilo jiné prameny dohledat. Cenným pramenem je také

¹⁹ Dále jen MZA.

²⁰ Skula, Eugen: K dějinám psychiatrické léčebny ve Šternberku. In: Puszkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983.

kniha, kterou k založení ústavu vydal první ředitel Čeněk Návrat²¹, v níž zhodnotil dosavadní péči o duševně nemocné na Moravě. Následovalo období devadesátileté proluky, než se historie třetího zemského ústavu pro choromyslné chopil současný přednosta ženského oddělení Psychiatrické léčebny v Kroměříži Emanuel Doněk.²² Přestože jeho brožura opětovně připomíná základní informace týkající se založení ústavu, jedná se o publikaci určenou spíše pro širší veřejnost. Je patrné, že Doněk při psaní čerpal především z Návratova spisu, který místy doplnil několika zprávami dochovanými v MZA Brno.

Specifickou kapitolu pak zaujímají prameny k nejstaršímu ústavu pro choromyslné v Černovicích u Brna. V MZA se sice nachází nezpracovaný fond Zemského ústavu pro choromyslné v Brně²³, je však tvořen především protokoly, které podávají informace o stavu pacientů, založení ústavu se však nevěnují. Stěžejním pramenem pro poznání dějin ústavu je již výše zmíněný Čermákův spis, který bude podrobněji charakterizován v kapitole týkající se založení brněnského ústavu. Neopomenutelným primárním pramenem jsou také jednání moravského zemského sněmu doplněné o zprávy, které byly na jejich základě vydány. Úskalím těchto zpráv je však složitá dohledatelnost, neboť se nahodile nacházejí v kartonech, které obsahují informace k založení Šternberka, nikoliv Brna; prameny se nedochovaly v úplnosti nebo se některé nepodařilo dohledat.

V neposlední řadě je důležité zmínit dobový tisk, který však zakládání ústavů reflektuje pouze na základě věcných faktů a situaci většinou nijak nehodnotí. Za zmínku stojí například brněnské, německy psané periodikum *Mährisch-Schlesischer Correspondent* (1877–1917), který se v počátečních číslech roku 1889 věnoval založení brněnského ústavu v rámci 25. výročí od jeho založení. Dále stojí za zmínku opět německy psané *Deutsches Volksblatt* (1889–1922), jež naopak informovaly o založení druhého zemského ústavu pro choromyslné ve Šternberku, uchýlily se však k pouhému doslovnému přejímání stenografických záznamů z jednání moravského zemského sněmu. Výjimku v tomto ohledu tvoří česká *Moravská Orlice* (1863–1943) a deník *Rovnost* (1885–2001), které se přímo nezabývaly stavbou Zemského léčebného ústavu císaře Františka Josefa I., zaměřily se ale na vnitřní problémy ústavu, kterým se bude obsáhleji věnovat jedna z podkapitol zabývající se založením kroměřížského zařízení.

²¹ Návrat, Čeněk: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908.

²² Doněk, Emanuel: *Kroměřížská psychiatrická léčebna v průběhu posledního desetiletí*. Kroměříž 2009.

²³ MZA, fond A 45, nezpracováno.

Ze současných článků se historii ústavů pro choromyslné věnují pouze odborná lékařská periodika *Psychiatrie pro praxi* a *Česká a slovenská psychiatrie*, do nichž pravidelně přispívá psychiatr Emanuel Doněk se svou manželkou Janou Doňkovou²⁴ nebo Vladislav Šedivec.²⁵

Devatenácté století je charakteristické vznikem jednotlivých lékařských oborů, zejména díky prohlubujícím se poznatkům docházelo k vymezení jednotlivých specializací. Přestože duševní nemoci provázejí lidstvo od nejstarších dějin, většího zájmu se jim u historiků zatím nedostalo, a pokud ano, zabývaly se jejich dějinami hlavně samotní psychiatři, jejichž jména jsou uvedena v předešlých odstavcích.

Cílem diplomové práce je podat komplexní obraz vzniku ústavů pro choromyslné na Moravě v 19. století; do výčtu však není zahrnuta filiálka v Jihlavě, pro jejíž zpracování není dostupné dostatečné množství pramenů. Základem pro choromyslné, kteří zde čekali na vybudování ústavu ve Šternberku nebo v Kroměříži. Kromě archiválií zkoumajících samotné okolnosti založení těchto zařízení bude pozornost věnována také praktickému fungování jednotlivých ústavů, jejich významným ředitelům a u kroměřížského ústavu, kde tuto možnost dovolují prameny, také každodennímu životu personálu za první světové války. Založení prvního ústavu pro choromyslné v Černovicích se datuje do roku 1863, tedy tři roky po tom, co se František Josef I. provždy zřekl své absolutistické moci vydáním Říjnového diplomu. Je tedy nutné na dobové prameny nahlížet s vědomím, že vznikaly v době rodícího se parlamentarismu.

Práce je rozdělena na čtyři větší oddíly, v nichž potom v rámci jednotlivých podkapitol dochází ke specifikaci dílčích problémů. První kapitola podává obraz vývoje péče o choromyslné od nejstarších dějin po druhou polovinu 19. století, která je pro tuto práci stěžejní, neboť od této doby dochází k zakládání ústavů pro choromyslné na moravské půdě. Další tři kapitoly se pak v chronologickém sledu věnují jednotlivým ústavům; brněnskému, šternberskému a kroměřížskému.

²⁴ Doněk, Emanuel – Doňková, Jana: Počátky moravské psychiatrie I. In: *Psychiatrie pro praxi*, roč. 98, 2006, č. 2; Doněk, Emanuel – Doňková, Jana: Počátky moravské psychiatrie II. In: *Psychiatrie pro praxi*, roč. 98, 2006, č. 2; Doněk, Emanuel – Doňková, Jana: Počátky moravské psychiatrie III. In: *Psychiatrie pro praxi*, roč. 98, 2006, č. 2.

²⁵ Šedivec, Vladislav: Názory na duševní nemoci ve středověkém a renezančním lékařství a mýtus čarodějnictví. In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 103, 2007, č. 3; Šedivec, Vladislav: Počátky novodobé psychiatrie (19. století). In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 104, 2007, č. 3.

V práci je použita metoda sondy do pramenů zachycujících informace o všech třech výše zmíněných ústavech a následná komparace s informacemi obsaženými v sekundární literatuře, pokud se k danému zařízení taková vyskytuje. Výběr tématu spočíval v zjištění, že komplexní zpracování této problematiky doposud neexistuje. Rovněž ohraničení období rokem 1918 bylo vybráno na základě dohledání zatím nevyužitých kartonů 6992 a 6993, které obsáhle reflektují problémy, s nimiž se ústavy pro choromyslné musely potýkat v době válečného strádání.

3. Péče o choromyslné do vzniku ústavní péče na přelomu 18.–19. století

Na duševní choroby je nutné nahlížet v souvislosti s kulturní historií celé naší civilizace. Preventivně se proti nim chránila již nejstarší etnika nošením různých magických ochranných symbolů neboli talismanů či amuletů; cizí jim zřejmě nebyly ani zařikávací rituály, které měly vyhánět zlé duchy z těla nebo eliminovat okolní hrozby. Na primitivní léčebné zásahy by mohly odkazovat nálezy trepanovaných lebek z doby neolitu.²⁶ Trepanace, jejíž název je odvozen od starořeckého slova pro vrták (trypanon), se nejhojněji vyskytovala v období neolitu. Nejčastěji se pak používala škrabací technika, při níž postupně docházelo k seškrabávání okraje kosti do doby, než se léčitel dostal k mozkovým obalům.²⁷ Právě trepanace bývá považována za počátky léčebných chirurgických zákroků. Pravěcí lidé zřejmě věřili, že provrtáním otvoru do lebky donutí démona opustit nemocné tělo. Výzkum pravěkých rituálů vychází výhradně z archeologických nálezů, a při jeho interpretaci je tedy nutné brát v potaz jeho etnologickou a etnografickou analogii.²⁸ Na duševní choroby bylo nahlíženo jako na boží trest, mohly být tudíž odňaty opět pouze božím zásahem.²⁹ Literatura se však v tomto tvrzení neshoduje; Václav Smrčka se domnívá, že se trepanace prováděla u jedinců, kteří přežili poranění hlavy: Jako příklad uvádí muže ze Sedlčan, u nějž byly diagnostikovány příznaky zvýšeného nitrolebního tlaku vyvolaného nezhoubným nádorem z mozkových obalů.³⁰

Z dob starověku máme motiv šílenství dochovaný například ve starozákonních příbězích. Jako příklad lze uvést prohřešek prvního izraelského krále Saula, který byl potrestán pouze proto, že přesně nesplnil, co mu židovský Bůh Jahve poručil; měl vyvraždit všechny žijící Amálekovce a jejich zvířata. Nechal však naživu Agaga a dobré kusy dobytka, kterých mu bylo líto. Za neuposlechnutí ho Jahve potrestal tak, že na něj seslal „zlého ducha“. Jedinou úlevu mu v okamžicích, kdy se „zlý duch“ začal projevovat, mohla přinést hra na citeru.³¹ Následně mu nepomohl v rozhodující bitvě proti Pelištejcům a nechal zemřít jeho tři syny. Poté ho opět pohltil „zlý duch“, a když Saula obklíčili nepřátelé, ze zoufalství si lehl

²⁶ Vencovský, Eugen: *Psychiatrie dávných věků*. Praha 1996, s. 11–12.

²⁷ Smrčka, Václav: Pravěk a choroby. In: Svobodný, Petr–Černý, Karel a kol.: *Velké dějiny země Koruny české. Lékařství*. Praha 2023, s. 28–29.

²⁸ Hlaváčková, Ludmila – Svobodný, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 16–17.

²⁹ Vencovský, Eugen a kol.: *Psychiatrie*. Praha 1972, s. 5.

³⁰ Smrčka, Václav – Kuželka, Vítězslav – Melková, Jana: Meningioma probable reason for trephination. In: *International Journal of Osteoarcheology*, 13, 2003, č. 5, s. 1–6.

³¹ 1Sam 17, 14–16.

na meč.³² S obdobím starověku je neodmyslitelně spjato jméno Hippokrata (asi 460–370 př. n. l.). Jeho názory na vznik a léčení tělesných a duševních nemocí nebyly dlouho překonány a medicína je v plném rozsahu přejímala až do konce středověku. Hippokrates nehledal příčinu chorob v nadpřirozených silách, ale ve vnějších a vnitřních vlivech prostředí, v němž se nemocný člověk nacházel.³³ Svě odmítnutí všech chorob, včetně těch duševních, jakožto démonických zásahů se pokusil doložit na takzvané teorii tělesných šťáv, která v modifikované podobě přetrvala až do 19. století.³⁴ S kněžskými šarlatány, kteří si přisvojovali schopnost vykonávat kouzly moc boží, Hippokrates pohrdal už ve svém spisu *O posvátné nemoci*,³⁵ podle něj neměly být duševní choroby brány jako záhada, ale jako praktická aplikace jeho učení psychiatrie za předpokladu, že je na mozek nahlíženo jako na sídlo normální i chorobné duševní činnosti.³⁶

Ačkoliv středověké učení vycházelo ve své podstatě z Hippokratových tezí, navrátilo se k víře, že duševní choroby způsobovala zlá síla. Choromyslnost byla etiologicky vysvětlována tzv. daemonomanií neboli posedlostí zlým démonem/děblem, podle čehož bylo s takovýmto nemocným zacházeno.³⁷ Pokud došlo k uzdravení mysli nemocného, nahlížela středověká společnost na tento fakt jako na zázrak. Již svatý Augustin z Hippa (354–430) zaznamenal v roce 386, tedy v době, kdy byl ještě pohanem, svědectví o otevření hrobky nedaleko Milána, kdy dvě kosti vyhnaly z mysli nemocného člověka nečisté duchy, kterými byl dlouhou dobu posedlý.³⁸ Šílenství se pro svou tajemnost stalo také jedním z oblíbených motivů středověké literatury. Do počátku 15. století se v anglických žaltářích setkáváme s postavou grylla, který metaforizoval duši žádostivého člověka, jež však byla uvězněna v těle zvířete. Charakteristickým rysem grylla je tvář s groteskním výrazem umístěná na bříše obludy, což lze interpretovat pomocí Platónovy filozofie jako zkázu ducha, jenž propadl hříchu, tedy symbol šílenství.³⁹

³² 1Sam 1, 4–6.

³³ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 31.

³⁴ Scull, Andrew: *Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od blázince k moderní medicíně*. Praha 2019, s. 31.

³⁵ Vencovský, Eugen: *Psychiatrie dávných věků*. Praha 1996, s. 47.

³⁶ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 32.

³⁷ Vencovský, Eugen a kol.: *Psychiatrie*. Praha 1972, s. 6.

³⁸ Scull, Andrew: *Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od blázince k moderní medicíně*. Praha 2019, s. 73.

³⁹ Foucault, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha 1993, s. 22.

Ve středoevropském prostoru se duchovní snažili vymýtit zmíněného zlého d'ábla různými slavnostními obřady, ceremoniemi nebo zařikáváním a modlitbami. Pokud se po těchto procesích nedostavil žádoucí výsledek, byli nemocní vrháni do žalářů nebo podzemních kobek a odsuzováni k trestům smrti, neboť za své činy, jichž se dopustili pod vlivem duševní choroby, měli nést plnou odpovědnost.⁴⁰ V polovině 13. století vznikly v českých zemích dvě řádové nemocnice; roku 1234 to byla řádová nemocnice sv. Františka v Praze a roku 1246 řádová nemocnice sv. Ducha v Olomouci. Jelikož obě klášterní instituce disponovaly také místnostmi pro pobyt a izolaci duševně chorých, lze je považovat za první předchůdce ústavů pro choromyslné v Čechách a na Moravě.⁴¹

Renesanční přístup k vědě vycházel z hesla *ad fontes*, tudíž se v této době dočkalo opětovné obliby Hippokratovo učení, a od teorie daemomanie bylo z velké části upuštěno. Obecně se uplatňoval kritický postoj k církevnímu dogmatismu a středověkému scholasticko-abstraktnímu myšlení. Pozornost pak byla upnuta k poznání vědecké pravdy v medicíně na základě racionálního myšlení praktického experimentálního zkoumání.⁴² Následující doklady spadají sice do doby, která je z dnešního hlediska v rámci našeho geografického horizontu brána jako vrcholný středověk, ale 15. století je již charakteristické šířením renesančního vlivu do střední Evropy.

Roku 1403 byl vybudován první neklášterní azyl spolu s nemocnicí pro duševně choré v Betlehemu u Londýna. Zařízení zřejmě inspirovalo město Znojmo, které se roku 1458 rozhodlo z vlastních peněz zřídit útulek s názvem *Hospitale hominum rationem non habentium* neboli *Útulek pro osoby nemající rozum* sloužící pro pět choromyslných.⁴³ Další pozornosti se dostalo moravským choromyslným roku 1582, kdy došlo ke zřízení městského azylu pro duševně nemocné v Brně.⁴⁴ Tyto městské azyly nabízely možnost vyjednání s obecní nebo městskou správou tzv. patronáž, což znamenalo, že si příbuzní mohli zaplatit strážce duševně nemocného. Taktéž si mohli zaplatit městského fyzika, který v útulku choromyslného pravidelně navštěvoval. Stinnou stránkou těchto zařízení bylo

⁴⁰ Vencovský, Eugen a kol.: *Psychiatrie*. Praha 1972, s. 6.

⁴¹ Vencovský, Eugen: Přehled historického vývoje psychiatrické ústavní péče. 1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. *Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 9.

⁴² Vencovský, Eugen a kol.: *Psychiatrie*. Praha 1972, s. 6.

⁴³ Vencovský, Eugen: Přehled historického vývoje psychiatrické ústavní péče. 1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. *Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 9.

⁴⁴ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 1–2.

zpřístupnění těchto prostor veřejnosti. Stala se z nich dobová atrakce, kterou mohli lidé za poplatek navštěvovat, aby se pobavili chováním nemocných. Pokud zrovna pacient neprováděl nic zajímavého, směli ho návštěvníci jakkoliv dráždit, než předvedl požadovaný výstup.⁴⁵ Teprve od 16. století pak začaly vznikat teoretické základy medicíny, opětovně vycházející z Hippokratova učení o čtyřech tělesných tekutinách, na jejichž základě docházelo také k dalšímu bádání o duševně chorých.⁴⁶

Zde je důležité zmínit ještě jeden trend charakterizující období raného novověku, a to pálení čarodějnic. Z medicínského hlediska se touto problematikou zabýval významný holandský lékař Johann Weyer (1515–1588), který ve svém spise *De praestigiis daemomum et incantationibus ac veneficiis (O šalbách démonů, čarodějnictví a travičství)* viděl v čarodějnicích duševně nemocné ženy, které byly bez vlastního zavinění napadeny d'áblem, jemuž se nebyly schopné pro svou nemoc bránit, a potřebovaly tak léčbu. Žádal tedy jejich beztrestnost.⁴⁷ Dílo se rychle ocitlo na seznamu zakázaných knih, Weyerovi se však podařilo získat patent proti patisku od císaře Ferdinanda I. (1503–1564), což byl v době rekatolizace poměrně nečekaný úspěch.⁴⁸ Přínosem článku Vladislava Vencovského je vyvrácení mýtu o tom, že by inkvizice pronásledovala duševně choré a dodává, že k záměně choromyslných, považovaných za posedlé, tedy čarodějnice, došlo chybným přenesením této renesanční problematiky, jakožto sociálního jevu, do oblasti lékařství a vyzývá psychiatrickou historiografii, aby tyto doposud tradované názory přehodnotila.⁴⁹

Do 18. století nelze hovořit o zdravotnictví jakožto o organizované činnosti státní správy, tzv. medikalizaci,⁵⁰ nebo samosprávných orgánů, neboť neexistoval centrální státní aparát, který by prováděl cílevědomou zdravotní politiku. Svou roli zde hrála také skutečnost, že nebyly podmínky k tomu, aby u lékařů vznikl pojem zdravotní politiky, taktéž ještě nešlo mluvit o lékařské vědě v pravém slova smyslu ve všech oblastech včetně diagnostiky.⁵¹

⁴⁵ Vencovský, Eugen: Přehled historického vývoje psychiatrické ústavní péče. 1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně. Praha 1963, s. 9.

⁴⁶ Divišová, Bohdana: Medicína v době renesanční. In: Svobodný, Petr–Černý, Karel a kol.: *Velké dějiny země Koruny české. Lékařství*. Praha 2023, s. 89.

⁴⁷ Šedivec, Vladislav: Názory na duševní nemoci ve středověkém a renezančním lékařství a mýtus čarodějnictví. In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 103, 2007, č. 3, s. 138.

⁴⁸ Muchembeld, Robert: *Dějiny d'ábla*. Praha 2008, s. 72.

⁴⁹ Šedivec, Vladislav: Názory na duševní nemoci ve středověkém a renezančním lékařství a mýtus čarodějnictví. In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 103, 2007, č. 3, s. 139.

⁵⁰ Tinková, Daniela: *Bez zpěvu a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17. –19. století*. Praha 2021, s. 235-236.

⁵¹ Sinkulová, Ludmila: *Stát, lékaři a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*. Praha 1959, s. 10.

Teprve za vlády Marie Terezie došlo k vytvoření zárodků nového systému zdravotních služeb. Dvorským reskriptem z roku 1752 bylo nejvyšší vedení veškerého zdravotnictví vloženo do rukou dvorské zdravotní deputace a v jednotlivých zemích do rukou zvláštních zdravotních komisí zemských, v krajích krajských; současně byly zavedeny zdravotní úřady. Tento reorganizovaný zdravotní balíček byl výsledkem hospodářských a politických potřeb absolutistického státu fungujícího na principu osvícenecké ideologie, jejíž aspekty pronikaly do společenských i přírodních věd.⁵²

Od konce 18. století se dostal do popředí zájmu nervový systém, který vyústil ke vzniku neurologie a psychiatrie. Autorem samotného pojmu psychiatrie byl německý psychiatr Johann Christian Reil (1759–1813), který toto označení poprvé použil roku 1811.⁵³ Lékaři se zájmem o nervový systém navazovali od druhé poloviny 18. století zejména na hallerovskou teorii dráždivosti, neboť právě nervový systém podle nich ztělesňoval hranici mezi duší a tělem.⁵⁴ Tvůrcem této teorie byl švýcarský lékař Albrecht Haller (1707–1777), který bývá považován za zakladatele experimentální fyziologie, jež nahrazuje jatrofyzikální a jatrochemické modely a vysvětluje všechny děje v lidském těle ve zdraví i nemoci fyzikálními a chemickými procesy.⁵⁵ Na mozek tak začalo být nazíráno nejen jako na zrcadlo duše, ale také jako na jejího tvůrce, z čehož plynulo, že musel stát nezbytně u zrodu duševních nemocí.⁵⁶

Se změnou postojů nutně souvisela také reforma v péči o choromyslné. Za iniciátora těchto změn bývá považován francouzský lékař Phillipe Pinel (1745–1826), který začal své reformy uvádět do praxe v pařížských ústavech po vítězství francouzské revoluce roku 1793; uvádí se totiž, že Pinel deklaroval lidská práva také pro duševně nemocné. Zdůrazňoval tedy, že všichni lidé, choromyslné nevyjímaje (!), jsou si rovni.⁵⁷

⁵² Tamtéž, s. 22.

⁵³ Šedivec, Vladislav: Počátky novodobé psychiatrie (19. století). In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 104, 2007, č. 3, s. 126.

⁵⁴ Tinková, Daniela: Tělo a medicína: Proměna obrazu chápání lidského těla v lékařském myšlení a praxi 19. století. In: Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014, s. 66.

⁵⁵ Šedivec, Vladislav: Duševní nemoci ve spisech lékařů 17. a 18. století. In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 7, 2007, č. 103, s. 361–362.

⁵⁶ Tinková, Daniela: Tělo a medicína: Proměna obrazu chápání lidského těla v lékařském myšlení a praxi 19. století. In: Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014, s. 72.

⁵⁷ Šedivec, Vladislav: Počátky novodobé psychiatrie (19. století). In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 104, 2007, č. 3, s. 126.

Pinelovy metody lze považovat za zvláště pokrokové, vezme-li se v potaz, že se až do 30. let 19. století v některých útlcích pracovalo s nemocnými na základě, v 18. století zvláště doporučované, teorie strachu. Tato teorie vycházela z předpokladu, že nejúčinnějším lékem proti choromyslnosti je vášeň, což v praxi neznamená nic jiného než obrátit pacientovu pozornost k nejužšímu poutu mezi tělem a duší, ke strachu.⁵⁸ Skotský lékař Alexander Crichton (1763–1856) u těchto lidí nespatoval jediný znak inteligence, dle něho se choromyslní vyznačovali absencí rozumu i paměti, navíc disponovali všemi zvířecími instinkty, přičemž jejich jediným potěšením mělo být uspokojování hladu a žízně.⁵⁹ Kromě těchto aspektů Crichton narazil také na otázku, zda choromyslní skutečně nemohou pociťovat sexuální touhy, tuto možnost sice nevyloučil, ale dodal, že v této oblasti zatím neprováděl žádné experimenty.⁶⁰

V 19. století se dále prohlubovaly znalosti o sepětí vědy a duševních poruch; jak v německém, tak ve francouzském prostředí docházelo ke sbližování psychiatrie s neurologií a fyziologií. Pro německé země byla klíčová osobnost stuttgartského rodáka Wilhelma Griesingera, (1817–1868), který se později vydal na studia až do Paříže.⁶¹ S Griesingerem se v pozdějších letech seznámil mladý lékař Richard von Krafft-Ebing (1840–1902), jenž se stal roku 1873 přednostou nově zřízené štyrské psychiatrické nemocnice ve Feldhofu u Štyrského Hradce, kde vystřídal zesnulého Josefa Čermáka (1825–1872), zakladatele první psychiatrické instituce ve Štyrském Hradci.⁶² S druhou polovinou 19. století se pak pojí také zásah do Zemské nemocnice v Brně, která byla roku 1868 důkladně přebudována, a došlo také k rozsáhlým úpravám nemocničního psychiatrického oddělení. V téže době vznikly všechny tři moravské zemské ústavy pro choromyslné, prvním byl ústav v Černovicích u Brna (1863), následoval druhý zemský ústav pro choromyslné ve Šternberku (1892) a konečně Zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa v Kroměříži (1908). Budování speciálních ústavů pro duševně choré

⁵⁸ Foucault, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha 1993, s. 121.

⁵⁹ Crichton, Alexander: *An Inquiry into the Nature and Origin of Mental Derangement: Comprehending a Concise System of the Physiology and Pathology of the Human Mind, and History of the Passions and their Effects*. London 1798, s. 358. Dostupné na: <https://wellcomecollection.org/works/xhdkkppq2/items?canvas=359&query=unmeaning> [cit. 13. 6. 2024].

⁶⁰ Tamtéž, s. 315.

⁶¹ Tinková, Daniela: *Tělo a medicína: Medicína a zdravotnictví od revoluce 1848 do rozdělení univerzity 1882*. In: Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014, s. 256.

⁶² Tamtéž, s. 256–257.

se stalo během 19. století trendem nejen v celém Rakouském císařství,⁶³ ale také v západní Evropě. Nové ústavy se však rychle plnily a jejich kapacity nikdy nedostačovaly počtu nemocných,⁶⁴ jak bude demonstrováno i na případě Moravy. Britský deník *The Times* tuto skutečnost ironicky reflektoval slovy, že pokud bude blázců přibývat stejně rychle jako bláznů, dosáhnou tito blázni brzy většiny, osvobodí se a začnou do těchto budov zavírat zdravé lidi.⁶⁵

Budování ústavů mělo za úkol nemocné jednak izolovat od zdravých jedinců, jednak se měli dostat do péče odborníků, kteří formulovali nové teze, na jejichž základě se je snažili léčit. Díky těmto institucím se poznatky v oblasti psychiatrie rychle rozvíjely; například na přelomu 18. a 19. století hledali lékaři sídlo duševních chorob v orgánech, ve druhém a třetím desetiletí 19. století se však od této teorie upouštělo a za sídlo těchto chorob byl jednoznačně označen mozek.⁶⁶

⁶³ Po roce 1867 v Rakousku-Uhersku.

⁶⁴ Scull, Andrew: *Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od blázince k moderní medicíně*. Praha 2019, s. 229.

⁶⁵ Scull, Andrew: *Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od blázince k moderní medicíně*. Praha 2019, s. 229.

⁶⁶ Tinková, Daniela: Tělo a medicína: Proměna obrazu chápání lidského těla v lékařském myšlení a praxi 19. století. In: Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014, s. 70–71.

4. Založení prvního zemského ústavu pro choromyslné na Moravě v Černovicích u Brna

4.1. MUDr. Josef Ignác Čermák

Následující kapitola bude vycházet především z obsáhlého spisu *Die mährische Landes-Irrenanstalt bei Brünn*⁶⁷ ředitele a prvního lékaře brněnského ústavu pro choromyslné Josefa Čermáka. Čermák tento spis vydal na vlastní náklady, na něž dle uveřejněné zprávy přispěl též značnou měrou Moravský zemský výbor,⁶⁸ za účelem seznámit širší veřejnost s vývojem péče o choromyslné na základě podrobných statistik, ale také s chodem ústavu. Alespoň základní informace o doktoru Čermákovi se lze dočíst v německém deníku *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, který se zaměřil na dějiny a vývoj brněnského ústavu k 25. výročí od jeho založení.⁶⁹ Josef Čermák se narodil roku 1825 v Praze do rodiny s lékařskou tradicí – vyhledávaným lékařem v Praze byl jak dědeček, tak i jeho otec Josef Julius Čermák.⁷⁰ Článek charakterizuje Josefa Čermáka jako mimořádného odborníka v oblasti psychiatrie, vynikajícího lékaře s mimořádnými vědomostmi, ale také znamenitého organizátora, který rovněž zastával funkci soudního psychiatra v Brně. Díky jeho znalostem mohly být interiéry ústavu zařízeny tím nejmodernějším způsobem. Mimo lékařskou praxi se angažoval i v humanitární oblasti.

Během prusko-rakouské války ochotně pomáhal v brněnské vojenské nemocnici s péčí o raněné vojáky, za což byl téhož roku 1866 vyznamenán řádem císaře Františka Josefa I., zlatým záslužným křížem s korunou.⁷¹ V Brně zastával post ředitele ústavu do roku 1869, následně byl povolán do Štýrského Hradce, kde působil až do své smrti v roce 1872.⁷² Tam převzal vedení zemské léčebny, a právě tam také předčasně zemřel následkem

⁶⁷ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866.

⁶⁸ Moravský zemský ústav pro choromyslné u Brna. *Časopis lékařů českých*, roč. 5, 1866, č. 38, s. 304.

⁶⁹ 25jährigen Bestande der mährischen Landes-Irrenanstalt, I. In: *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, roč. 29, 1889, č. 7, nečíslováno.

⁷⁰ MUDr. Josef Ignác Čermák. Dostupné na: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=43447 [cit. 25. 5. 2024].

⁷¹ Zum 25jährigen Bestande der mährischen Landes-Irrenanstalt, I. In: *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, roč. 29, 1889, č. 7, nečíslováno.

⁷² MUDr. Josef Ignác Čermák. Dostupné na: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=43447 [cit. 25. 5. 2024].

dlouhodobého pobytu v místních vlhkých, špatně vytápěných prostorách, onemocněl totiž těžkou levostrannou exsudativní pleuritidou⁷³, které po necelých pěti měsících podlehl.⁷⁴

Za minulého režimu byla v této změně působiště spatřována snaha vídeňské vlády o germanizaci Moravy, neboť tímto povyšováním a jmenováním do vyšších funkcí dostávala vláda nadprůměrné talenty do německého prostředí. Proto prý byl doktor Čermák vyznamenán ve svém působišti v Brně, jako profesor byl však jmenován do již zmíněného Štýrského Hradce.⁷⁵ Ve sborníku vydaném ke 120. výročí psychiatrické léčebny v Černovicích z počátku 80. let 20. století se však již s tímto tvrzením nesetkáme. Naopak zde byla vyzdvižena Čermákovo aktivní členství ve Spolku českých lékařů a publikování českých článků. I přes svůj německý původ dbal první ředitel brněnského ústavu na to, aby se v prostorách ústavu mluvilo především česky.⁷⁶ Svě přijmení poněmčil z praktických důvodů až po svém odchodu do Štýrského Hradce, a nadále se podepisoval pouze jako Czermak.⁷⁷ Okolí na něj vzpomínalo jako na jedinečného člověka jednajícího podle vyšších principů; přestože měli ošetřovatelé v jeho ústavu přísný režim, léčil je v případě jejich nemoci zdarma. Z dnešního hlediska byl významný zejména jeho humánní přístup, co se zacházení s pacienty týče. V Čermákových pravidlech se lze dočíst o požadovaném vlídném zacházení s nemocnými, zákazu fyzických trestů nebo vyhrožování. Mimo to nastavil všem zaměstnancům celodenní pracovní náplň, aby mohl ústav fungovat co nejlépe.⁷⁸ Z těchto tehdy nadčasových zásad se při práci s psychicky nemocnými lidmi vychází dodnes.⁷⁹

4.2. Dějiny péče o choromyslné na Moravě

Přínosem Čermákovy publikace je už samotný úvod, ve kterém se zřejmě jako první zaměřil na historii péče o choromyslné na Moravě. První zmínky o této činnosti

⁷³ Jedná se o zánětlivé onemocnění, známé jako zánět pohrudnice, jehož nejčastější příčinou bývají infekce. Dostupné na: <https://www.wikiskripta.eu/w/Pleuritida> [cit. 25. 5. 2024].

⁷⁴ Zum 25jährigen Bestande der mährischen Landes-Irrenanstalt, I. In: *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, roč. 29, 1889, č. 7, nečíslováno.

⁷⁵ Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 22.

⁷⁶ Pejchl, Jiří: Základ moderní psychiatrické ústavní péče na Moravě. In: *120 let psychiatrické léčebny v Brně v Černovicích*. Brno 1983, s. 23.

⁷⁷ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 151.

⁷⁸ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 43–55.

⁷⁹ MUDr. Josef Ignác Čermák. Dostupné na: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=43447 [cit. 25. 5. 2024].

se nacházejí v listině města Znojma z roku 1458, v níž se mimo jiné vyskytuje také zmínka o speciálně zřízeném domě pro pět šílených s latinským nápisem: *Hospitale hominum rationem non habentium*. Podrobněji se o funkci tohoto zařízení prameny nezmiňují, a Čermák tudíž konstatoval, že ústav zřejmě zaniknul s úpadkem města Znojma. Podobný dům se nacházel roku 1582 také v Brně, stále se však jednalo o městské ošetrovací zařízení, nikoliv o klášterní instituci.⁸⁰

Následně zmínil až přípis Josefa II. z roku 1783, kterým bylo nařízeno zřízení opatrovacího fondu pro celkem 80 nemocných, mezi nimiž bylo místo vyhrazeno i pěti šíleným. Tento ústav byl následně založen v domě dominikánského kláštera na Starém Brně,⁸¹ který byl po 470 letech svého působení zrušen dekretem Josefa II. ze dne 2. května 1782, a měl se podle něj nadále věnovat pouze zdravotnickým a sociálním účelům pod názvem Všeobecný nemocniční a ošetrovací ústav.⁸² Rok 1783 se stal stěžejním rokem ve zlepšení péče o choromyslné také v Čechách, neboť svým dekretem z 19. března nařídil rychlé zřízení oddělení pro duševně choré kněze u Milosrdných bratří v Praze.⁸³ Už v prvním roce však ústav pojímal více než čtyřnásobek nemocných, koncem roku 1784 dokonce přesáhl počet 400. Z tohoto počtu zde mělo pobývat deset choromyslných, a jelikož jejich počet stále narůstal, muselo pro ně být v roce 1789 zřízeno dalších jedenáct míst.⁸⁴

V městských kronikách se často objevovaly údaje o domech pro blázny, vedle nichž bývají zmiňovány také klece pro blázny, které jsou v německých pramenech pojmenovány buď jako *Narrenhausl*, nebo *Narrenkottler*.⁸⁵ Právě z těchto malých domů se časem vyvíjely větší léčebné instituce, jež položily základy pro psychiatrické ústavy a kliniky.⁸⁶ Z roku 1786 se dochovala rytina brněnského Zelného rynku, na níž je taková klec pro blázny zobrazena. Zmínku o této kleci lze dohledat již v Ludvigově kronice z roku 1597.⁸⁷ Z rytiny je zřejmé, že se nacházela v dolním jižním rohu náměstí masných krámů, po jejichž zboření

⁸⁰ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 148.

⁸¹ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 1.

⁸² Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 26.

⁸³ Vencovský, Eugen: *Psychiatrie dávných věků*. Praha 1996.

⁸⁴ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 1–2.

⁸⁵ Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 22.

⁸⁶ Tamtéž, s. 18.

⁸⁷ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 148.

vznikla dnešní Květinářská ulice. Jednalo se o železnou klec, do níž byl duševně nemocný umístěn a veřejně vystavován pro pobavení a poučení obyvatelstva.⁸⁸ Z konce 18. století již máme dochované alespoň základní informace o tom, jak péče o choromyslné vypadala: „Pro každého choromyslného zřízena byla komůrka železnými dveřmi uzavřená, do které malým zamříženým otvorem slunce přichází. Uvnitř komůrky bylo lůžko ze slámy a řetěz ke zdi připevněný. (!) Od r. 1786–1814 opatrováno bylo v ústavu 500 choromyslných. Výlohy se zmáhaly se vždy větším stavem chorých, tak že fond chudinský vzdor přídavku od vlády poskytnutého pomocí přírážek k daním z paliva, vína, rosolky a pomocí dávek z posledních odkazův s to nebyl všem požadavkům vyhověti.“⁸⁹

V roce 1747 koupil nejvyšší komoří Leopold hrabě z Dietrichsteina pozemek s domkem v hodnotě 4000 zl.,⁹⁰ který následně nechal přeměnit na malou nemocnici o čtyřech lůžkách a o rok později ji věnoval Milosrdným bratřím. S pomocí kláštera ve Vídni a ve Feldsbergu byla nová instituce vybavena a hned v roce 1748 otevřena.⁹¹ Dietrichsteinové postavili nemocnici pro tento řád již roku 1605 ve Valticích a v polovině 18. století měli zájem na tom, aby byla nemocnice vystavena i v Brně, tedy v hlavním městě markrabství moravského.⁹² Rok 1848 je spojen s prvními zprávami o přijímání duševně chorých do místní péče, neboť při nemocnici milosrdných bratří bylo zřízeno samostatné oddělení pro duševně choré muže s kapacitou mezi deseti až dvaceti lůžky.⁹³

Zásadní změny v péči o choromyslné na Moravě přinesly až reformy Josefa II. Císař nechal roku 1782 zrušit dominikánský klášter u sv. Anny, který zde fungoval již od roku 1312, a jeho prostory byly přestavěny tak, aby mohly sloužit novému Všeobecnému a zřizovacímu ústavu o celkové kapacitě 405 lůžek. Klášter se tak připojil k nemocnici a porodnici a fungoval jako místo k izolaci pěti choromyslných.⁹⁴ Právě ve zřízení oddělení u sv. Anny bývá spatřován počátek soustavné ústavní péče o duševně choré v Brně. Jelikož

⁸⁸ Tamtéž, s. 18.

⁸⁹ Moravský zemský ústav pro choromyslné u Brna. *Časopis lékařů českých*, roč. 5, 1866, č. 38, s. 304.

⁹⁰ Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 395.

⁹¹ D'Elvert, Christian: *Geschichte der Heil-und Humanitäts-Anstalten*. Brno 1858, s. 216.

⁹² Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 25.

⁹³ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 148.

⁹⁴ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 1.

duševně chorých nadále přibývalo, docházelo k postupnému rozšiřování kapacity, v roce 1798 bylo přidáno jedenáct lůžek, v roce 1810 dalších 18.⁹⁵

4.3. Nedostatečná kapacita v dobročinných zařízeních a možné řešení

Již počátkem 19. století se tedy Morava potýkala s nedostatkem místa pro choromyslné, jak bude doloženo v následujících kapitolách. S nárůstem choromyslných bylo čím dál složitější pokrýt veškeré výdaje pouze z chudinského fondu, a tak došlo za vlády Františka I. 31. října 1820 k rozhodnutí, že pokrytí potřeb bude v případě nedostatku doplněno ze státní pokladny. Část fondu, která byla vedena jako fond pro choromyslné, disponovala roku 1820 obnosem 99 152 zl. a právě v tomto roce byl ústav prohlášen za státní, jako ostatní zdravotní nebo humanitní ústavy.⁹⁶ V roce 1836 došlo k důležité reorganizaci, kterou si vynutila rostoucí úroveň znalostí týkajících se duševně chorých. Roku 1854 byl Josef Čermák jmenován primářem psychiatrického oddělení, které čítalo celkem 140 lůžek.⁹⁷ Právě toto období Čermák považoval za dobu rozmachu humanitního zacházení s nemocnými, neboť došlo ke zrušení užívání řetězů k poutání pacientů, vybavení místností bylo rozšířeno o lůžka, stoly a židle a choromyslní začali dostávat stejné oblečení i stravu jako ostatní pacienti.⁹⁸

Kapacita tohoto oddělení však zdaleka neodpovídala počtu duševně nemocných obyvatel Moravy. Úvahy o rozšíření prostor vyznívaly naprázdno, neboť jediný prostor pro možné rozšíření skýtal vzdálený dvůr ústavu. Vedení tedy muselo veškerou svou pozornost věnovat plánům na zřízení nového ústavu pro choromyslné. Bylo nezbytné, aby se jednalo o budovu, která by fungovala jako samostatný institut vyhovující požadavkům současnosti. Velkou zásluhu na posunu úředních záležitostí vpřed měl tehdejší referent zdravotního oddělení, c. k. místodržitelství rada Alexandr von Engel, kterému se definitivně podařilo prosadit názor, že Morava nezbytně potřebuje nový ústav pro duševně choré.⁹⁹ Na samotném projektu výstavby se významně podílel doktor Čermák, jenž byl roku 1855

⁹⁵ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 148.

⁹⁶ Hellwig, Alfred: *Jahresbericht zum 50 jährigen Bestande der mähr. Landes-Irrenanstalt in Brünn*. Brno 1912, nečíslováno.

⁹⁷ Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983, s. 149.

⁹⁸ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 2.

⁹⁹ Tamtéž, s. 2.

jmenován primářem oddělení pro duševně choré v Zemské nemocnici u sv. Anny, a stal se tak prvním univerzitně vzdělaným psychiatrem na Moravě.¹⁰⁰

4.4. První zemský ústav v Černovicích u Brna

Spolu se stavebním ředitelem Seyfertem v roce 1856 doporučil Čermák návrh k předložení c. k. ministerstvu.¹⁰¹ Ke schválení stavby nového ústavu došlo výnosem c. k. ministerstva vnitra 4. května 1860 a k těmto účelům měl být na náklady státu zakoupen pozemek o ploše 18 jiter¹⁰² v Černovicích u Brna. Základní kámen byl položen 1. března roku 1861,¹⁰³ stavba samotná byla zahájena 18. března téhož roku pod vedením německého stavitele a zednického mistra Josefa Arnolda.¹⁰⁴ Rok 1861 se do historie habsburské monarchie zapsal především vydáním říjnového diplomu a následnou reorganizací státu, což mělo nemalý dopad také na nově zřizované nemocniční zařízení. Tuto dobu lze slovy Jiřího Štaifa charakterizovat jako období vládnoucích či nevládnoucích elit účinně ovlivňujících myšlení lidí jazykovými nebo právními prostředky, ale také sofistikovnějšími nástroji, mezi které patřilo v ještě větší míře regulované školství nebo snahy státní politiky stát se garantem vědeckého a technického pokroku. K tomu se družila zdravotní koncepční politika, jejíž počátky jsou, jak již bylo uvedeno výše, v habsburské monarchii spjaty již s josefinismem.¹⁰⁵ Právě v důsledku administrativní reorganizace rakouského císařství v roce 1862 přešly všechny zdravotnické a dobročinné ústavy do vlastnictví zemských zastupitelstev a v říjnu téhož roku převzal moravský zemský výbor výstavbu ústavu pro duševně choré včetně vedení stavby pod svou správou.¹⁰⁶ Statuta jej definovala jako „ústav dobročinný k léčení pohlaví“,¹⁰⁷ čímž se odlišoval od zemské nemocnice. Na základě dekretu ze dne 28. srpna 1863 byl jmenován ředitelem nového ústavu Josef Čermák. Na podzim téhož roku provedl Jeho Excelence, pan zemský hrabě Emanuel

¹⁰⁰ Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně*. Praha 1963, s. 30.

¹⁰¹ Moravský zemský ústav pro choromyslné u Brna. *Časopis lékařů českých*, roč. 5, 1866, č. 38, s. 305.

¹⁰² Jedno jitro se rovná dnešním 2523 m², tzn. daný pozemek čítal 45 414 m². In: Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 143.

¹⁰³ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 3.

¹⁰⁴ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn*, s. 5. Dostupné také na: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=129 [cit. 1. 6. 2024].

¹⁰⁵ Štaif, Jiří: *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha 2020, s. 172.

¹⁰⁶ Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak*. Wien 1866, s. 5.

¹⁰⁷ Pravidla moravského zemského ústavu pro pomatence. *Zákony a Nařízení zemská pro Markrabství Moravské*. 31. prosince 1863, část XII., s. 80, viz § 1.

Dubský závěrečné položení základního kamene a již od 1. listopadu začali být do ústavu přijímáni první nemocní včetně pacientů přesouvaných z dosavadního oddělení pro duševně choré do nové budovy. Celková kapacita prostor měla sloužit k hospitalizování 336 nemocných.

Původní návrh Čermáka a Seyferta se zhotovení nakonec nedočkal z důvodu četných administrativních zásahů, čímž mu byla dle Josefa Hádlíka učiněna nenahraditelná škoda přetrvávající až do dnešních dní, neboť častými přestavbami a přístavbami ztrácí budova na své historické hodnotě.¹⁰⁸ Ústav byl nakonec vybudován jako koridorová stavba rozdělená do několika bloků za celkový obnos 435 250 zl. Z celkové sumy stály pozemky 37 250 zlatých, samotná stavba i s ohradou 335 474 zlatých a výbava interiéru 61 788 zlatých.¹⁰⁹

4.5. Stanovy moravského zemského ústavu pro choromyslné

Ředitel Čermák v rámci své publikace poprvé veřejně vydal také stanovy, díky nimž lze dodnes nahlédnout do organizace a chodu brněnského zemského ústavu pro choromyslné. Tyto stanovy se dočkaly dvojího vydání; Josef Čermák je nejprve vydal v březnu 1862.¹¹⁰ Kurentem psaný, kompletně dochovaný rukopis původních stanov je dochován v Moravském zemském archivu v Brně.¹¹¹ Během necelého roku však bylo jejich původní znění upraveno a doplněno a na podzim roku 1863 vešly oficiálně v platnost. Jelikož se jednalo o odborný spis, byly vydány souběžně v češtině i němčině, jednak proto, aby se předešlo případným interpretačním nesrovnalostem, jednak z důvodu zmíněného požadavku ředitele, aby se v ústavu mluvilo česky. Ředitel zodpovídal za hospodaření ústavu, což znamená, že měl na starost veškeré finanční záležitosti. Stanovy se skládaly ze dvou částí, a to z Pravidel moravského zemského ústavu pro pomatence¹¹² a Pravidel pro správu v moravsko-zemském ústavě pro pomatence.¹¹³ Od roku 1863 platilo

¹⁰⁸ Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: 1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně. Praha 1963, s. 32.

¹⁰⁹ Hellwig, Alfred: *Jahresbericht zum 50 jährigen Bestande der mähr. Landes-Irrenanstalt in Brünn*. Brno 1912, nečíslováno.

¹¹⁰ MZA, fond A9, karton 6807, sign.: P 7/1: *Statut der mährischen Landes-Irrenanstalt, (tištěná verze)*.

¹¹¹ MZA, fond A9, karton 6808, sign.: P 7/1: *Statut der mährischen Landes-Irrenanstalt, (rukopis)*.

¹¹² Pravidla moravského zemského ústavu pro pomatence. Zákony a Nařízení zemská pro Markrabství Moravské. 31. prosince 1863, část XII., s. 80–86.

¹¹³ Pravidla pro správu moravského zemského ústavu pro pomatence. Zákony a nařízení zemská pro Markrabství moravské. 31. prosince 1863, část XII., s. 87–112.

samozřejmě aktualizované vydání, z něž budou uvedena pravidla vycházet. Za zmínku stojí také druhá část Čermákova spisu, která se skládá právě z výčtu těchto stanov, čímž kniha získala skutečně ucelený charakter.¹¹⁴

V případě peněžní újmy byl ředitel ústavu v případě vlastního pochybení odpovědný zemskému výboru, pokud však došlo ke ztrátě finančního obnosu vinou někoho jiného, byl této odpovědnosti zbaven. Také měl právo bez jakéhokoliv vyššího souhlasu zajišťovat opravy v ústavu, které nepřevyšovaly částku 15 zl.¹¹⁵ Ústav byl kompletně vybaven plynovým osvětlením, a pouze ve zvláštních případech po nařízení ředitele mohl být tento způsob nahrazen svícením lojovými svíčkami. Množství topiva se pak počítalo zvlášť podle kubických metrů každé jedné místnosti.¹¹⁶ Peníze za ošetřování a všechny ostatní finance a cenné papíry pacientů měl na starost správce, který je uzamykal do speciální pokladnice s dvojitým zámekem, přičemž jedním klíčem disponoval zmíněný správce, druhým pak domácí lékař. Tyto klíče musely být zvláštně označené a domácí lékař měl zakázáno svěřit klíč komukoliv jinému. Oba měli navíc povinnost pravidelné inventury majetku včetně dodržování rozmístění movitého majetku ústavu. Ředitel a správce měli dále povinnost podávat seznam pacientů podle jednotlivých tříd. Seznam také obsahoval informace o tom, kdy pacienti do ústavu vstoupili, případně kdy jej opustili. Torzo takového deníku z roku 1890 je možné nalézt v Moravském zemském archivu. Na základě tohoto pramene lze doložit, že měl ředitel s vedením takového seznamu mnohem více práce, než uvádějí pravidla, neboť je v něm obsažena také (neúplná) tabulka o náboženské příslušnosti nebo typu nemoci, s níž je dotyčný léčen.¹¹⁷

Že se ústav snažil o co nejšetrnější provoz, vyplývá ze stanov příkazujících zaměstnancům okamžitě zhasínání světel po opuštění místnosti, ale také z nařízení, podle kterého mohla dozorkyně prádla vyřadit opotřebované kusy oblečení nebo ložního prádla pouze pod dohledem ředitele. Kromě toho musela vést inventář obsahující každý jeden kus prádla náležející do majetku ústavu. Z pramenů je patrné, že jednou za čtvrt roku probíhala v brněnském, později i ve šternberském a kroměřížském ústavu velká inventura prádla,

¹¹⁴ Čermák, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Čermák*. Wien 1866, s. 68.

¹¹⁵ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Pravidla pro správu v moravsko-zemském ústavě pro pomatence. Pozn.: Případné vyšší investice musel schválit finanční výbor.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ MZA, fond A9, karton 6873, sign.: P 7/1: Allgemeine Krankenbewegung, 1890.

o níž byly vedeny výkazy. V největším počtu se tyto výkazy dochovaly pro Zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa v Kroměříži.¹¹⁸

4.6. Stravování

Pacienti byli v ústavu rozděleni do třech tříd podle majetkových možností. Nemocní první třídy obdrželi vlastní pokoj s hlídačem, větším množstvím topiva a lepším osvětlením. V ceně měli veškerou stravu a potřebné léky. Do tohoto rozpočtu však nespádalo oblečení a obuv; tyto položky musel zajistit plátce. Ředitel Čermák se tímto krokem chtěl vyhnout „všeliké skvostnosti“, místo toho však nemocnému nabízel větší pohodlí, pacienti první třídy tak měli možnost spát ve vlastním ložním prádle a nechat si vybavit pokoj svým nábytkem, případně schválenými dekoracemi. Pacienti druhé třídy byli ubytováni v pokojích po dvou nebo po čtyřech s jedním hlídačem, zbylá privilegia byla analogická s první třídou. Choromyslní třetí třídy pobývali na pokojích zpravidla po osmi s jedním hlídačem, od ústavu však dostali jak jídlo, tak oblečení.¹¹⁹ Marxistická literatura nahlíží na zmíněné třídní dělení jako na negativní dopad, který se začal rozvíjet od 18. století v souvislosti se vznikem kapitalistické společnosti. Do popředí tak měly v rámci ošetřování duševně chorých vstupovat komerční a třídní otázky, přičemž dobré a slušné zacházení bylo údajně určeno jen vyšší společenské třídě, která si tento nadstandard mohla zaplatit, a ještě jí zůstalo dost peněz na zaplacení městských fyziků, kteří o provinční nemocné pečovali. Zlepšení situace mělo přijít s vítězstvím velké francouzské revoluce, které je spojováno s novou érou péče o choromyslné, neboť došlo k nastolení občanské rovnosti jak ve zdraví, tak v nemoci.¹²⁰ Z kapitoly zabývající se vývojem psychiatrie jako samostatné vědy však jasně vyplývá, že tato nová éra souvisí především s osobností francouzského lékaře Phillipa Pinela, kterému změna režimu umožnila aplikovat nové praktiky a experimenty na jeho pacientech.¹²¹ Pinel byl již v 19. století ceněn za svou odvahu sundat choromyslným řetězy, čímž výrazně pozvedl úroveň nejen samotných nemocných,

¹¹⁸ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C, dále MZA, fond A9, karton 6993, sign.: P 7/1-3 C.

¹¹⁹ MZA, fond A9, karton 6808, sign.: P 7/1-3: Pravidla pro správu v moravsko-zemském ústavu v Brně.

¹²⁰ Vencovský, Eugen: Přehled historického vývoje psychiatrické ústavní péče. 1863–1893. *100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně.* Praha 1963, s. 9–10.

¹²¹ Šedivec, Vladislav: Počátky novodobé psychiatrie (19. století). In: *Česká a slovenská psychiatrie*, roč. 104, 2007, č. 3, s. 126.

ale i celkového přístupu k těmto osobám, čímž změnil charakter péče o duševně choré v příznivém směru.¹²²

Stravování bylo podle jídelního řádu rozděleno rovněž do třech tříd na základě speciálně vytvořeného jídelního řádu. Pacienti první a druhé třídy měli ráno dostávat střídavě zasmaženou polévku, dvakrát masový vývar s krupicí nebo rýží a na zapítí jeden žejdlík¹²³ čerstvě nadojeného mléka. První chod oběda se skládal ze zavařené masné polévky s nudlemi, rýží nebo drobnými kroupami, hlavní jídlo pak v jednom týdnu tvořilo denně hovězí maso po osmi lotech, přičemž ho třikrát týdně dostávali s omáčkou, čtyřikrát s jedním žejdlíkem zeleniny a kořením. Druhý týden se jídelníček skládal ve třech dnech z telecí, jehněčí, skopové, holubí nebo kuřecí pečeně, případně řízků, po 8 lotech se salátem nebo vařeným ovocem, zbylé čtyři dny se servírovalo jídlo z mléka nebo mouky. Večeře sestávaly ze stejných surovin jako oběd, navíc opět nemocní dostali žejdlík mléka, v zimních měsících bylo mléko nahrazeno hovězí polévkou.¹²⁴

Strava pacientů třetí třídy se poněkud lišila. Třikrát týdně dostávali zasmaženou polévku, dvakrát polévku na bázi slabého vývaru zahuštěnou hrachem, čočkou, chlebem, zemlemi nebo bramborami. Tato polévka mohla být nahrazena krupicovou nebo ječnou kaší. Zbylé dva dny čekal pacienty jeden a půl žejdlíku mléčné polévky. V poledne čtyřikrát týdně obědvali zavařenou hovězí polévku a třikrát polévku z vyvařené zeleniny. Hlavní chod sestával čtyřikrát týdně z hovězího masa bez kosti po 8 lotech, jedním a půl žejdlíku zeleniny, tuřinu nebo brambor, výběr přílohy záležel na roční době; jedenkrát týdně dostávali jídlo z mouky, konkrétně vdolky z půl žejdlíku žemlové mouky nebo dva žejdlíky nudlí s máslem, případně knedlíky s máslem po 24 lotech. Na zbylé dva dny připadaly luštěniny, nejčastěji čočka na kyselo, tzv. ryča z krup a doměčka vařeného loupaného hrachu, obojí po dvou žejdlících.¹²⁵ Složení večeře záleželo na tom, jestli pacienti měli maso k obědu či nikoliv. Pokud ano, dostali k večeři vdolky z jednoho žejdlíku žemlové mouky, buchty z téhož množství nebo nudle s máslem z jednoho a půl žejdlíku či knedlíky

¹²² Zum 25jährigen Bestande der mährischen Landes-Irrenanstalt, IV. In: *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, roč. 29, 1889, č. 9, nečíslováno.

¹²³ Jeden dolnorakouský žejdlík lze přepočítat na dnešních 0,3537 litru. In: Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 146.

¹²⁴ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3: Pravidla pro správu v moravsko-zemském ústavu v Brně.

¹²⁵ Tamtéž.

s máslem z 18 lotů.¹²⁶ Čtyři dny v týdnu pak večereli buď krupicovou nebo jáhlovou kaši, nebo luštěniny a brambory s máslem, všechno v množství dvou žejdlíků.

4.7. Přeplněnost černovického ústavu

Zanedlouho se ukázalo, že brněnský ústav zdaleka není schopen pojmout potřebné množství nemocných. Na nadbytek pacientů muselo ředitelství reagovat primárně změnou stanov, které zdůrazňovaly, že při zakládání ústavu v roce 1863 bylo počítáno s 250, maximálně s 300 nemocnými, na základě čehož se stanovila celá organizace ústavu, kterou však není možno dodržovat v momentě, kdy personál musí opečovávat téměř dvojnásobek tohoto počtu, a to 450 pacientů.¹²⁷ Nedostatek lékařů a ošetřovatelů znamenal výrazné zhoršení kvality péče o choromyslné, navíc se logicky dostavily i další negativní důsledky přeplněného ústavu, a to zhoršení hygienických podmínek a šíření infekčních nemocí. Znepokojivému nárůstu se s odstupem věnoval také dobový tisk, který však rychlý růst počtu pacientů komentoval tím, že se ústavy zřízené v této oblasti staly přístupnější pro příslušníky všech společenských vrstev.¹²⁸

Množství dochovaných pramenů z tohoto období však není zdaleka tak početný, jako je tomu v případě druhého zemského ústavu pro choromyslné ve Šternberku a Zemského léčebného ústavu císaře Františka Josefa v Kroměříži. Z oněch několika málo zpráv vyplývá, že zemský sněm až do roku 1876 odmítal brát stavbu nového ústavu v potaz. Místo toho bylo opakovaně apelováno na vedení brněnského ústavu, aby nadbytečný stav nemocných eliminovalo, a tak, když v roce 1870 stoupl počet choromyslných na 390, nařídil zemský sněm v rámci jednání o rozpočtu fondu pro choromyslné na rok 1872, aby byl vzat v úvahu návrh finančního odboru týkající se „propuštění blbých a všeobecně neškodných pomatenců [...] Za touto příčinou svolal výbor zemský anketu znalců, která se vyjádřila, že se nedá provést, by pomatenci, zvláště nezhojitelní blbci byli propuštěni,

¹²⁶ Jeden dolnorakouský lot lze převést na dnešních 17, 5 g, dostávali tedy porci o 315 g. In: Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 146.

¹²⁷ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 84 z. h., 1875. Zpráva moravského výboru zemského, týkající se změny stanov pro moravský zemský ústav pro pomatence za tou příčinou, že, jak navrženo, má v ústavu tomto ustanoven býti druhý úředník správní.

¹²⁸ Zum 25jährigen Bestande der mährischen Landes-Irrenanstalt, VI. In: *Mährisch-Schlesischer Correspondent*, roč. 29, 1889, č. 11, nečíslováno.

a že již nyní toho zapotřebí jest, by postaráno bylo o větší prostoru, zvláště když počet pomatenců neustále stoupá.¹²⁹

4.8. Hledání pomoci v klášterních nemocnicích

Právě tehdy začaly debaty o nastalé situaci, padly návrhy na přístavbu nového ústavu, ale také na zřízení hospodářské kolonie pro choromyslné, jejímuž principu fungování bude pozornost věnována v rámci kapitoly týkající se hledání vhodného místa pro stavbu druhého zemského ústavu pro choromyslné na Moravě. V úvahu samozřejmě připadalo rozšíření stávajícího černovického ústavu, případně pouhé přesunutí nemocných do klášterních nemocnic. Jelikož se jednalo o závažné rozhodnutí, na kterém se komise nedokázala shodnout, došlo k ustanovení zvláštního odboru, který měl záležitost bedlivě uvážit.¹³⁰ Během těchto jednání se vyslovil tehdejší ředitel ústavu pro choromyslné s návrhem, že by stačilo přistavět několik místností ke stávající budově, což by bylo podle něj nejjednodušší a nejlevnější řešení. Důrazně také odmítl oddělení hojitelny¹³¹ od zbytku ústavu. Poukazoval na to, že je budova pro hojitelnu zbytečně velká a že je v zájmu země, aby ponechala tyto prostory především samotnému ústavu, v němž mohou být praktikovány nové zahraniční metody.¹³² Praktikování nových metod ve specializovaném prostředí mohla být ověřována jejich funkčnost, případně ji mohli lékaři modifikovat a docházet k novým závěrům.

S přihlédnutím na kvalitu brněnského ústavu, která od Čermákových dob nijak neupadala, došla anketní komise ke kompromisnímu závěru. Jelikož původně počítala s variantou, která se řediteli nezamlouvala, a to sice že 250 pacientů bude trvale přeloženo do nově vybudovaného ústavu nebo do zřízené kolonie, musela přijít vhodnější řešení. Začala proto vyjednávat s klášterem Alžbětinek v Brně a s klášterem Milosrdných bratří. Z těchto jednání vyplynulo, že Milosrdní bratří mají kapacitu k přijetí asi 120 mužských nemocných, Alžbětinky by se pak zvládly postarat o 24 choromyslných žen.¹³³ Přestože vyjednávání proběhla poměrně rychle, neobešla se bez překážek. Klášter Milosrdných

¹²⁹ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 567 z. h., 1876. Zpráva výboru zemského o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostoře v mor. Zemském blázinci v Brně.

¹³⁰ Přílohy k sněmovnímu listu ze 6. sezení pátého zasedání 1876, s. 198–200.

¹³¹ Vyčleněná část ústavu, do které byli umístováni tzv. dočasní choromyslní, např. ženy po úmrtí dítěte apod.

¹³² MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 567 z. h., 1876. Zpráva výboru zemského o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostoře v mor. Zemském blázinci v Brně.

¹³³ Hádlík, Josef: Poznámky k vývoji péče o duševně nemocné na území Moravy a Slezska. In: *1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně.* Praha 1963, s. 48.

bratři kladl zemskému sněmu hned několik podmínek; jednak požadoval, aby byla z fondu pro choromyslné, do té doby určeného výhradně pro ústav v Černovicích, zřízena kamna, okna, dlažba, dveře, toaleta a prádelna, zakoupeno nezbytné specializované náčiní, veškeré prádlo, postele, šatstvo, jednak byl vznesen požadavek, že pokud dojde ke zvýšení ošetrovacího poplatku na pacienta třetí třídy z původně požadovaných 60 kr., mělo automaticky dojít ke zvýšení pronájmu klášterní zahrady ze 600 až na 800 zl.¹³⁴

Tyto podmínky však byly pro rozpočet fondu velmi nepříznivé a finanční výbor se domníval, že by bylo výhodnější přistavět budovu pro 120 až 150 choromyslných v hodnotě kolem 82 000 zl. Na základě tohoto usnesení podal finanční výbor v roce 1872 zemskému sněmu žádost, aby tento obnos zařadil do rozpočtu na rok 1873.¹³⁵ Zemský sněm byl však 7. prosince 1872 ukončen, takže tento návrh nestíhl být projednán, a nedošlo se tudíž k žádnému závěru, v samotných jednáních pak o tomto obnosu není ani zmínka.¹³⁶ Od této doby pacientů v ústavu stále přibývalo, v roce 1875 se jejich počet vyšplhal na 470.¹³⁷ Za těchto okolností již bylo zřejmé, že by původně plánovaná přístavba pro 120 až 150 osob již zdaleka nedostačovala. V tomto stavu by trvalé řešení nepředstavovalo ani přesunutí části nadbytečných nemocných do klášterních nemocnic, a bylo tedy nutné začít uvažovat o jediném možném řešení, které představovalo vybudování druhého zemského ústavu pro choromyslné na Moravě: „Vyzváno bylo tedy ředitelstvo zemského ústavu pomatenců, by u shodě se stavitelským úřadem zemským navrhlo program pro rozšiřovací stavbu, která by nejen vyhověla požadavkům nynější doby a nejbližší příští budoucnosti, nýbrž i pro delší řadu let.“¹³⁸

Podle programu vypracovaného ředitelstvím by přístavba musela pojmut 350 nemocných, včetně potřebných administrativních místností. Na základě tvaru půdorysu již existujícího ústavu předložil zemský stavitelský úřad potřebné plány, přičemž náklad na vyprojektovanou dvoupatrovou budovu s výměrou 628 sáhů¹³⁹ včetně přízemních částí

¹³⁴ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 567 z. h., 1876. Zpráva výboru zemského o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostore v mor. Zemském blázinci v Brně.

¹³⁵ Přílohy k sněmovnímu listu ze 6. sezení pátého zasedání 1876, s. 198–200.

¹³⁶ Sněm moravský. I. sezení druhého zasedání 26. listopadu 1872, s. 136–137.

¹³⁷ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 84 z. h., 1875. Zpráva moravského výboru zemského, týkající se změny stanov pro moravský zemský ústav pro pomatence za tou příčinou, že, jak navrženo, má v ústavu tomto ustanoven býti druhý úředník správní.

¹³⁸ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 567 z. h., 1876. Zpráva výboru zemského o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostore v mor. Zemském blázinci v Brně.

¹³⁹ Staročeský sáh (délková míra) se převádí jako 1,7–2 m. Budeme-li pracovat s velikostí 2 m, měla mít zmíněná budova výměru 1056 metrů. In: Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 143.

o výměře 52 sáhů, potřebného nově zřízeného pařeniště, adaptace starých budov pro vznik kanceláří, lékárny, společenské místnosti, bytu pro hlídače a zedníka a na vybudování krytého koridoru spojujícího obě budovy, vypočetl zemský úřad stavitelský na 265 000 zl., a to bez započtení mzdy pro dělníky a projektanty, navíc bylo nezbytné zřídit kanál, který by ústil do řeky Svitavy, jehož cena by se pohybovala kolem 8000 zl. Jen náklady za materiál by tedy čítaly 273 000 zl.¹⁴⁰

4.9. Snahy o zřízení filiálky černovického ústavu

Vzhledem k vysoké ceně výše uvedeného projektu vzal zemský výbor nakonec v úvahu možnost zakoupení vhodného objektu na venkově, kam by byli trvale přesunuti nevyлéčitelní a nebezpeční choromyslní. Proto došlo vzápětí k vydání prohlášení, v němž byli majitelé takovýchto objektů vyzváni, aby posílali zemskému výboru nabídky včetně informace, za kolik by byli ochotni své pozemky za daným účelem prodat. Mezi požadavky na pozemky patřila poloha s dobrou kvalitou ovzduší, zároveň se měly nacházet poblíž většího města kvůli jednodušší dopravě jídla. Také se požadovalo dobré spojení s hlavním ústavem v Brně.¹⁴¹ Pokud se na pozemku již nacházela nemovitost, měla poskytovat prostor pro nejméně 150 nemocných, místo vhodné pro administraci, pro správní a dozorčí personál, ale také možnost pro rozšíření stavby, které by umožnilo minimální počet pacientů zdvojnásobit. Nezbytnou součástí měly být také tři až čtyři hektary půdy a dostatečné zásobení vodou k jejímu zalévání.¹⁴²

Zemský výbor obdržel na základě vyhlášky 29 nabídek, pouze pět z nich však splňovalo všechny požadované podmínky. Po podrobnějším prozkoumání došel zemský stavitelský úřad k závěru, že i ze zúženého výběru pěti pozemků vyhovuje pouze nabídka pana Antonína Přikryla ve Slavkově. Nemovitost se nacházela ve vyšší poloze na severním konci tohoto města, zároveň však byla dostatečně chráněna okolními kopci před nárazovými severními větry. Kolem ní se nacházela zahrada větší než jeden hektar, kterou ze tří stran lemovala kamenná zeď o výšce asi dva metry. Po podrobném přezkoumání stavby byla realita pana Přikryla shledána jako zcela přízřevná za předpokladu, že by podle vypracovaných návrhů došlo k jejímu rozšíření. Celkový náklad by podle odhadů činil

¹⁴⁰ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Zpráva výboru správního o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostoru v mor. Zemském blázinci v Brně.

¹⁴¹ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 567 z. h., 1876. Zpráva výboru zemského o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostoru v mor. Zemském blázinci v Brně.

¹⁴² Tamtéž.

90 000 zl. pro předpokládané minimum 150 nemocných a bez zahrnutí výloh nutných k úpravě zahrady. Pokud by se již v této době mělo uvažovat o umístění až 190 choromyslných, zvedly by se výdaje na 95 000 zl. Za hlavní výhodu odkoupení Příkrylova pozemku se považovala možnost rychlého uzpůsobení některých částí budovy, takže by sem mohlo být ještě v roce 1876 přesunuto až 90 choromyslných.¹⁴³

Také u zřizování dalších dvou ústavů pro choromyslné na Moravě byla jedním z největších překážek dostupnost kvalitní pitné a užitkové vody, jak bude uvedeno i v následujících kapitolách. Pokud daná lokalita nedisponovala vodovodem, ceny jinak vhodných pozemků se výrazně snížily, o čemž svědčila například nabídka měst Rožnova¹⁴⁴ a Příbora.¹⁴⁵ Za problém však bylo shledáno, že se celému Slavkovu nedostává měkké vody. Její zavedení by bylo možné, jen pokud by majitel velkostatku Albrecht Vincenc hrabě Kounic (1829–1897) chtěl poskytnout svou vodu, kterou zásoboval slavkovský zámek.¹⁴⁶

Podle usnesení zemského výboru nemohla být opomenuta ani nabídka pana M. Gerharda ze Židlechovic, který byl ochotný na vlastních pozemcích během jednoho roku vybudovat podle předložených plánů potřebné stavby. Tyto pozemky ležely v Hrušovanech a jejich prostor byl vhodný pro ubytování 150 nemocných, navíc by zde nechal zřídit místnosti pro administraci a opatřit potřebné zahradní prostory za 90 000 zl. Velkou výhodou sice představovala dostupnost měkké vody, oproti Slavkovu sem však během stávajícího roku 1867 nemohlo být ihned přesunuto až 90 nemocných. Pan Gerhart se však navíc zavázal, že by byl ochotný na svém pozemku provést stavbu pro až 380 nemocných za 140 000 zl. nebo pro 280 nemocných za 120 000 zl.¹⁴⁷ Zemský výbor tak měl pro vybudování filiálky brněnského ústavu na výběr ze dvou víceméně příznivých možností.

Jedním z důležitých cílů mělo být také navrácení dobrých mravů mezi ošetřovatele. V roce 1876 se dostala na pořad dne stížnost na nedodržování stanovených zásad; již několik let se neodbývala hospodářská shromáždění, nevykonávaly se čtvrtletní kontroly prádla, tudíž chyběly odevzdané protokoly, ošetřovací personál hojně užíval ložního prádla a šatstva

¹⁴³ MZA, fond A9, karton 6873, sign.: P 7/1: Abhandlung über das Angebot von Herrn Prik. bezüglich des Kaufs seines Grundstücks, datum nečitelné.

¹⁴⁴ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Dopis města Rožnov, 26. srpna 1888.

¹⁴⁵ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. Dopis obecní rady města Příbor, 8. prosince 1887.

¹⁴⁶ MZA, fond A9, karton 6873, sign.: P 7/1: MZA, fond A9, karton 6873, sign.: P 7/1: Abhandlung über das Angebot von Herrn Prik. bezüglich des Kaufs seines Grundstücks, datum nečitelné.

¹⁴⁷ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 567 z. h., 1876. Zpráva výboru zemského o tom, jak by se odpomoci dalo nedostatku v prostore v mor. Zemském blázinci v Brně.

pro vlastní potřeby, osoby nepovolané, zejména však ošetřovatelka Kumlová zneužívala nemocných k různým, často fyzicky náročným osobním pracím bez lékařského povolení a bez ohledu na zdraví pacientek, což se stalo některým pacientům osudným: „Že se osobami nepovolanými používá opatrovníků k soukromým pracím a dosílkám na újmu ošetřování nemocných a služby vnitřní, tak že se následkem nedostatečného a nedbalého opatrování, přihodily případy samovraždy (Theresie Nesvadbové z Husovic), obtěžkání pacientky Janáčkové, častého opilství pacientů: Duda, Heinz, Doležal atd. a uprchnutí nemocných.“¹⁴⁸

4.10. Odložení jednání na dobu neurčitou

Roku 1878 se poslanci shodli na tom, že by pouhá přístavba ke stávajícímu černovickému ústavu nebyla vhodným řešením. V zápisu z jednání se opakovaně objevují návrhy poslanců záležitost odložit, neboť se domnívali, že by bylo nejdříve nutné vykonat důkladné šetření, bez něž by jakékoliv kroky nepředstavovaly trvalé řešení otázky choromyslných.¹⁴⁹ Činili tak tedy především proto, že chtěli zemi ušetřit velké výdaje, dokud by nebyl předložen program opírající se o vědecké poznatky ze zahraničí. Situaci dobře shrnuje závěrečná řeč hraběte Dubského: „Tím se tedy otázka principiální organizace péče o duševně nemocné pro budoucnost na Moravě nechává otevřenou; získáváme čas, abychom se v této otázce zorientovali a mohli vysokému zemskému sněmu předložit elaborát [...] v principiální otázce, která je pro zemi a humanitu tak důležitá.“¹⁵⁰ Roku 1877 se zemský sněm rozhodl v brněnské Zemské nemocnici zřídit pozorovací oddělení, což ale vyvolalo spory s ředitelstvím černovického ústavu o jeho odborné vedení.¹⁵¹ Od roku 1878 se na zasedáních moravského zemského sněmu projednávaly pouze uzávěrky fondů a rozpočty na další roky. Tento mezitav trval dlouhých deset let, než začala dlouhá jednání týkající se nevyhnutelnosti stavby druhého zemského ústavu pro choromyslné na Moravě, jež budou rozebrána v následující kapitole.

¹⁴⁸ Sněm moravský. 8. sezení šestého zasedání 24. března 1876, s. 79–80.

¹⁴⁹ Sněm moravský. 13. sezení prvního zasedání dne 11. října 1878, s. 293–295.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Doněk, Emanuel: Počátky moravské psychiatrie II. In: *Psychiatrie pro praxi*, roč. 150, 2006, č. 3.

5. Založení druhého zemského ústavu pro choromyslné

5.1. Provizorní řešení přeplněného brněnského ústavu

Brněnský ústav pro choromyslné byl oficiálně otevřen 1. listopadu 1863. Odbornou péči mohl poskytnout 336 pacientům, ale už v roce 1870 ústav pečoval o 390 nemocných, přičemž jejich počet stále narůstal.¹⁵² Moravský zemský sněm se touto problematikou poprvé zabýval v roce 1872 a zemskému výboru bylo nařízeno, aby co nejrychleji podal návrhy, které by tuto pro Moravu nepříznivou situaci vyřešily. V letech 1876, 1878 a 1880 se pokračovalo ve vyšetřování a konání anket, ale sněm se ani tehdy nerozhodl pro radikálnější řešení. Na zasedání dne 7. dubna 1876 vrátil sněm předlohu o rozšíření budov brněnského zemského ústavu moravskému výboru a do dalšího zasedání požadoval další návrhy. Prozatím dal sněm zemskému výboru moc, aby v případě potřeby část pacientů z brněnského ústavu za cenu co nejnižších nákladů přemístil do jiných dobročinných ústavů.¹⁵³ Následně bylo výboru nařízeno co nejrychleji vypsát lhůtu, dokdy budou přijímány případné nabídky pozemků a budov vhodných k rozšíření brněnského ústavu pro choromyslné.¹⁵⁴

Počátkem roku 1881 došlo k rozšíření dosavadního ústavu o dva pavilony, čímž se navýšila kapacita o 56 míst. Toto navýšení však zdaleka nestačilo stále rostoucímu počtu duševně nemocných, a tak musela být o tři roky později kapacita opětovně navýšena. Ani další navýšení však nebylo dostatečné a roku 1887 musel sněm vyjednat provizorní převzetí nemocných konventem Milosrdných bratří a klášteřem Alžbětinek.¹⁵⁵ Konvent byl ochoten za poplatek 48 kr. na osobu a den umístit 42 choromyslných mužů v takzvaném zahradním pavilonu klášterní budovy. Zhruba 50 žen pak mělo být umístěno v klášterní nemocnici Alžbětinek, ale tato jednání nakonec selhala kvůli nedostatku místa.¹⁵⁶ Potíže se nakonec naskytly také u smlouveného pavilonu Milosrdných bratří. Podle uzavřené smlouvy měla být budova od 1. července 1887 pod správou zemského výboru, který chtěl ještě téhož dne začít se stěhováním vybavení do nových prostor. Nájemník se však odstěhoval

¹⁵² MZA, fond A9, karton 6817, sign.: Čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

¹⁵³ Sněm moravský. 18. sezení šestého zasedání dne 7. dubna 1876, s. 344–348.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Přílohy k sněmovnímu listu ze 6. sezení pátého zasedání 1876, s. 198–200.

¹⁵⁶ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

až 4. července 1887. Stavební komise navíc během revize zjistila nezbytnost několika oprav, které byly stavitelskému úřadu nařizeny 2. srpna 1887. Finální úpravy byly dokončeny až 20. září, kdy byl náhradní pavilon zemskému výboru předán.¹⁵⁷

Že však ani zmíněné rozmístění pacientů do jiných ústavů nepředstavovalo trvalé řešení, si zemský výbor uvědomoval už roku 1875, kdy v červenci stanovil program, který měl představovat východisko na řadu dalších let. Jelikož od roku 1863 přibýlo ročně do ústavu průměrně 17 nemocných,¹⁵⁸ odhadovalo se, že za předpokladu stagnace tohoto trendu bude v roce 1885 potřebná kapacita skoro 600 lůžek, což by znamenalo překročení původní kapacity o necelých 100 %. Filiálka byla rozšířena z původních 120 na 160 postelí nákladem 1565 zl. 92 kr.¹⁵⁹ V důsledku opakovaného přeplnění brněnského ústavu projednával zemský stavitelský ústav dne 6. června 1887 obsáhlé exposé¹⁶⁰, které cílilo na rozřešení otázky nadbytku choromyslných, z něž vycházel také konkrétní stavební program¹⁶¹ navrhuující stavbu druhého zemského ústavu na Moravě. Vydané exposé hodnotilo dosavadní péči o duševně nemocné a nastínilo důležitost humánnějšího zacházení s pacienty. Inspiraci ke zlepšení podmínek čerpalo ze zahraničí, především z Anglie, Skotska, Belgie nebo Německa, kde se osvědčil systém tzv. relativně volné péče,¹⁶² tedy péče, která nemusela probíhat přímo mezi zdmi ústavu a dávala větší naději na uzdravení a jednodušší návrat do běžného života, neboť pacienti byli zapojováni do každodenních činností.

Na sepsání obou dokumentů se velkou měrou podílel tehdejší ředitel brněnského ústavu pro choromyslné Josef Scharf, který přišel s tezí, že „zemědělský provoz se obzvlášť hodí pro pacienty pocházející z venkovského obyvatelstva, jejichž nemoc proběhla bez výrazných periodických vzrušení a trpí jen občasnými vzrušeními. Tráví čas prací, při které se cítí klidnější a spokojenější. Za těchto podmínek jsou schopni jednodušeji splynout s okolím, po propuštění se snadno aklimatizují do svého dřívějšího života.“¹⁶³

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Přílohy k sněmovnímu listu ze 6. sezení pátého zasedání 1876, s. 198–200.

¹⁵⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁶⁰ MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

¹⁶¹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Stavební program pro zřízení druhého zemského ústavu pro pomatence na Moravě. Příloha A k čís. 458 z. h. 1887.

¹⁶² MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

¹⁶³ Tamtéž.

Pacienti se tak měli stát součástí systému, v němž jejich práce představovala určitou zodpovědnost, neboť jeden z cílů ústavu měl představovat jistou soběstačnost na potravinách, což by moravské pokladně přinášelo určitou finanční úlevu. Žádoucí bonus spočíval v naučení duševně chorých starat se o sebe a o své okolí. Pokud to nebylo nezbytně nutné, nemělo být k těmto lidem přístupováno jako k nesoběstačným, vážně nemocným. Samotné rozřešení otázky, zda investovat do nového zemského ústavu nebo pouze do dalšího rozšíření brněnského ústavu pro choromyslné, se dle usnesení zemského výboru dotýkalo nejen hospodářské, ale i společenské stránky obyvatelstva, nehledě na zájmy ústavů samých. Jelikož měl-li být ústav pro všechny potřebné prostorem léčebným, nebylo možné tolerovat jakékoliv prodlení nebo zkracování péče z důvodu nedostatku místa a personálu. V takovém případě by se totiž dalo hovořit o poškozování prospěchu nejen nemocných, ale i celé společnosti.¹⁶⁴

V zájmu moravských zemí mělo být nalezeno takové místo, které by odpovídalo požadavkům uvedeným doktorem Scharfem¹⁶⁵ a jež by zároveň pojalo dostatečně velkou kapacitu duševně chorých, a problém s nedostatkem míst se tak trvale vyřešil. Panovaly totiž obavy, že se v krátkém časovém rozmezí po otevření nového ústavu bude opakovat stávající situace masivního přeplnění brněnského ústavu v Černovicích, kde se od jeho otevření v roce 1864 do roku 1886 počet nemocných více než zdvojnásobil, a došlo tak k alarmujícímu zhoršení odborné péče. V roce 1870, kdy vzrostl počet pacientů na 390, dokonce zemský sněm během jednání o rozpočtu fondu na rok 1872 nařídil, aby vzal zemský výbor v úvahu návrh týkající se propuštění všeobecně neškodných choromyslných.¹⁶⁶ Za neakceptovatelné se považovaly také nezdravé hygienické poměry a pobývání nemocných, kteří nebyli rozdělení podle pohlaví ani vážnosti jejich onemocnění, podlamovalo kázeň v ústavu i kvalitu samotné léčby.¹⁶⁷ Stavební program zdůrazňoval nutnost odstranit při budování nového ústavu vše, co by připomínalo věznici, aby život pacientů dosáhl co největšího zpříjemnění, neboť již dobové zkušenosti prokazovaly, že ne všichni nemocní potřebují stejně přísnou izolaci, některým pacientům

¹⁶⁴ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁶⁵ MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

¹⁶⁶ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1Nr. 567 L. H., 1876. Bericht des mähr. Landesausschuses in Betreff der Behebung des Raummangels in der mährischen Landes-Irrenanstalt in Brünn.

¹⁶⁷ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

dokonce tento přísný řád zdravotní stav zhoršil.¹⁶⁸ V pramenech zmiňovaná, avšak zřejmě nedochovaná zpráva s číslem 223 z. h. z roku 1886¹⁶⁹ upozorňovala na značnou nedostatečnost uzavřených prostor brněnského zemského ústavu a jako jediné řešení spatřovala zřízení druhého ústavu pro choromyslné na Moravě minimálně pro 400 pacientů, který by měl být kombinací uzavřené a koloniální péče. V exposé bylo tedy navrženo, aby „na vhodném pozemku buďte u spojení s novým menším ústředím, na 200 lůžek vyměřeným druhým moravským zemským ústavem pomatenců, který jakožto ústav léčebný a detence pro obecně nebezpečné pomatence má, zřízeny větší a menší domy ve způsobě a podobě pavilonů (srubů) pro další umístění 200 ošetřovanců, jakož i jednoduchá stavení hospodářská, v nichž práce schopní vyléčitelní a nevléčitelní pomatenci systematicky zaměstnávání by byli zahradnictvím a polním hospodářstvím.“¹⁷⁰

5.2. Nedostatek místa v brněnském ústavu pro choromyslné jako předmět jednání moravského zemského sněmu

Nespokojenost s pomalým průběhem řešení nedostatku místa pro choromyslné na Moravě vyjádřil 14. ledna 1887 během zasedání moravského zemského sněmu rytíř Julius Gomperz. Během svého proslovu opětovně zdůrazňoval špatné podmínky v přeplněném ústavu v Brně, které byly dle jeho slov horší než pro nejtěžší zločince, neboť pacienti museli přespávat na zemi na slaměných rohožích. Dále také upozorňoval na stále se zhoršující péči o nemocné, jelikož za této situace nemohli zaměstnanci brněnského ústavu poskytnout pacientům potřebné zacházení. Kromě těžkých podmínek panujících v areálu nemocnice však Gomperz poukazoval také na rodinné příslušníky, kteří s choromyslnými žili pod jednou střechou a starali se o ně. Ústav již v důsledku přeplnění odmítal přijímat další pacienty. Gomperz tomuto rozhodnutí oponoval s tím, že se v některých případech mohlo jednat o nebezpečné osoby, jež by byly potenciálně schopny způsobit újmy na životech nebo škody na majetku nejen jejich rodiny, ale i celé blízké komunity.¹⁷¹ Gomperzovy obavy lze doložit na konkrétním příkladu uvedeném

¹⁶⁸ MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

¹⁶⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

¹⁷⁰ MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

¹⁷¹ MZA 6817: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

v *Časopise lékařů českých* a sepsaném doktorem Karlem Kutilem, primářem ústavu pro choromyslné v českých Kosmonosích. Pro sledované účely nejlépe poslouží „případ Pařízek“ z roku 1870: „Před třemi roky bylo pozorovati na něm poprvé exaltační stav s blouzněním. Tento stav trval po celý týden; po 9 měsících octnul se P. opět v takovém stavu, na to byl P. prý opět zdrav. Již po 17 měsíců jest P. smuten, nemluví se žádným, nepracuje, kdežto dříve velmi pilným býval. Brzy se objevil u nemocného pud rozličné věci odcizovati, jako by mu náležely. Kdykoliv jemu to manželka vytýká, vyhrožuje ji, že ji zabije motykou; jinak mluví rozumně a chová se pokojně [...] Pařízek teprve krátce před 24. červnem 1870 počal k ženě hrubě se chovati, ji všim, co mu do ruky přišlo, i bednářským nožem bít i zabitím ji hroziti, tak že vždy musela utéci a teprve později, když přestal zuřiti, domů se vrátila [...] Tak zabil cizí husu na poli beze vší příčiny, tak jezdíval do lesa s trakařem pro dříví a přivážel je domů, jako by jemu náleželo, při čemž posekal ploty a vše, co mu v cestě stálo.“¹⁷² Dalším důvodem k umístění do ústavu pak byla snaha zamezit sebezesměšňování těchto pacientů. Za poněkud úsměvný příklad lze uvést zadržení nemocného Antonína Beníška: „Včera odpoledne byl 60letý tovaryš kovářský Ant. Beníšek pro podezřelé potulování obecní stráží zadržen, a jelikož shledáno, že je na duchu pomaten a trpí fixní ideou, že vynalezl pro c. k. jezdecko jakousi strašnou zbraň, která v nepřátelském vojsku, když se jí upotřebí, strašně řádití bude. Choromyslný měl u sebe koníka, vyřezaného ze dřeva, na kterémž byl vzorec té strašné ním vynalezené zbraně.“¹⁷³

Gomperz se svým naléháním snažil o rychlé vyřešení nedostatečných prostor pro choromyslné, přičemž si uvědomoval nebezpečí, které hrozilo rodinám i obyvatelům lokalit, v nichž nemocný bez odborné péče přebýval. Ve zbytku svého projevu nepřímou kritizoval neschopnost povolaných expertů a samotného zemského výboru najít vhodnou lokalitu pro stavbu druhého moravského ústavu pro choromyslné, přestože jeho výstavba byla ze sanitárního hlediska považována za nevyhnutelnou záležitost. Počinání moravského sněmu se v této souvislosti snažil zastat Ctibor Helcelet: „Pan řečník sám vyslovil se, že otázka tato jest nad míru obtížna, choulostiva a že vyžaduje nad míru opatrnosti; odbor finanční pak nesestává z takových znalců, kteří by se mohli vyslovit pro onen nebo jiný

¹⁷²Kutil, Karel: Několik soudních případů z oboru psychiatrie. In: *Časopis lékařů českých*, roč. 11, 1872, č. 41, s. 321–323. Dostupné online: <https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:54b8240a-fb5b-4ceb-ac2e-35d9471a731d?page=uuid:31d851d0-b545-11e6-9235-005056822549> [cit. 30. 4. 2024].

¹⁷³ Choromyslný. In: *Moravská Orlice*, roč. 13, 1875, č. 285, s. 2.

system, aby takto mohl dáti zemskému výboru na ruku, co vlastně zříditi má.“¹⁷⁴ Gomperzově řeči Helcelet vytykal především názorovou nejednotnost, jelikož chvíli zastával systém budování kolonií, vzápětí se však přiklonil k možnosti, že by druhý ústav pro pomatence mohl stát v Brně.¹⁷⁵ Tam by však systém kolonií nepřípadal v úvahu z důvodu vysokých cen pozemků a nedostatku vhodného místa.

11. června 1887 svolal zemský výbor na 30. června 1887 28člennou anketní komisi, která měla za úkol prozkoumat navrhnuté exposé a stavební program. Mezi členy komise patřili například i již zmiňovaní ředitel brněnského ústavu pro choromyslné Josef Scharf, rytíř Julius Gomperz, jeden ze zakládajících členů brněnské Obchodní a živnostenské komory¹⁷⁶ a její pozdější viceprezident, nebo Ctibor Helcelet, syn významného olomouckého vlastence Jana Helceleta.¹⁷⁷ Po projednání základních návrhů týkajících se velikosti potřebného pozemku a otázky, pro kolik pacientů měl být ústav vybudován, projevil nečekaně svobodný pán dr. Jaromír Mundy svou pochybnost, zda je stavba druhého ústavu pro choromyslné na Moravě skutečně nutná, neboť by stačilo, aby byli z ústavu vyloučeni choromyslní, kteří zde nutně pobývat nemusejí, čímž by se zažehnal problém s jeho přeplněním.¹⁷⁸ Přestože bylo předchozí tvrzení dalšími řečníky vyvráceno, rozhodující proměnou byl i nadále nárůst choromyslných na Moravě. Velkou váhu mělo příznivé hodnocení c. k. odborného rady Emanuela Kusého: „Vřelé, jasné a zdařilé vyličení v exposé dosvědčuje, jakým dokonalým mužům připravení důležité akce svěřeno bylo, a poskytuje jistotu, že všechna stanoviska, na která při rozluštění tak obtížné úlohy ohledu vzíti se musí, obšírně znalecky posouzena budou. Mohu tedy s všeobecnými názory a návrhy, v tomto vyličení vyvinutými, jen radostně souhlasit. Severovýchodní část země jest nepopíratelně vhodné území, v kterém tento nový humanitní ústav nejlépe prospívati a blahodárně působiti může.“¹⁷⁹

Po projevu Emanuela Kusého bylo o stavbě nového ústavu definitivně rozhodnuto, stále však zbývalo vyřešit otázku, jakým způsobem ho co nejvhodněji vystavět. V první řadě měla

¹⁷⁴ Sněm moravský. 19. sezení třetího zasedání dne 14. ledna 1887.

¹⁷⁵ Tamtéž.

¹⁷⁶ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Bibliografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Praha 2012, s. 216–217.

¹⁷⁷ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Bibliografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Praha 2012, s. 216–217; s. 247–249.

¹⁷⁸ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁷⁹ Tamtéž.

nastávající poloha vyhovovat podmínkám stanoveným komisí. Mezi tyto podmínky patřila osamělá, avšak přívětivá poloha s dobrým napojením na stávající komunikace, pevná a suchá půda, zvláště důležitým požadavkem pak bylo zajištění dostatečného množství pitné i užitkové vody.¹⁸⁰ Členové komise respektovali pokroky vědy, která dospěla k tomu, že není nutné držet všechny nemocné pod stejně přísným dohledem. Ukazovalo se navíc, že tento takzvaný relativně volný způsob ošetřování přinášel velmi dobré výsledky.¹⁸¹ Dobové výzkumy totiž potvrzovaly úspěchy léčby, při níž pacienti pravidelně vykonávali fyzickou práci na čerstvém vzduchu, například na zahradě či na poli, společně s činností psychickou, kdy se nemocným dostávalo jistého vzdělání. Možnosti rozšiřování obzorů nabízely knihy nebo denní tisk. Fyzická i psychická zátěž měly být kompenzovány dostatkem odpočinku, tzv. rekreací mysli. Proto měl nový zemský ústav pro choromyslné fungovat na principu zemědělské kolonie, což v praxi znamenalo, že část pacientů měla být přestěhována z hlavní budovy do okolních oddělených budov, zřízených jako jednoduchá venkovská stavení spadající pod dohled ústavu. V těchto částečně autonomních obydlích by žili pacienti spolu se zaměstnanci ústavu a vykonávali systematicky stanovenou práci, nejčastěji polní práce nebo opečovávání zahrady.

5.3. Hledání vhodného místa pro druhý zemský ústav pro choromyslné na Moravě

Další anketní porada, jejímž cílem bylo vyřešit otázku vhodného místa pro budoucí ústav, se konala 11. října 1887. Do té doby o něj ve svém městě projevil zájem jedenáct měst: Hranice na Moravě, Příbor s Klokočovem, Přerov, Frenštát, Valašské Meziříčí, Rožnov, Kojetín, Mohelnice, Drásov u Tišnova, Slavkov a Znojmo.¹⁸² Anketní výbor postupně konzultoval jednotlivé nabídky s finančním odborem zemského výboru a do užšího výběru zahrnula komise na svém zasedání z 30. října 1887 návrhy Hranic, Příbora a Valašského Meziříčí.¹⁸³ Než však mohl výbor přejít k dalším jednáním, přihlásil se o slovo dr. Jaromír Mundy, který se vyslovil proti všem podaným návrhům, které nedovolují použít jim podporovaný systém ošetřování choromyslných na venkovských statcích. Vlastní

¹⁸⁰ Skula, Eugen: K dějinám psychiatrické léčebny ve Šternberku. In: Puzkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983, s. 9.

¹⁸¹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

¹⁸² MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁸³ Skula, Eugen: K dějinám psychiatrické léčebny ve Šternberku. In: Puzkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983, s. 9.

nesouhlas považoval za dostatečný důvod, proč měla být jednání odložena, neboť považoval za nutné prohlédnout ústavy pro choromyslné v cizině, kde podle něj tato léčebná metoda převažovala.¹⁸⁴ Přestože se k Mundyho názoru nikdo další nepřidal, představovalo jeho votum značné nebezpečí pro plán založení psychiatrického ústavu, jelikož baron Mundy zastával post osobního mandátáře knížete Lichtensteina.¹⁸⁵ Závěr projevu tlumočil ve jménu samotného knížete, který pro účely zlepšení situace choromyslných nabídl svůj statek v Pozořicích u Brna.¹⁸⁶ Statek o výměře 141 hektarů, jenž se nacházel dvě míle od brněnského ústavu,¹⁸⁷ nabízel moravskému výboru na dobu neomezenou, včetně relativně dobře zachovaných stavení, která by podle jeho odhadu mohla ubytovat až 200 choromyslných.¹⁸⁸ Komise nabídku knížete Lichtensteina se vši úctou přijala, přičemž ocenila jeho vlastenecké smýšlení, a podrobila ho podrobné analýze. Po prohlídce pozemku však museli členové komise konstatovat, že pokud by se budovy vhodně adaptovaly, dostačovala by kapacita pouze pro necelých 100 pokojnějších pacientů, tudíž by se jednalo jen o filiálku brněnského ústavu. Jako filiálka se od něj ale nacházela už příliš daleko.¹⁸⁹ Navíc by nešlo donutit k práci větší počet nemocných najednou a bylo by nutné najmout cizí pracovní síly, které by jednak znamenaly další výdaje a „společná práce cizích sil s nemocnými, pakli by nebyli odděleni, dávala by často podnět k rozčilení, nepořádnému chování, k podnapití, a. p.“¹⁹⁰

Jak již bylo uvedeno výše, mezi užší výběr zvolil zemský výbor města Hranice, Příbor a Rožnov. Každá z těchto lokalit byla následně podrobena stavitelsko-technickému a lékařskému posudku. Pro Příbor mluvila vhodná stavební plocha a dobrá, prstnatá půda vhodná k pěstování rostlin i zeleniny.¹⁹¹ Pozemky v okolí Příbora by se jevily jako ideální, kdyby nedošlo k úpravám ve stavebním programu. První verze navrhovala koupi pozemku

¹⁸⁴ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Votum von Jaromr Freiherr von Mundy.

¹⁸⁵ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁸⁶ Skula, Eugen: K dějinám psychiatrické léčebny ve Šternberku. In: Puszkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983, s. 9.

¹⁸⁷ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁸⁸ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Memorandum von Johann II. Fürst von Liechtenstein – über dem Posorschitzes Hof.

¹⁸⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

¹⁹⁰ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁹¹ Tamtéž.

o velikosti 50 hektarů.¹⁹² V důsledku rostoucích obav o to, aby ústav dokázal pojmout více nemocných v rozmezí několika desítek příštích let, a nedošlo tak k rychlému přeplnění, rozhodl se zemský výbor hledat pozemek o rozloze 100 hektarů. Vhodné pozemky v Příboře však čítaly jen 64 hektarů, přičemž by při požadované ceně 600 zlatých za jitra stály 66 600 zlatých. Rozšiřování pozemků se nejevilo jako vhodné kvůli nerovnému území.¹⁹³ Pozornost komise se zaměřovala také na dostupnost pitné a užitkové vody. Příbor ochotně nabídl, že ponechá novému ústavu k dispozici valchovnu ležící nad Příborem, čímž by byl denně zásoben 260 000 litry užitkové vody.¹⁹⁴ Doslovně se „zastupitelstvo městské usneslo, aby soukenická valcha, nyní obci vlastně náležející i s vodní silou ku zařízení vodovodu pro ústav, bezplatně k libovolnému použití ponechána byla.“¹⁹⁵ Pokud by zde přebývalo 500 obyvatel, znamenalo by to 520 litrů vody na osobu a den, přičemž by i po odečtení 120 litrů na obyčejnou domácí potřebu zbylo denně ještě 2000 hektolitrů na zalévání zahrad či do zásoby pro případ vypuknutí požáru. Pitná voda výborné kvality by se čerpala z městské studně.¹⁹⁶ Město se snažilo přitáhnout pozornost zemského sněmu kromě laciných pozemků a dostupnosti kvalitní vody také výhodnou nabídkou dřeva z místních lesů, který by bylo ochotno prodat za nejnižší kupní cenu. Zastupitelé se navíc cítili oprávněni zemský sněm žádat o stavbu nového ústavu právě v Příboře, neboť městu bylo ukřivděno nedávným zrušením místního gymnázia, a domnívali se tudíž, že výstavba druhého zemského ústavu pro choromyslné by tuto ztrátu mohla vynahradiť.¹⁹⁷

Jak bude patrné, největší náklonnost si zpočátku získaly Hranice, větší město ležící na severní dráze císaře Ferdinanda a na odvětví Valašsko Meziříčské lokální dráhy. Dostatek vody zajišťovala Bečva a potoky Ludina a Velička. Výměra nabízené plochy činila 85 hektarů, případné rozšíření plochy by však bylo možné jen koupením pozemků nacházejících se za drahou. Město v té době připravovalo projekt týkající se stavby vodovodu vedeného z Račího potoka, který byl schopen zásobovat oblast nejméně 260 000 litry vody denně. Zdejší zastupitelstvo dokonce nechalo udělat odborný rozbor

¹⁹² MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

¹⁹³ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. Dopis obecní rady města Příbor, 8. prosince 1887.

¹⁹⁶ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

¹⁹⁷ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Město Příbor – druhý zemský ústav pro choromyslné na Moravě. Kniha – a kamenotiskárna E. Heblinga v Místku a Moravské Ostravě 1887.

zdejší kvality vody.¹⁹⁸ Hranice rovněž nabízely blízkost kamenných lomů ve Skalce a vápenky v Černočině, čímž by zemský sněm výrazně ušetřil za dopravu stavebního materiálu.¹⁹⁹ Zastupitelstvo pak ve své petici lákalo také četným množstvím škol či vhodnou lokalitou k odpočinku: „Hranice jsou známy jako město s přátelskou atmosférou a poskytují zaměstnancům ústavu veškeré možnosti pro nezbytný odpočinek a rozptýlení. Naopak c. a k. gymnázium, c. a k. škola pro jezdecké kadety a vojenská akademie, měšťanská škola pro dívky, průmyslové pokračovací školy a veřejné školy dostatečně uspokojují vzdělávací potřeby dětí zaměstnanců ústavu, zatímco pět pohodlně zřízených hostinců ve městě zaručuje návštěvníkům dobré ubytování dle různých požadavků.“²⁰⁰ Jedinou nevýhodou zde byla vysoká cena pozemku, město žádalo 1000 zl. za jitra. Při požadované rozloze 100 hektarů by celková cena nabízené půdy vyšla Moravu na 174 000 zl.²⁰¹

V žebříčku sestaveném komisí se jako nejvhodnější lokalita umístily Hranice, po nich Příbor, a nakonec Valašské Meziříčí. Hranice plánovaly stavbu vodovodu tak, aby byla do města vedena voda z křížové studně, ale jeho podzemní struktura měla vést pozemkem, na kterém by případně stál druhý zemský ústav, čímž se situace poněkud komplikovala. Z důvodu případných kolizí by musela být hlavní roura vodovodu položena mimo plochu ústavu, čímž by se snížila původní výměra plochy čítající 85 hektarů na 75 hektarů a chybějících 25 hektarů by se muselo získat za lokální dráhou, čímž by pozemek přišel o požadovanou celistvost a získal by tvar obdélníku o poměru délky stran 1:7.²⁰² Proti Příboru hovořila skutečnost absence ústavu pro další vzdělávání úřednických dětí a vyšší nadmořská výška, kvůli níž byla potenciální stavební plocha vystavena silnějším větrům. Valašské Meziříčí pak bylo shodně označeno jako nevyhovující pro nedostatečnou výměru pouhých 36 hektarů, teprve plánované zřízení městské dráhy, což prozatím znamenalo výrazně dražší náklady na dopravu materiálu i osob, a pro nevhodný výhled na hřbitov.²⁰³

¹⁹⁸ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Erläuterungsbericht der Bauunternehmung Carl Freiher von Schwarz der Wasserleitung Mähr. Weisskirchen.

¹⁹⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²⁰⁰ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Petition an den hohen mährischen Landtag wegen Errichtung der II. Landes-Irrenanstalt in Mähr. Weisskirchen. Druck von F. Kunza, Mähr. Weisskirchen 1888.

²⁰¹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

²⁰² MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²⁰³ Tamtéž.

Hranice ale plánovaly výstavbu velké nemocnice a zavázaly se v jejích prostorech zřídit stále žádanější a bezesporu potřebné pozorovací oddělení. Tímto se město odvolávalo na jeden z požadavků anketní komise, která kladla zvláštní důraz na úspornost nákladů.²⁰⁴ Zároveň bylo v zájmu celé Moravy, aby se předešlo rychlému přeplnění nově zřízeného ústavu, čemuž šlo zabránit právě díky zřízení pozorovacího oddělení, jež by se zaměřovalo na pacienty s pochybnou diagnózou. Pokud by k založení tohoto oddělení nedošlo, očekávala komise i nadále periodické přeplnění brněnského ústavu.²⁰⁵

Proti volbě Hranic se svým dopisem a opětovným zasláním petice ohradil Příbor, který touto cestou připomínal, „že podnebí okolí Příborského s čistým a osvěžujícím svým horským vzduchem zdravé a příjemné jest, o tom svědčí, že sotva hodinu od Příbora vzdálená klimatická místa léčebná Štramberk a Hukvaldy vždy větší oblíby docházejí a to zvláště u těch nemocných, kteří mají chorobné čivy; jim zejména slouží čistý vzduch horský a pobyt v krajině, která krásami přírodními jsouc bohata, na jejich stav tak blahodárně působí.“²⁰⁶ Dále zdůrazňuje jedinečnou kvalitu zdejší vody, již se ostatní města nemohou rovnat: „Příbor má též hojnost výborné pitné vody. Právem posuzuje se úmrtnost jednotlivých krajin dle jakosti pitné vody, a tudíž možno k tomu poukázati, že mezi všemi městy severovýchodní Moravy jest úmrtnost v Příboře nejmenší, mnohem menší nežli v sousedních městech Novém Jičíně, zejména v Hranicích.“²⁰⁷ Jako důvod ke zvážení rozhodnutí zemského sněmu považovalo příborské zastupitelstvo také argument, že „mimořadně podotknuto zní jak technické tak i zdravotní dobrozdání komise o stavebním místě tomto velice příznivě a zvláště pan dr. Jaromír svobodný pán Mundy, úd dotyčné komise, vyslovil se ve svém rozkladu v ten smysl, že stavebnímu místu u Příbora sluší dát přednost před stavebním místem u Hranic.“²⁰⁸

Kromě Příbora se také opětovně dožadoval pozornosti Rožnov,²⁰⁹ jenž se původně nedostal ani do užšího výběru anketní komise. Jelikož nabízel pozemek o velikosti 162 jiter za nízkou kupní cenu 25 000 zl., usnesla se 31. října 1887 komise, že nechá nabízenou

²⁰⁴ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Petition an den hohen mährischen Landtag wegen Errichtung der II. Landes-Irrenanstalt in Mähr. Weisskirchen. Druck von F. Kunza, Mähr. Weisskirchen 1888.

²⁰⁵ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²⁰⁶ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Město Příbor – druhý zemský ústav pro choromyslné na Moravě. Kniha – a kamenotiskárna E. Heblinga v Místku a Moravské Ostravě 1887.

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. Dopis obecní rady města Příbor, 8. prosince 1887.

²⁰⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Dopis města Rožnov, 26. srpna 1888.

plochu prohlédnout znalci.²¹⁰ Znalecký posudek požadovali také zastupitelé odmítnutého Frenštátu, kteří v závěru svého dopisu, neboť věděli, že zemský sněm od koupi Hranic odrazovala vysoká cena, podotkli, že by byli ochotni prodat pozemek o rozloze 140 jiter, přičemž jitro nabízeli jen za 300 zlatých.²¹¹ Rožnov kromě malebné krajiny chráněné před nárazovými větry okolními horami nabídl moravskému zemskému sněmu k dispozici pozemek ležící v obvodu obce Zubří. Ta se nacházela přímo na okresní silnici, po níž se dalo dostat do Rožnova za pouhých deset minut, za cenu 51 zl. 14 kr. za jitro. Zdejšímu konceptu hrála do karet blízkost kamenných lomů nebo lesy plné kvalitního a levného dřeva.²¹² Dostatek vody by zajišťoval nedaleký Zubří potok disponující vodou výborné kvality. Její jakost nechala obec Rožnov podložit odborníky, kteří následně sepsali pojednání o výhodách zdejšího pramene.²¹³ Vysokého ocenění se pak dostalo zdejší malebné krajině, která by dle usnesení komise měla bezpochyby dobrý vliv na choré smysly pacientů. Za škodlivé však byly shledány časté srážky způsobené blízkostí hor.²¹⁴

Půdu nabízenou Frenštátem uznala anketní komise za zdravou a přívětivou, jelikož by bylo hlavní průčelí budovy směřováno jižně k Frenštátu, a pacienti by měli k mání „překrásnou vyhlídku na malebné uskupení horské předhoří Karpatského.“²¹⁵ Maximální kupní cenu pozemku o rozloze 70 hektarů stanovilo obecní zastupitelstvo na příznivých 36 000 zl. Dostatek vody by zajišťovaly dva nedaleké potoky a problém nečinila ani zdejší komunikace, neboť necelých devět kilometrů od pozemku, sjízdných po dobře udržované silnici, se nacházela stanice místní dráhy „Štramberk-Studénka“, která se napojovala na severní dráhu císaře Ferdinanda.²¹⁶

I po přezkoumání Rožnova a Frenštátu si však prvenství zachovaly Hranice. Toto rozhodnutí by bylo pravděpodobně konečné, nebýt návrhu menšiny, která požadovala zakoupení pozemku v Zubří u Rožnova. Mezi členy menšiny patřil Helcelet, Paterna, Karel

²¹⁰ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²¹¹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Dopis města Frenštát, 18. listopadu 1887.

²¹² MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Stavební program pro zřízení druhého zemského ústavu pro pomatence na Moravě. Příloha A k čís. 458 z. h., 1881.

²¹³ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Rožnau. Lage, Klima, hygienische Vortheile.

²¹⁴ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

²¹⁵ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²¹⁶ Tamtéž.

Bubela a Tuček.²¹⁷ V souvislosti s nesouhlasem zmíněných poslanců docházelo k dalším jednáním s Hranicemi, v nichž se zemský výbor snažil vyjednat lepší kupní podmínky. Z jednání však definitivně sešlo v roce 1888, neboť byly odhaleny „nedostatky schváleného návrhu a hlavní překážkou se stala neúměrně vysoká cena pozemků, dále nedostatek vzrostlých stromů a zeleně na plánovaném místě i nezbytnost rozsáhlých terénních úprav před zahájením stavby.“²¹⁸

5.4. Nabídka dvou pozemků u Šternberka

Z těchto ekonomických důvodů došlo k zahájení dalšího hledání vhodného místa pro druhý zemský ústav pro choromyslné. Do hry se vložily opět pozemky knížete Lichtensteina, tentokrát se vyšetřování zaměřilo na Babice u Šternberka. V době zkoumání Babic zaslalo moravskému zemskému sněmu nabídku ještě olomoucké zastupitelstvo,²¹⁹ „které nabízí k zmíněnému účelu plochu 140–150 jiter ze statku ve výměře 633 jiter, který patří městu Olomouci a který leží v obvodu obce Holické, za 700 zl.²²⁰ za jitra a po důkladném vylíčení všech poměrů, které svědčí jeho žádosti, prosí, aby výbor zemský laskavě také ohled vzal k žádosti města Olomouce.“²²¹ Výsledky průzkumu byly veskrz pozitivní, oceněna byla kvalitní, rovná půda a blízkost Moravy, jež by sloužila jako dostatečný zdroj vody. Komise zároveň odmítla potenciální nebezpečí záplav, neboť zdejší polnosti nikdy zasaženy nebyly a voda se zpravidla vylévala na pravý břeh směrem k Novosadům.²²² Zde tudíž nesedí Skulovo tvrzení, že hrozba záplav řekou Moravou v nabízeném katastru představovala jednu z hlavních příčin, pro niž byl návrh Olomouce zamítnut.²²³

Během zkoumání Babic byla komise upozorněna šternberským zastupitelstvem na pozemek rozkládající se na východní straně města, vhodně ležící na silnici vedoucí z Olomouce do Šternberka, hraničící s obcí Lhota: „Zastupitelstvo města Šternberku

²¹⁷ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Návrh menšiny. Příloha k čís. 1045 z. h., 1887. Zpráva odboru finančního o zprávě výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v brněnském zemském ústavu pro pomatence a nové stavby druhého zemského ústavu pro pomatence.

²¹⁸ Skula, Eugen: K dějinám psychiatrické léčebny ve Šternberku. In: Puszkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983, s. 10.

²¹⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Das Offert der Stadt Olmütz, 10. června 1888.

²²⁰ V roce 1888, cena za jitra stoupla na 800 zl. Viz: MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 213 z. h., 1888. Zpráva výboru zemského o vyhledání místa pro druhý zemský blázinec.

²²¹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 213 z. h., 1888. Zpráva výboru zemského o vyhledání místa pro druhý zemský blázinec.

²²² Tamtéž.

²²³ Skula, Eugen: K dějinám psychiatrické léčebny ve Šternberku. In: Puszkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983, s. 10.

jednalo již před tím s dotyčnými majetníky o případném odstoupení jejich pozemků a přislíbena mu byla ochotnost k tomu, při čemž ustanovena byla kupní cena od 600 zl. až 700 zl. za jitra.²²⁴ Palčivá a stále nevyřešená otázka týkající se nedostatku místa pro choromyslné nutila zemský výbor k rychlému řešení. Šternberk se ze všech prohlédnutých míst jevil jako nejpriznivější, neboť kromě absence požadovaného lesního porostu vyhovoval všem požadavkům stanoveným v exposé.²²⁵ Jelikož od počátku jednání uplynulo skoro dvanáct let a počet nemocných opětovně stoupl, došlo sezení ze dne 19. prosince 1887 k usnesení, aby se na Moravě zřídil druhý zemský ústav pro choromyslné nejméně pro 450 pacientů, fungující na principu kombinované soustavy.²²⁶ O necelý rok později, 25. září 1888, byl zemský výbor zplnomocněn, aby zakoupil pozemky ve Lhotě u Šternberka s rozlohou 100 jiter včetně částí lesa, které k pozemku náležely.²²⁷ Poprvé od roku 1876 se tak jednalo o definitivní rozhodnutí moravského zemského výboru a velký krok vpřed v řešení této pro Moravu nepříznivé situace.

Přesně o měsíc později navštívil pozemek ředitel Scharf, zemský stavební rada Nosek a zemský inženýr Janečka spolu s purkmistrem, radní města Šternberka a obecní představenstvo ze Lhoty za účelem zjištění, která lokalita by nejvíce vyhovovala stavbě ústavu.²²⁸ Odborníci došli k závěru, že „vzhledem k přirozenému omezení, vhodné poloze a k jakosti půdy pro účely ústavu hodila by se ona část pozemků, která se táhne od erární silnice Olomouc-Opava v délce asi 800 m a šířce asi 900 m bezprostředně podél hranic obecního obvodu Šternberského [...] Měla-li by býti v komplexu, jež se má zakoupiti, větší plocha lesu, pak by musela se uvedená plocha od císařské silnice podél hranic Šternberských více prodloužiti a za to ale sůžiti, čímž by – držíc se výměry 100 jiter – nastal v délce a šířce této plochy poměr jako 4:9.“²²⁹ Zároveň nebylo možné koupit více pozemků, jelikož finanční výbor stanovil, že celková cena nesmí překročit 60 000 zl.²³⁰ Aby se budoucí ústav nemusel vzdávat úrodných pozemků na úkor lesa, který nakonec

²²⁴ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 213 z. h., 1888. Zpráva výboru zemského o vyhledání místa pro druhý zemský blázinec.

²²⁵ MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

²²⁶ Sněm moravský. 19. sezení třetího zasedání dne 19. prosince 1887.

²²⁷ Sněm moravský. 13. sezení pátého zasedání dne 25. září 1888.

²²⁸ MZA, fond A9, karton 6818, sign.: P 7/1: Čís. 908 z. h., 1888. Zpráva mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

²²⁹ Tamtéž.

²³⁰ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 1305/908 z. h., 1889. Zpráva finančního odboru o zprávě mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého zemského ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

ani nehrál roli v zadržování vody, rozhodl se výbor označit požadavek přítomnosti lesa za nestěžejní a od jeho koupi bylo upuštěno.²³¹ Výbor města Šternberk se snažil zemskému sněmu nákup pozemků co nejvíc ulehčit a přislíbil, že v případě zakoupení pozemku ležícího na hranici mezi Šternberkem a Lhotou by zemi věnoval „příspěvek ku vykoupení pozemků ve výši 30 000 zl., v tom případě, že by se ústav ten stavěl na skupině pozemků knížete Lichtensteina u Babic-Egrova příspěvek 10 000 zl. a že jej na požádání zemi hotově vyplatí.“²³²

Poslední záležitost, již bylo nutno ověřit, představovala otázka dostupnosti pitné a užitkové vody, pro kterou zatím zemskému výboru chyběl dostatečný důkaz.²³³ Proto pověřil odborníka pro vodní stavby profesora Wenzela Rippla, aby provedl bádání.²³⁴ Příznivé výsledky, které dokazovaly, že „na stavebním pozemku se nalézající spodní vody [...] v nichž dobrá voda pramenitá, která by se dala přirozeným tlakem do ústavu vésti...“,²³⁵ přinesly úlevu nejen šternberským zastupitelům, ale především samotnému zemskému sněmu, neboť sedm pramenů nalezených v údolí zvaném Douchebad zajistilo, že koupi této lokality nestálo z technického hlediska již nic v cestě.

5.5. Jednání o vhodnosti lokality Lhoty u Šternberka

Dne 25. září 1888 se otázka stavby druhého zemského ústavu pro choromyslné projednávala na zasedání zemského sněmu. Julius Gomperz zde shrnul dosavadní výsledky, kterých zemský sněm dosáhl, přičemž zmínil, že se sněm shodl na usneseních, že měl nový ústav sloužit pro nejméně 450 pacientů a jeho zřízení mělo odpovídat kombinované soustavě. Zároveň však zdůraznil, že se zástupci stále nebyli schopni shodnout na vhodné lokalitě pro nový komplex, a nabádal k rychlému rozřešení této otázky přijetím navrhovaného místa Lhoty u Šternberka.²³⁶ Ke slovu se ovšem přihlásil poslanec Karel

²³¹ MZA, fond A9, karton 6818, sign.: P 7/1: Čís. 908 z. h., 1888. Zpráva mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

²³² MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 213 z. h., 1888. Zpráva výboru zemského o vyhledání místa pro druhý zemský blázinec.

²³³ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 508 z. h., 1888. Zpráva odboru finančního o zprávě moravského výboru zemského týkající se vyhledání místa pro druhý zemský blázinec.

²³⁴ MZA, fond A9, karton 6844, sign.: P 7/1: Brünner Forschung für die selbe das nötige Wasser.

²³⁵ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 1305/908 z. h., 1889. Zpráva finančního odboru o zprávě mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého zemského ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

²³⁶ Sněm moravský. 13. sezení pátého zasedání dne 25. září 1888.

Bubela, vsetínský rodák,²³⁷ který se toto rozhodnutí snažil zvrátit ve prospěch jiného města a navrhoval znovu probádání míst, jež byla projednávána v roce 1887: „Jestliže dnes, velectění pánové, mluvil jsem o Hranicích, nečinil jsem to zajisté proto, abych Hranické stavební místo chránil a hájil, když jsem loni proti němu pracoval; učinil jsem to jenom proto, že jsem tím dokázati chtěl, že stavební místo v Hranicích [...] předce by se mně ještě lépe líbilo nežli Šternberk, ačkoliv, jak jsem pověděl, kdyby přišlo k tomu, nikterak a nikdy pro Hranice bych nehlasoval.“²³⁸ Karel Bubela navrhnul jednání odročit do příštího roku, na jeho stranu se přidal také poslanec Zapletal.

Pro rychlé vyřešení ve prospěch Šternberka se naopak postavil doktor Šrom, který znovu zopakoval klady uvedené ve zprávě 508 z. h.²³⁹ pro postavení nového ústavu právě ve zmíněném městě. Karlu Bubelovi přiznal z jeho uvedených námitek pouze jednu, která se týkala podrobného prozkoumání zdejší vody: „Nuž, pánové, v tom ohledu připouštím, že ve zprávě právě této otázce nedostalo se takové váhy a že nebyla tak objasněna, jak její důležitost toho opravdu vyžaduje. To račte ale částečně vysvětliti tím, že prozkoumání půdy mohlo se státi teprve po žních v tomto okolí a že až do konce srpna na těch pozemcích stála úroda, takže technik nemohl do polí a nemohl tam zkušební jámy hloubit.“²⁴⁰ Návrh poslance Bubely o odročení rozhodnutí byl po obsáhlém jednání zamítnut, došlo však k přijetí návrhu finančního výboru, který navrhoval zakoupit 100 jiter pozemku ve Lhotě u Šternberka.

Příští rok už zemský sněm jednal o konkrétních finančních prostředcích za určité položky. Jak již bylo zmíněno, bylo nakonec nutné zakoupit pozemky o rozloze 86 jiter, aby se nemuselo investovat do nepotřebného lesního pozemku se špatnou půdou.²⁴¹ Dále se sněm usnesl na vyplacení 6500 zl. manželům Mückovým, jejichž stavení se nacházelo na zakoupeném pozemku. Josef a Vilemína Mückovi původně požadovali 7500 zl., cena však byla po prozkoumání nemovitosti oprávněně snížena.²⁴² Zemský výbor dostal za úkol

²³⁷ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Bibliografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Praha 2012, s. 120–122.

²³⁸ Sněm moravský. 13. sezení pátého zasedání dne 25. září 1888.

²³⁹ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 508 z. h., 1888. Zpráva odboru finančního o zprávě moravského výboru zemského týkající se vyhledání místa pro druhý zemský blázinec.

²⁴⁰ Sněm moravský. 13. sezení pátého zasedání dne 25. září 1888.

²⁴¹ MZA, fond A9, karton 6813, sign.: P 7/1: Čís. 1305/908 z. h., 1889. Zpráva finančního odboru o zprávě mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého zemského ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

²⁴² Dům vzhledem ke svému špatnému stavu tuto hodnotu neměl. MZA, fond A9, karton 6818, sign.: P 7/1: Čís. 908 z. h., 1888. Zpráva mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

informovat zemský sněm o průběhu stavby, jejíž náklady neměly překročit částku 900 000 zl.²⁴³ Proti návrhům se opět ozval poslanec Bubela, který v prvním výstupu jen mimoděk zmínil, že bude hlasovat proti. Jeho výrok byl však ignorován, a tak se po povzbudivé promluvě rytíře Gomperze přihlásil o slovo podruhé, a tentokrát, přestože v prvním výstupu explicitně řekl: „Nechci zde ale šířit slov o tom, proč tak hlasovati budu; musel bych opakovati to, co jsem již loňského roku povídal,“²⁴⁴ svůj důvod nesouhlasu rozsáhle rozvedl a stejně jako během jednání z roku 1888 opíral svá tvrzení především o svou domněnku, že pro ústav nebude možné zařídit dostatek vody. Z omylu jej velmi obratným způsobem vyvedl Julius Gomperz. Následně se přešlo k hlasování, během kterého byly všechny návrhy související se Šternberkem přijaty.²⁴⁵

Následovalo usnesení o tom, aby byl ústav vystaven po vzoru ústavu v německé Staré Schrebitzi na základě poznatků ze studijní cesty stavebního rady Noska a ředitele Scharfa. Zde získali inspiraci k rozšíření kapacity nemocných na 450, ke zřízení přijímací stanice pro obě pohlaví nebo k fungování statkářského dvora, na němž by se zároveň nacházel byt ředitele. Ústav založený po vzoru Staré Schrebitze se měl stát prvním svého druhu v Rakouské monarchii a sloužit jako vzor pro další zařízení onoho typu v zemi.²⁴⁶ Podrobný popis staveb a výdajů popisovala příloha, která navíc pracovala s navýšeným počtem alkoholiků a pavilon pro tyto nemocné měl sloužit léčení 100 pacientů místo původně uvedených 50.²⁴⁷ Druhou přílohu tvořil stavební program, který předkládal návrhy konkrétních staveb včetně kapacit pacientů, pro něž měly být určeny.²⁴⁸

5.6. Hledání vhodného místa pro třetí zemský ústav pro choromyslné

Od roku 1896 bylo zřejmé, že přeplněnost druhého zemského ústavu pro choromyslné je dále neakceptovatelná, a došlo tak ke schválení návrhu rozšíření ústavu o další dva pavilony, čímž se mělo dosáhnout zvýšení kapacity ze 450 na 650 pacientů. Práce byly dokončeny v roce 1900 a mimo jiné se budově dostalo také nové prádelny, strojovny a větší

²⁴³ Sněm moravský. 21. sezení šestého zasedání dne 9. listopadu 1889.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ MZA, fond A9, karton 6818, sign.: P 7/1: Čís. 908 z. h., 1888. Zpráva mor. výboru zemského, jež se týče stavby druhého ústavu pro choromyslné v obvodu obce Lhoty u Šternberku.

²⁴⁷ MZA, fond A9, karton 6818, sign.: P 7/1: Příloha k čís. 2 k čís. 908 z. h. 1888. Sumární rozvrh nákladu na stavbu nového zemského ústavu pro 500 ošetřenců u Šternberku.

²⁴⁸ MZA, fond A9, karton 6818, sign.: P 7/1: Příloha k čís. 1 k čís. 908 z. h. 1888. Stavební program pro nový blázinec na Moravě s prostorou nejvýše pro 450 ošetřovanců.

kuchyně.²⁴⁹ Ředitel šternberského ústavu Konstantin Schubert však pochyboval o dostatečnosti tohoto řešení, pročež zemský sněm nabádal ke zbudování dalšího ústavu se slovy, že zřizování pouhých opatroven nepředstavovalo trvalé řešení.²⁵⁰ Že se jednalo jen o provizorní řešení, potvrdil o rok později také Schubertův kolega, ředitel brněnského ústavu pro choromyslné Alfred Hellwig, který se domníval, že „velký opatrovací ústav pro choromyslné o nejméně 600 postelích pro oba stávající ústavy jest dle poměrů potřeben.“²⁵¹ Oba ředitelé se dále shodli, že by se měl nový ústav vybudovat opět na principech hospodářské kolonie. Žádosti obou ředitelů byly vzaty na vědomí. Než se začalo s hledáním vhodného místa pro třetí zemský ústav na Moravě, byla k dočasnému ošetřování nadbytečných pacientů pronajata uvolněná zemská robotárna v Jihlavě s nákladem 130 343 K vhodná pro 230 nemocných, přičemž sem mělo být převezeno 200 pacientů ze Šternberka a 120 pacientů z Brna.²⁵²

Ke schválení stavby třetího zemského ústavu pro choromyslné došlo 10. července 1902. Opět byla ustanovena komise, která měla při hledání vhodného místa pro třetí zemský ústav pro choromyslné na Moravě brát ohled na několik požadavků.²⁵³ Pozemek měl mít rozlohu asi 18 hektarů volného prostranství obklopeného lesy. K tomuto pozemku se pak mělo připojit dalších 30 hektarů půdy, která by sloužila ke zřízení hospodářské kolonie. Samozřejmostí byl také dostatek pitné a užitkové vody, oproti požadavkům vydaným ke zřízení druhého zemského ústavu se v tomto případě objevil také požadavek kanalizace, která měla mít dokonce přednost přede všemi ostatními opatřeními.²⁵⁴ Na základě těchto ustanovení komise vytipovala opět několik míst, a zřejmě nepřekvapí, že se mezi výčtem nacházely také lokality, o nichž se uvažovalo už během jednání z roku 1886. Mezi navržená města patřila Bystřice pod Hostýnem, Frenštát, Příbor, Kroměříž, Vizovice, Vsetín, Zubří, Rožnov a Nový Jičín. Ze seznamu byl záhy vyškrtnut Vsetín, neboť místní obyvatelé

²⁴⁹ Návrat, Čeněk: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908, s. 18.

²⁵⁰ MZA, fond A9, karton 6819, sign.: P 7/1: Gedenkakte von K. Schubert an den mähr. Landtag aus dem Jahr 1900.

²⁵¹ MZA, fond A9, karton 6819, sign.: P 7/1: Brief von Alfred Hellwig an den mähr. Landtag aus dem Jahr 1901.

²⁵² Návrat, Vincenc: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908, s. 22.

²⁵³ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1-3 C: Čís. 379 z. h., 1904. Zpráva moravského zemského výboru o nynějším stavu zřízení zemského léčebného a ošetrovacího ústavu v Kroměříži.

²⁵⁴ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1-3 C: Čís. 846 z. h., 1903. Zpráva finančního odboru o zprávě mor. zemského výboru v záležitosti zřízení třetího zemského ústavu pro choromyslné na Moravě.

nechtěli za žádných okolností odprodat své pozemky a nemovitosti moravskému zemskému výboru.²⁵⁵

Do užšího výběru se nakonec dostala Kroměříž, Bystřice pod Hostýnem a Frenštát. Přezkoumání Frenštátu přineslo obdobné závěry jako v roce 1887.²⁵⁶ Jako problém však bylo vytyčeno, že se nachází na nejkrajnějším obvodu příjímacího okresu, navíc tam převažovalo chladnější a deštivé podnebí. Lokalitu znehodnocovala také značně podmáčená půda, nepříznivý přítok pro odvádění fekálií a v neposlední řadě blízkost hřbitova, která by zřejmě nepůsobila příznivě na duševní stavy pacientů ani nečinila dobrý dojem na návštěvníky ústavu.²⁵⁷ Z těchto důvodů se Frenštát již při psaní zprávy jasně ukázal jako nevhodný, a zřejmě proto je jeho popis v pramenu oproti Bystřici pod Hostýnem a Kroměříží značně zestručněn.

Bystřice pod Hostýnem nabízela k vybudování ústavu obrovské pozemky o výměře přes 61 000 hektarů,²⁵⁸ které by posloužily k vybudování soustavného komplexu. Architekt by měl zcela volnou ruku při umísťování jednotlivých budov a bylo by tedy možné, aby se kromě praktičnosti ústavu zaměřil i na jeho architektonickou hodnotu. První negativní zjištění představovala pro komisi skutečnost, že se pozemek nacházel na severním svahu před Hostýnským pohořím. Z jihovýchodu jej sice chránil vrch Holý a od východu Javorník, nebyl však chráněn ani od západu, ani od severu. Výmlouvavě působila také skutečnost, že v blízké Lhotě Chvalčové panovala v letech 1900 a 1901 tyfová epidemie a na zavedení vodovodu se zde stále čekalo. Za definitivní zamítnutí však mohl fakt, že Bystřice pod Hostýnem zaujímal post největšího poutního místa na Moravě a ročně ji dle odhadů navštěvovalo až 350 000 lidí: „Mnozí z těchto na Hostýn putujících poutníků půjdou po silnici Bystřice-Lhota Chvalčová, [...] jinak by museli putovati kolem nemocných, pracujících při hospodářské kolonii. [...] Již přespřílišná frekvence nepůsobila by příznivě na nemocné, tím více pak zpěv a hudba poutníků, kteří by se ubírali kolem teritoria ústavu, lomoz to, který ani zdravý nesnese, když se stále a stále

²⁵⁵ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: Čís. 846 z. h., 1903: P 7/1-3 C: Zpráva finančního odboru o zprávě mor. zemského výboru v záležitosti zřízení třetího zemského ústavu pro choromyslné na Moravě.

²⁵⁶ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 485 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²⁵⁷ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1-3 C: Čís. 846 z. h., 1903. Zpráva finančního odboru o zprávě mor. zemského výboru v záležitosti zřízení třetího zemského ústavu pro choromyslné na Moravě.

²⁵⁸ Tamtéž.

opětuje...“²⁵⁹ Klidu by zde nepřispěl ani blízký lom, ve kterém se kámen získával dynamitem, ani bezprostřední blízkost hřbitova. Přestože zdravotní zpráva označila zdejší klimatické poměry za nejpříznivější ze všech nabízených míst, musela taktéž konstatovat, že se z meteorologického hlediska jednalo o pohoří s nejčastějšími srážkami na Moravě.

Kroměříž se na rozdíl od obou zkoumaných měst mohla pyšnit klady téměř po všech stránkách. Ležela na vhodném, izolovaném místě, v údolí Moravy se nacházel sedm kilometrů dlouhý les a nouze nebyla ani o kvalitní půdu. Voda se nalézala až v hloubce dvou metrů a stavební místo se ke všemu nacházelo mimo záplavovou oblast. Díky přírodním bariérám pak nehrozilo, že by případný silný déšť odplavil vrchní prstovou vrstvu. Jako jediný problém se jevil necelého půl kilometru vzdálený dvůr s dobytkem, z něhož se linul pronikavý zápach kvůli volně rozprostřeným jámám pro řízky. Majitel však sám od sebe projevil zájem a komisi nabídl, že jámy a dobytek přestěhuje na opačnou stranu pozemku. Venkovský ráz a lesnaté okolí sice tvořilo ve Frenštátu a Bystřici pod Hostýnem příznivější klimatické podmínky než v Kroměříži, ta to ale kompenzovala dostatečným zajištěním kvalitní pitné vody z místního vodovodu. S ohledem na nařízení zemského výboru, že „stávající již kanalisace má přednost a místa, kde by bylo nutno zřídit stoky neb umělé odvádění výmětků, buďtež vyloučena,“²⁶⁰ bylo rázem patrné, že Frenštát ani Bystřice nemohou Kroměříži konkurovat.

Město nabízelo pozemek vhodných rozměrů o výměře 31 hektarů s výbornou kvalitou půdy, jež byla vhodná především pro pěstování zeleniny. Mírné klima by navíc pacientům umožňovalo věnovat se polním pracím od března až do listopadu, takže by většinu roku trávili na čerstvém vzduchu. V závěru zprávy komise lokalitu vyhodnotila jako zvlášť příznivou, „jelikož Kroměříž jest vzhledem na ústí tam dráhy takřka středem přejímacího okresu, který se má utvořit pro nastávající zemský ústav pro choromyslné.“²⁶¹ Nezanedbatelnou informací bylo i brzké zřízení nové nemocnice, čímž by péče o pacienty značně vzrostla. Jelikož Kroměříž v této době jako jediná disponovala vodovodem, vyšla by zde stavba nového ústavu nejlevněji:

²⁵⁹ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 846 z. h., 1903. Zpráva finančního odboru o zprávě mor. zemského výboru v záležitosti zřízení třetího zemského ústavu pro choromyslné na Moravě.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ Tamtéž.

Lokalita	Součet stavebního nákladu
u Kroměříže	1,362,579 K 34 h
u Bystřice pod Hostýnem	1,420,530 K 24 h
u Frenštátu	1,419,943 K 91 h

Kromě vodovodu se zde nacházel i dostatek škol, kterých mohly využít děti zaměstnanců ústavu, nechybělo ani pestré kulturní vyžití.²⁶² Po pečlivém vyhodnocení všech faktorů povolil finanční výbor stavbu třetího zemského ústavu ve městě Kroměříž.

²⁶² MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 846/385 z. h., 1903. Bericht des Finanzausschusses über den Bericht des mähr. Landesausschusses in Angelegenheit der Errichtung einer dritten Landesirrenanstalt in Mähren.

6. Založení třetího zemského ústavu pro choromyslné

6.1. Hledání vhodného místa pro třetí zemský ústav pro choromyslné na Moravě

Se stavbou na vyhlédnutém místě 30. října 1903 souhlasili také po dlouhé a vášnivé debatě poslanci moravského zemského sněmu. Na jednání došlo k vyostření sporu mezi zastánci většinového a menšinového návrhu. Pro kroměřížský návrh paradoxně hlasovala jen menšina v čele s rytířem Juliem Gomperzem, která se opírala o šetření finančního výboru, většina naopak podporovala stavbu v Bystřici pod Hostýnem. Příčinu sporu ve zkratce vystihuje část z projevu poslance Samohýla: „Myslím, že takovéto rozhodnutí odborných znalců má býtí právoplatným a rozhodujícím i pro náš slavný sněm a zdá se mi, že rozhodnutí, které učinil odbor finanční, zakládá se ne snad na věcných a praktických důvodech, nýbrž na osobní přízni pana kolegy Kulpa [...] Stavebním místem, proti němuž ze zdravotního ohledu nelze praničeho namítati, jest dle zprávy zemského výboru jediné Bystřice p. H.“²⁶³ Za stavbu ústavu v Bystřici pod Hostýnem se přimluvil také Karel Bubela: „Kroměříž má už tři gymnasia, dvě reálky, učitelský ústav, dvě hospodářské školy atd. atd., ba vláda i Němci chtěli by tam nyní dáti i universitu českou...“²⁶⁴ Dle *Moravské Orlice* panovaly obavy především z přílišné centralizace Kroměříže a naopak z přílišné decentralizace odlehlých krajů, které však pozornost zemského sněmu potřebovaly především.²⁶⁵ Na rozhodnutí ve prospěch města Kroměříže se však nic nezměnilo a přešlo se k řešení praktických záležitostí.

Nový ústav měl nést název Zemský léčebný a ošetrovací ústav²⁶⁶ a skládal by se z ústředního ústavu, který by zahrnoval určitý počet pavilonů, čímž by se od sebe oddělili nemocní různého typu a pohlaví. Nezbytnou součástí měla být kolonie určená pro polní hospodářství fungující na stejném principu jako kolonie zřízená ve Šternberku.²⁶⁷ Zajímavý bod představuje usnesení, že oproti Šternberku, kde byl Josef Scharf jmenován do funkce ředitele hned, došlo ke zvolení ředitele až po dokončení stavby,²⁶⁸ což zřejmě vedlo k rozpoutání nevraživosti primáře Viléma Borka, který se v Kroměříži ucházel o post

²⁶³ Sněm moravský. 28. sezení prvního zasedání dne 30. října 1903, s. 1164.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Ze sněmu markrabství Moravského. In: *Moravská Orlice*, roč. 41, 1903, č. 250, s. 5.

²⁶⁶ Něm. Landesheil- und Pfliganstalt.

²⁶⁷ MZA, fond A9, karton 6815, sign.: P 7/1: Exposé zur Lösung der Irrenfrage in Mähren mit Bauprogramm für die Errichtung zweiten Landes-Irren-Anstalt in Mähren. Berlin (14. 5.) 1887.

²⁶⁸ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 379 z. h., 1904. Zpráva moravského zemského výboru o nynějším stavu zřízení zemského léčebného a ošetrovacího ústavu v Kroměříži.

ředitele a působil zde od roku 1907,²⁶⁹ vůči zvolenému Návratovi, jak bude ukázáno v následující podkapitole. Kapacita ústavu byla stanovena pro 1000 pacientů, z toho 40 % žen a 60 % mužů, „dále jest vyhrazeno ještě 30 míst pro fluktuaci chorých mezi jednotlivými odděleními, takže bude tu celkem místa pro 1030 osob (400 žen a 630 mužů) ...“²⁷⁰ O takto rozsáhlém a nákladném komplexu se uvažovalo pravděpodobně proto, že výdaje na choromyslné beztak stále narůstaly.²⁷¹

Rok	Hodnota
1900	1,334,741 K
1905	2,018,905 K
1906	2,149,471 K

Ještě před samotným zveřejněním stavebního programu došlo k výměně názorů mezi ředitelem brněnského ústavu pro choromyslné Alfredem Hellwigem, šternberským ředitelem Konstantinem Schubertem a ostatními přítomnými tohoto jednání, mezi jehož členy patřili: Jeho Excelence zemský hejtmán Felix hrabě Vetter z Lilie, přisedící zemského výboru dr. Fux a Jelínek, místopředseda rada Robert Schofl, ředitel zemského stavebního úřadu Holl, zemský stavební rada Rentél a zemský vrchní inženýr Hrich.²⁷² Oba ředitelé byli proti zřízení ústavu s tak velkou kapacitou a dle jejich mínění měl být počet omezen jen na 600 pacientů, doktor Schubert však záhy připustil, aby samotný komplex dokázal pojmout primárně navržených 1000 pacientů, pokud by to bylo nezbytně nutné. K tomuto návrhu se anketa skutečně přiklonila. Také odsouhlasila návrh Konstantina Schuberta, aby se ústav jmenoval *Zemský léčebný a ošetrovací ústav*.²⁷³

Dle stavebního programu měl být ústav vybudován na pozemkovém komplexu ležícím západně od arcibiskupské zahrady a severně od kroměřížské okresní silnice. V pramenu lze dále nalézt podrobné rozvržení budov a místností, které se opět podobá stavebnímu

²⁶⁹ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 523 z. h., 1907. Zpráva moravského zemského výboru o stavbě zemského léčebného ústavu v Kroměříži.

²⁷⁰ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 379 z. h., 1904. Zpráva moravského zemského výboru o nynějším stavu zřízení zemského léčebného a ošetrovacího ústavu v Kroměříži.

²⁷¹ Österreichische Statistik. Statistik des Sanitätswesen in für das Jahr 1906, s. 8.

²⁷² MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Příloha čís. I. k čís. 379 z. h., 1904. Protokol sepsaný dne 2. února 1904 u moravského zemského výboru o jednání ankety, svolané za příčinou ustanovení stavebního programu pro zemský ústav pro choromyslné v Kroměříži.

²⁷³ Tamtéž.

programu Šternberka. Podrobným popisem vnitřní struktury interiéru se ve své knize zabývá britská historička Leslie Topp na základě přiložených dobových stavebních plánů.²⁷⁴ Zajímavý je však pozměněný bod týkající se protipožární ochrany. Zatímco při stavbě šternberského ústavu se uvažovalo o použití nehořlavých materiálů jen v pavilonech pro neklidné, při stavbě třetího zemského ústavu pro choromyslné měly být tyto materiály použity všude.²⁷⁵ Třetí příloha pak podrobně pojednávala o jednotlivých výdajích nutných k uskutečnění stavebního plánu.²⁷⁶ Tak jako v případě Šternberka docházelo i zde ke změnám stavebního programu a rozpočtu. V roce 1906 tak například došlo ke schválení navýšení rozpočtu o více než půl milionu z původních 1 419 943 K 91 h na 1 933 437 K a také byl povolen další stavební úvěr ve výši 2 000 000 K, který se musel zařadit do zemského rozpočtu na rok 1906 jako mimořádná potřeba.²⁷⁷ Se samotnou stavbou se pak započalo 24. dubna 1905.²⁷⁸

Už při zřizování druhého zemského ústavu pro choromyslné se výbor zabýval otázkou zavedení tzv. rodinné péče²⁷⁹ o nemocné, nakonec však došel k usnesení, že toto řešení není pro Moravu v danou dobu vhodné.²⁸⁰ Od myšlenky rodinné péče však odmítal ustoupit člen ankety doktor Jaromír Mundy: „Nejedná se o počet 400 pomatenců, nýbrž o 1000 a i více, [...] musíme vystavěti ústav pro pomatence nejméně na 25 let, pakli nemáme opět brzo státi u téhož zeleného stolu bez pomoci a s výčitkou mužů jiného náhledu, že nešetříme s penězi v zájmu nemocných, že však též nebereme ohled na poplatníky a ony osoby, jež doposud zdrávy jsou.“²⁸¹ Možná právě proto, že se Mundyho obavy v krátké době potvrdily, byl brán na tento návrh větší zřetel v případě ústavu kroměřížského. Prozatím měla být metoda otestována během roku 1905, kdy došlo ke kolaudaci první části ústavu. V daném roce se však pokus konat nemohl, neboť ústav zatím disponoval pouze

²⁷⁴ Topp, Leslie: *Freedom and the Cage. Modern Architecture and Psychiatry in Central Europe 1890-1914*. Pennsylvania 2017, s. 89-115; 138-141.

²⁷⁵ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Příloha čís. II. k čís. 379 z. h., 1904. Stavební program pro zemský léčebný a ošetrovací ústav v Kroměříži pro 1000 chorých. Schválen usnesením moravského zemského výboru ze dne 20. února 1904.

²⁷⁶ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Příloha čís. III. k čís. 379 z. h., 1904. Statistika nemocných a roztrídění chorých do pavilonů.

²⁷⁷ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 1130 z. h., 1906/7. Zpráva finančního výboru o stavbě zemského léčebného ústavu v Kroměříži.

²⁷⁸ Návrat, Čeněk: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908, s. 24.

²⁷⁹ Typ tzv. rodinné péče úzce souvisel se zavedením hospodářských kolonií, v rámci nichž měli žít pacienti s ošetrovateli v autonomních bytech či domácích jako „rodina“

²⁸⁰ MZA, fond A9, karton 6817, sign.: P 7/1: Čís. 458 z. h., 1887. Zpráva mor. výboru zemského v příčině odčinění nedostatku místa v Brněnském zemském ústavu pro pomatence.

²⁸¹ Tamtéž.

nepokojnými nemocnými, kterých byl brzy nadbytek, a tak museli být rychle propuštěni pacienti s mírnějšími formami nemoci, na kterých se měl test původně provést. V roce 1906 však došlo k otevření další části ústavu, a zemský výbor tak doufal, že provedení pokusu nebude už nic stát v cestě. Na celou akci zemský výbor uvolnil 10 000 K.²⁸² Koncem téhož roku pak ředitelství ústavu vydalo své nové stanovy, které moravský zemský sněm obratem schválil,²⁸³ neboť prozatím byly použity stanovy z ústavů v Brně a ve Šternberku. Čítaly celkem 47 paragrafů, jež definovaly jednak účel ústavu, jednak se zaměřovaly na práva a povinnosti pacientů a zaměstnanců.²⁸⁴ O prozatímním chodu ústavu veřejnost informovalo dvojjazyčné návěstí sepsané moravským zemským sněmem, které bylo veřejně publikováno.²⁸⁵

Během roku 1907 postupovaly stavby podle plánu²⁸⁶ a žádné větší problémy se nevyskytly. Aby mohl nový ústav co nejdříve přijímat pacienty, byla stavba rozdělena na tři etapy.²⁸⁷ V této době bylo také „zemskému výboru navrženo, aby požádal vládu o svolení, by ústav mohl nésti jméno Jeho Veličenstva císaře a nazýval se >>Zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa v Kroměříži<<; aby zemskému stavebnímu úřadu bylo nařízeno, aby stavební práce tou měrou urychlil, aby budovy druhé stavební periody byly hotovy v měsíci listopadu, nejpozději v prosinci, celý ústav pak nejpozději do 60letého jubilea vlády Jeho Veličenstva...“²⁸⁸ O důležitosti toho, aby ústavy pro choromyslné nesly v názvu slovo „léčebný“, a nevratně by tak v širším povědomí veřejnosti vyvrátily domněnky o vězeňském způsobu života pacientů, obšírně pojednal už článek doktora Aloise Paprníka z roku 1894.²⁸⁹ Oběma požadavkům bylo s úspěchem vyhověno a roku 1908 zahájil třetí zemský ústav pro choromyslné na Moravě svou činnost. Založením tohoto ústavu disponovala Morava celkem 2800 postelemi pro nemocné celkem ve čtyřech ústavech.²⁹⁰ Morava měla v té době 3 437 706 obyvatel, jedna postel v ústavu tudíž připadala

²⁸² MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 1130 z. h., 1906/7. Zpráva finančního výboru o stavbě zemského léčebného ústavu v Kroměříži.

²⁸³ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Nota moravského zemského sněmu ze dne 25. prosince 1907.

²⁸⁴ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Příloha k čís. 1130 z. h., 1906/7. Stanovy moravského zemského léčebného ústavu v Kroměříži.

²⁸⁵ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Návěstí moravského zemského výboru v příčině otevření mor. zem. léčebného ústavu v Kroměříži. Brno 1907.

²⁸⁶ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Usnesení sněmovní ze dne 4. října 1907 v záležitosti stavby zemského léčebného ústavu v Kroměříži Přednes referenta Koudely.

²⁸⁷ Topp, Leslie: *Freedom and the Cage. Modern Architecture and Psychiatry in Central Europe 1890-1914*. Pennsylvania 2017, s. 92.

²⁸⁸ MZA, fond A9, karton 6822, sign.: P 7/1: Čís. 523 z. h., 1907. Zpráva moravského zemského výboru o stavbě zemského léčebného ústavu v Kroměříži.

²⁸⁹ Paprník, Alois: Něco o ústavech pro choromyslné. In: *Moravská Orlice*, roč. 28, 1894, č. 128, s. 3.

²⁹⁰ Do výčtu je započítána také filiálka šternberského a brněnského ústavu v Jihlavě.

na 881 osob. Ale vzhledem k tomu, že měl každý ústav jednak z komunikačních, jednak z teritoriálních příčin jinak početný přijímací obvod,²⁹¹ nebyla situace tak ideální, jak by se mohlo zdát.

6.2. Předválečná aféra

Kuriozní intermezzo v době mezi otevřením institutu a první světovou válkou tvoří rozsáhlá rubrika dohledatelná v moravském deníku *Rovnost* poukazující na špatné poměry v kroměřížském ústavu pro choromyslné. První článek z této série vyšel 20. listopadu 1912 za účelem odsouzení špatných podmínek tamních zaměstnanců. Doslovně uvádí, že „zřízenectvo zemského léčebného ústavu pro choromyslné v Kroměříži zakouší na svém těle všechny >příjemnosti< námezdního poměru: je sociálně utiskováno, politicky znásilňováno a zbytečně šikanováno [...] zřízení zemského ústavu jsou politicky znásilňováni.“²⁹² Pod pojmem „politického znásilňování“ pisatel mínil údajnou snahu moravského zemského výboru, který měl požadovat, aby bylo zřízcům ústavu odebráno aktivní volební právo do všech samosprávných a zákonodárných institucí. Za vzniklé neštěstí zaměstnanců měl mít odpovědnost páter Pavlík. Jelikož se zřízení odmítali podřídit Pavlíkovým blíž nespecifikovaným klerikálním zájmům, začal nahlašovat panu správci všechny, kdo ho odmítali poslechnout. To mělo mít vliv na duševní stav zaměstnanců, kteří proto nemohli svou práci vykonávat rádi a svědomitě. Dokonce měl stát za celou řadou propuštěných ošetřovatelek, které nechal zbavit místa kvůli nespecifikovaným malichernostem.²⁹³ S páterem Pavlíkem se dle *Rovnosti* spolčil primář Borek, který nedokázal snést, že se nestal ředitelem ústavu, a s Pavlíkovou pomocí ničil dobré vztahy v ústavu neustálými pomluvami dehonestujícími ředitele Návrata. Důkazem páterovy morální zvrhlosti měla být zjištěná skutečnost, podle které dle svědků kropil zemřelé nikoliv vodou svěcenou, ale obyčejnou vodou z kohoutku.²⁹⁴

Deník *Rovnost* žádal bezodkladné navrácení dobrých mravů souvisejících s kvalitou péče o nemocné do kroměřížského ústavu pro choromyslné, čehož mělo být docíleno zbavením funkce primáře Borka a pátera Pavlíka. Jako alarmující důvod uvedl bezprecedentní případ z konce prosince 1913: „Byl zde zavražděn a děsně zohaven nemocný Schvaicer.

²⁹¹ Návrat, Čeněk: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908, s. 54.

²⁹² Kroměřížsko. Zemský léčebný ústav pro choromyslné. In: *Rovnost*, roč. 28, 1912, č. 275, s. 5.

²⁹³ Tamtéž.

²⁹⁴ K poměrům v zemském léčebném ústavě v Kroměříži. In: *Rovnost*, roč. 29, 1913, č. 268, s. 4.

Na oddělení, kde jest 45 nemocných, jsou tři opatrovníci. Jeden z nich byl na dovolené a dva byli na oddělení. Nemocní spí ve třech velkých ložnicích a 2 menších pokojích. Na oddělení se noční hlídka nadržuje a opatrovníci spí ve velkých ložnicích. V jednom pokojíku spali čtyři nemocní, mezi nimi Schvaicer. Když ráno vstoupil opatrovník do pokojíka, naskytlo se mu hrozné divadlo. Schv[a]icer ležel na lůžku mrtvý a děsně zohaven. Nos a ret měl ukousnutý a přirození úplně rozdrásané, jedno varle venku a druhé vůbec scházelo a celý pokojík potřísněn krví. Na konec bylo zjištěno, že druhý nemocný, který útok podnikl, část nosu, ret jakož i varle snědl.²⁹⁵ Vina je kladena primáři Borkovi, který se ustavičně zaslouhoval o snižování počtu zdejšího personálu.

Epilogem tohoto příběhu bylo obvinění pátera Pavlíka vydané časopisem *Obrana*: „Před nějakou dobou přišla k P. Pavlíkovi na návštěvu dáma, kterou vydával za svoji sestru, a přenocovala v jeho bytě. Druhý den spráskla hospodyně ruce nad jeho „panickým“ ložem a nedovedla svým prostým rozumem popsát, co že se tam vše dalo, než že jeho sestra ležela v něm odhalena a jisto pak že statutu panny již déle neholdovala. A také P. Pavlík byl druhý den „chudák“, oči spadlé a nohy mu vypovídaly službu. Zvláštní to účinky sesterské lásky.“²⁹⁶ O následném vyšetřování a výsledku této aféry však prameny mlčí.

Za doklad neutěšeného stavu zaměstnanců ústavu může být považován případ, jenž se odehrál už v roce 1909. Tehdy bylo zjištěno, že ošetřovatelé pracující na mužském oddělení pro nepokojné v případě záchvatu některého z pacientů volili k jejich utišení nelidské metody: „K výtoku vodovodu připevněna byla kaučuková roura, na druhém konci opatřená násadcem. Když některý nebohý chorý neklidně se choval, tu zavedena byla roura s násadcem zezadu do jeho těla a puštěn proud studené vody do nebožáka v bolestech se svíjejícího. Voda mívala teplotu toliko 8 až 9 stupňů a za minutu probíhaly rourou 4 litry, takže tělo nebožáka nepostačovalo ani vodu pojmouti, jejíž tlak byl tak silný, že až gumová roura se vzdouvala.“²⁹⁷ V důsledku tortury pak pacienti trpěli bolestmi žaludku provázenými silným zvracením nebo průjmem. „Tvůrcem“ této metody byl vrchní ošetřovatel Čeněk Kadlec, a stal se tudíž i hlavním viníkem předčasného úmrtí pacientů Gardavského a Mandáka. Gardavský zemřel na krevní výrony v mozku vzniklé v důsledku prudkého zvracení po Kadlecově proceduře. Druhý pacient trpěl kromě své duševní

²⁹⁵ Řádění černé ruky v kroměřížském ústavě: In: *Rovnost*, roč. 30, 1914, čís. 2, s. 3.

²⁹⁶ MZA, fond A9, karta 6992, sign.: P 7/1-3 C: páter Pavlík v dopise zemskému sněmu žádá o přešetření článku z 1. prosince 1913. Kroměříž, 7. prosince 1913.

²⁹⁷ Nelidské činy ošetřovatelů choromyslných. In: *Moravská Orlice* roč. 47, 1909, č. 147, s. 2–3.

choroby také tuberkulózou ve střevech a silný proud vody mu prorhl střevo v místě, kde se nacházel tuberkulosní vřed. Čeněk Kadlec i jeho podřízení byli okamžitě propuštěni a vrchního ošetřovatele navíc čekalo vyslychání u krajského soudu.²⁹⁸ Kauza zašla tak daleko zřejmě kvůli nezájmu a nevšímavosti primáře Borka, který stále usiloval o místo ředitele ústavu.

6.3. Ukradené obilí

Těžkosti válečných let dopadly i na samotný kroměřížský ústav. Z června roku 1915 jsou zaznamenány hned dvě krádeže. V noci na 10. června vnikli zloději přes verandu a horní ventilaci, kterou tiše vymontovali, do krejčovské dílny, z níž odcizili čtyři páry ošetřovatelských kalhot, dva kusy ošetřovatelských kabátů a jeden zimní ošetřovatelský oblek. Lupiči sice dopadeni nebyli, ale dobře vycvičenému policejnímu psovi se podařilo najít dva páry ukradených kalhot. Za organizátora krádeže byl označen bývalý pacient ústavu.²⁹⁹ Na neznámé pachatele padlo také podezření z loupeže, která se uskutečnila v noci ze středy na čtvrtek 23. června. Tentokrát zloději pronikli do zahradnické dílny, kde odcizili sklenářský diamant, zahradnický nůž, nůžky a jeden civilní kabát. V noci ze čtvrtka na pátek se jim podařilo dostat do ústavní kuchyně, z níž ukradli jeden bochník bílého pečiva, asi 1,5 kg cikorky a 1 kg másla. Navíc zde záměrně způsobili nepořádek tím, že po kuchyni rozházeli prázdné pytle a špinavé hadry.³⁰⁰

Přestože místní ředitelství označilo škody za nevelké, vyjádřilo značnou obavu o chlévy pro vepřový dobytek. Odcizení prasat by pro ústav znamenalo nenahraditelnou škodu, neboť maso bylo během válečných let nedostatkovým zbožím. Proto ředitelství na konec dopisu připojilo žádost o zbudování zděné zídky místo dosavadního laťkového plotu, a to ze své vlastní zásoby, která činila asi 60 000 cihel.³⁰¹ Jelikož bylo vypočteno, že lze z tohoto množství cihel vybudovat zeď o délce pouhých 150 metrů, přičemž by oplocení většiny pozemků i nadále sestávalo z dřevěných latěk, odmítnul zemský výbor žádost schválit. Na místo toho kroměřížskému ředitelství doporučil dbát o to, aby ponocný pracoval se zvýšenou obezřetností.³⁰² Mezitím ovšem došlo k dalšímu vloupání, a to opět

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru. Kroměříž, 17. června 1915.

³⁰⁰ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru. Kroměříž, 25. června 1915.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Přednes. Brno 10. července 1915.

do kuchyně, z níž zloději odcizili 8 kg omastku v ceně 24 K, nákupní tašku v ceně 6 K a rozbili několik vajec v ceně 7 K 80 h. Konečně se však podařilo dosáhnout jednoho z pachatelů, Jana Charváta. Dopadením se potvrdila domněnka ředitelství, neboť se skutečně jednalo o bývalého pacienta zdejšího ústavu.³⁰³

Válečné strádání postupně proniklo také mezi zaměstnance ústavu, což dokládá protokol týkající se vyšetřování krádeže obilí. Jak bude zřetelné dále, nebyly v ústavu jediným válečným důsledkem pouze krádeže, ale i narušení vztahů mezi pracovníky. 31. července 1915 bylo zjištěno, že se během měsíce ztratilo 14 kg pšenice. Jelikož se v té době hospodářství plně podřizovalo válečným potřebám, neboť potraviny představovaly nedostatkové zboží, jednalo se o závažný přečin, který si žádal důkladného prošetření.

Do protokolu byly pečlivě zaznamenány výpovědi všech podezřelých, kteří se toho dne pohybovali v okolí mlátičky obilí. Jako první byl vyslýchán pacient ústavu František Chmelař, který při mlácení obilí pravidelně pomáhal. Kromě toho, že zmínil, že jednou ráno našel pod strojem plný pytel pšenice, který tam však mohl večer někdo pouze zapomenout, ještě dodal následující informaci: „Podotýkám k tomu ještě, že jsem jednou viděl topiče Řihu, jak si nasypal do vojenského šálku, z kterého svačíme, pšenice. Co s ní dělal, nevím.“³⁰⁴ Dále vypovídala manželka ústavního kočího, Františka Kolkopová, která jednou v poledne viděla z okna Františka Chmelaře, jak nese k šopě³⁰⁵ z poloviny plný pytel pšenice. Když se v kůlně přesvědčila na vlastní oči, oznámila své zjištění kočímu Našelovi, který ji údajně odbyl větou: „Ať si každý pomůže, jak může. Co máte z toho?“³⁰⁶ S touto odpovědí se ale Kolkopová nesmířila a šla vyhledat šafáře Švagera. Kočímu Našelovi se však zřejmě zželelo pacienta Chmelaře, a tak se rozhodl prozatím pytel schovat. Netušil však, že ho Kolkopová z dálky zahlédla, a proto, když se šli se šafářem podívat do kůlny, kde už pytel nebyl, padlo prvotní obvinění na kočího. Kolkopová si informaci nemohla nechat pro sebe a řekla to „jen“ šafářově manželce. Kočí Našel se jí rozhodl pomstít a začal mezi ostatními zaměstnanci tvrdit, že pro sebe šafář na jaře uzmul 20 kg cibule, kterou měl uchovávat u sebe na půdě.³⁰⁷ Hledáním ztraceného pytle byl pověřen

³⁰³ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru. Kroměříž, 7. července 1915.

³⁰⁴ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františka Chmelaře z 19. 8. 1915.

³⁰⁵ Výraz pro kůlnu používaný ve východomoravském nářečí.

³⁰⁶ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františky Kolkopové z 19. 8. 1915.

³⁰⁷ Tamtéž.

místní ošetřovatel Ferdinand Ševčík, který ho našel schovaný za šopou v ječných plevách.³⁰⁸

Přestože zaměstnanci na základě pomluvy nepochybně považovali za hlavního pachatele kočího Našela, v protokolech postupně pomyslná šipka stále více ukazuje na topiče Františka Říhu a strojníka Františka Hlaváčka, který při výslechu uvedl: „Když se čistila mlátička, žádal jsem p. oficiála³⁰⁹, aby mi po mlácení daroval něco pozadku pro slepice. On řekl, bude-li moc, že mi dá.“³¹⁰ Nepřišlo mu tedy divné poslat pro přislíbené obilí pacienta Chmelaře, přesto se mu však slíbené naturálie, která měla být uložena u zadního okna záchodu, nedostalo.³¹¹ Oficiál František Smejkal sice potvrdil, že pokud to půjde, dal by Hlaváčkově něco pro slepice, ale jen pokud by s tímto darováním souhlasil pan správce a vládní rada.³¹² Ponocný Matěj Klusák vypověděl, že při své pochůzce potkal u vepřinců oficiála Smejkala, který mu řekl, aby bedlivě hlídal hospodářskou kolonii, „že zde něco zpozoroval, abych prý dal pozor. Co zpozoroval a nač mám dát pozor ani neřekl. Nezpozoroval jsem také v tu noc nic podezřelého.“³¹³ Jinou zkušenost měl druhý ponocný František Zatloukal, který spatřil u schodů vedoucích na sýpku půl pytle pšenice, který mohl mít dle jeho odhadů asi 50 kg: „Ráno o půl páté tam ještě stál. Druhý den večer už tam pytel nebyl.“³¹⁴ Konečně pak ústavní topič František Říha, který pomáhal strojníku Hlaváčkově čistit mlátičku v době, kdy Hlaváček žádal o obilí pro slepice, do protokolu uvedl, že na základě této domluvy, „když se mlátil ječmen, poslal jsem po pacientovi [...] ve staré nohavici od spodních kalhot asi 4–5 kg ječmene Hlaváčkově. Pacient prý to odevzdal na okno záchodu.

Podruhé, když byl pacient pro olej v dílně, dal mu Hlaváček pytlík od soli se vzkazem, aby p. oficiál nezapomněl na to zrno. „P. oficiál tam právě nebyl a šafář řekl, až se vymlátí, že dostane. Schoval jsem pytlík do stroje...“³¹⁵ Zbytek protokolu je veden ve stylu argumentace mezi Františkem Hlaváčkem a Františkem Říhou. Vyšetřovatelé však získali jen jedno doznání Františka Říhy, který se dodatečně přiznal, že vzal 31. července

³⁰⁸ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Ferdinanda Ševčíka z 19. 8. 1915.

³⁰⁹ Výpověď oficiála Františka Smejkala viz níže.

³¹⁰ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františka Hlaváčka z 19. 8. 1915.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františka Smejkala z 19. 8. 1915.

³¹³ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Matěje Klusáka z 19. 8. 1915.

³¹⁴ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františka Zatloukala z 19. 8. 1915.

³¹⁵ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františka Říhy z 19. 8. 1915.

po odpolední svačině asi 5 kg ječmene a nechal ho po pacientovi Holubovi³¹⁶ poslat k domu Františka Hlaváčka, ten však odmítl obdržení jakéhokoliv množství obilí.³¹⁷

6.4. Případ Slavíková-Sťahelová

Ve víru těchto událostí se navíc rozhořel spor mezi manželkou ústavního sluhy Albínou Slavíkovou a manželkou pitevního sluhy Marií Sťahelovou. Obě bydlely ve stejném bytovém domě, Slavíková toho času sama s dětmi, neboť její manžel musel narukovat, Sťahelová pak s mužem vznětlivé povahy, jak bude uvedeno dále. Slavíková přiznala, že u sebe nechala přespat několik cizích lidí, kteří přijeli do ústavu navštívit příbuzné, protože se většina z nich nacházela v tak nuzných podmínkách, že si nemohli dovolit přespat v žádném z kroměřížských hostinců.³¹⁸ Přestože ústavní nařízení nedovolovalo přespávání cizích osob v místním areálu, zřejmě byly tyto přestupky vzhledem ke složité situaci záměrně přehlíženy. „Teprve když se stala v kuchyni krádež [...], vydal p. vládní rada oběžník, kde se zakazuje dávat cizím lidem bez jeho povolení v ústavních bytech nocleh.“³¹⁹

V den, kdy ředitelství zpřísnilo pravidla, však jela Albína Slavíková navštívit svou matku do Střížovic a prý se k ní informace nedostala. „Den po tomto oběžníku vzala jsem opět na byt nějakou Slovenku, která přišla navštívit muže – vojáka.“³²⁰ Dle slov Sťahelové „přechovávání to dosáhlo té míry, že snad není ošetřovatele – vojáka, který by nebyl [...] v bytě u Slavíkové přenocoval.“³²¹ Očividně zde šlo také o jistou závist ze strany Sťahelové, neboť její sokyně našla aspoň nějaký způsob, jak netrávit celé dny pouze s dětmi, ale pobýt nějaký čas s jinými ženami, případně muži, s nimiž si mohla ukrátit dlouhé chvíle doufání v návrat svého manžela. Slavíková pak dodala, že ji sousedka k poskytování azylu ostatním sama nabádala: „Prý by taky někoho občas vzala, kdyby jen její muž nebyl takový krobián.“³²²

Sťahelová neváhala a spěchala Slavíkovou nahlásit. Vzájemná nevráživost sousedek pravděpodobně vyvěrala ze skutečnosti, že bytový dům, který obývaly, měl dlouho rozbitý

³¹⁶ Jeho výpověď se mezi archivními prameny nenachází.

³¹⁷ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Františka Hlaváčka z 19. 8. 1915.

³¹⁸ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Albíny Slavíkové z 19. 8. 1915.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Marie Sťahelové z 19. 8. 1915.

³²² MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Albíny Slavíkové z 19. 8. 1915.

zvonek. Jakmile tedy nastala situace, kdy byly zavřené vchodové dveře, od nichž měl z pravidla klíče pouze jeden příslušník domu, muselo se klepat na jeho okno, volat, případně čekat. V tomto případě měla v držení klíče právě Marie Sťahelová,³²³ která si očividně nenechala ujít příležitost nechat Slavíkovou hodnou chvíli čekat venku. Když se Slavíková ptala pana správce, zda by si nemohla nechat vyrobit vlastní klíč, dostala zápornou odpověď s odůvodněním, že by v případě nějaké krádeže v domě nebo po večerce nezamčených dveří nebylo možno zjistit, která z nich dvou je vinna.³²⁴ Správce zřejmě vypožoroval eskalující konflikt mezi sousedkami a obával se, že by si dělaly naschvály. Zjevně si taktéž uvědomoval znevýhodněné postavení Slavíkové, a tak jí dal poukázku na rychlé opravení elektrického zvonku.³²⁵

Ani Slavíková však nenechala sousedčin status bez poskvrny a ve své výpovědi ji nahlásila, že i přes zákaz pouští občas do areálu léčebny cizí, povětšinou mladé vojáky zadní brankou, k čemuž se Sťahelová i přes značné úskoky nakonec sama přiznala. Nejvíce však sousedku roznítla obviněním z napadení: „Mne Sťahelová (v úterý to bude 14 dní) uhodila pivní lahví na schodech do zadnice a hodila po mne pantoflem a křičela, že jsem o ní roznášela, že řekla [...], že už čeká na byt po Pernicovi a že [se] nemůže dočkat jeho smrti.“³²⁶ Na to ve své výpovědi Sťahelová reagovala slovy, že „Slavíkov[á] jest hrozná ženská, která se s nikým nesnese a vše přelže. [...] Přiznávám, že jsem na Slavíkovou nedávno vyběhla, když se vracela dom[ů] a hrozila jsem jí flaškou, že ji uhodím, avšak neuhodila jsem ji, také jsem po ní pantoflem nehodila.“³²⁷

Přestože původkyní sporu a celého vyšetřování byla bezpochyby Marie Sťahelová, škodu utrpěli Slavíkovi. Jejím manželovi Janu Slavíkovi bylo oznámeno, že jeho žena už několikrát zavdala příčinu ke stížnostem, a proto musí celá rodina naturální byt opustit a včas se potřebně zařídit k brzkému stěhování.³²⁸ Sťahelová se oproti tomu dočkala plného omilostnění.

³²³ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Marie Sťahelové z 19. 8. 1915.

³²⁴ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Albíny Slavíkové z 19. 8. 1915.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ Tamtéž.

³²⁷ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Protokolární výpověď Marie Sťahelové z 19. 8. 1915.

³²⁸ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru. Srpen 1915. (Pozn.: přesné datum není čitelné).

6.5. Moučná krize

Nejpozději od března roku 1915 se kroměřížský ústav pro choromyslné začal potýkat s nedostatkem mouky. C. a k. moravské místodržitelství totiž od 23. března odmítlo, aby na něm ústav vymáhal více mouky, kroměřížská obecní rada jí měla mít podle soupisu dokonce přebytek. Skutečnost však tomuto tvrzení neodpovídala, a tak se ředitelství ústavu pokoušelo o intervenci u kroměřížské městské rady. Ta však poskytla pouze možnost rekvírovat chybějící mouku po menších dávkách u soukromníků s tím, že tito soukromníci nesměli ústavu tento produkt prodávat za maximální cenu.³²⁹ Srpnová zpráva přináší informace o půlroční spotřebě mouky, přičemž pacient měl mít nárok na 300 g, ošetřovatel pak na 200 g denně. To činilo při počtu necelé tisícovky pacientů a 150 ošetřovatelů 60 720 kg mouky za šest měsíců. Z tohoto množství však připadlo ještě 28 208 kg pro válečné potřeby a samotný ústav si musel vystačit s pouhými 32 512 kg mouky. Z uvedeného množství mouky pak připadala jedna třetina na vaření a dvě třetiny na pečení chleba.³³⁰

Je patrné, že už nebylo v silách ústavu, aby zásoboval moukou ještě c. a k. vojenskou nemocnici, proto se ředitelství opakovaně odvolávalo na c. a k. vojenské skladiště, „jehož povinností prý jest vojenské nemocnice moukou zásobiti.“³³¹ Záhy přišla vyhýbavá odpověď, podle níž nešlo žádosti vyhovět z kapacitních důvodů, tedy jedna z nejčastějších reakcí na akutní nedostatek surovin pro civilní obyvatelstvo.³³² Zároveň by však válečný obilní ústav souhlasil s dodáváním mouky vojenské nemocnici v případě, že se do mlýna dostane obilí z c. a k. vojenského skladiště.³³³ Prozatím měla potřebné množství přidělovat obecní rada města Kroměříže, což se ale nedělo pravidelně a místo požadovaných 9172 kg mouky měsíčně obdržel ústav pouhých 2040 kg, a byl tak nucen brát ze zásob určených pro místní vojenskou nemocnici.³³⁴ Ředitelství tak žádalo o vymožení přímého přikazování

³²⁹ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis c. k. mor. místodržitelství v Brně. 17. 5. 1915.

³³⁰ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru Kroměříž 11. září 1915.

³³¹ Tamtéž.

³³² Kučera, Rudolf: *Život na příděl*. Praha 2013, s. 18-35.

³³³ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Zpráva ředitelství zemského léčebného ústavu v Kroměříži, 23. září 1915.

³³⁴ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 23. listopadu 1915.

mouky ústavu válečným obilním ústavem.³³⁵ Vyřízení žádosti se po opětovném urgování³³⁶ vleklo až do prosince 1915, kdy jí brněnský obilní ústav konečně vyhověl.³³⁷

Dočasné vyřešení „moučné krize“ však nevyřešilo další zásobovací problémy. Stále častěji chodily stížnosti z kuchyně kroměřížského ústavu, kde nastalo opětovné zhoršení poměrů tím, že: „Jeden den v týdnu odebráno maso k obědu a po dvakrát v týdnu masité večeře. Na místě těchto jídel podávány brambory s mlékem, vajíčka s omáčkou neb brambory s tvarohem apod., kteráž to jídla přirozeně maso nahraditi nemohou.“³³⁸ O rok později už továrny nebyly schopny krýt potřebu cikorky a ječné kávy a ředitelství si muselo poradit jinak. Pomoc hledalo u jednoho kroměřížského obchodníka, jelikož ústavní přístroj k pražení kávy nebyl vhodný k pražení náhražek. Obchodník chtěl však využít svého nynějšího důležitého postavení a začal za služby požadovat stále více peněz. Ředitelství se nakonec odhodlalo ke koupi vhodnějšího přístroje za 270 K, protože stávající situace nebyla při měsíční spotřebě ječné kávy, která činila 500 kg, cikorky pak 450 kg, dále udržitelná. Vedení se na konci dopisu zavázalo, že po návratu do normálních poměrů přístroj prodá, aby se investice vrátila v co největší míře.³³⁹

6.6. Vliv první světové války na chod třetího zemského ústavu pro choromyslné

Přestože dochované prameny týkající se kroměřížského ústavu za první světové války nejsou nijak obsáhlé, často naopak torzovité, lze díky nim alespoň stručně přiblížit jeho fungování v tomto nelehkém období. Problémy s nedostatkem potravin už nastínila předešlá podkapitola, stejně jako různé spory mezi zaměstnanci ústavu, které ve většině případech souvisely s jejich dlouhotrvajícím nervovým vypětím nebo zvýšenou potřebou zaopatření sebe a vlastních rodin.

Jelikož ústav pro choromyslné disponoval velkou, moderně zřízenou prádelnou, byla s ním hned na počátku války zemským výborem uzavřena smlouva, podle níž měl práť prádlo z místní záložní nemocnice. Už v září roku 1914 obdrželo ředitelství ústavu zprávu, která hlásila nárůst znečištěného prádla z c. a k. vojenské nemocnice v Kroměříži až pro 1000 osob, a v podstatě nařizovala, „že za těchto okolností bude zapotřebí zařídit

³³⁵ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 8. prosince 1915.

³³⁶ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru ze 3. prosince 1915.

³³⁷ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Zpráva válečného obilního ústavu v Brně. Moučné oddělení II, 9. prosince 1915.

³³⁸ Sociální hlídka. In: *Rovnost*, roč. 31, 1915, čís. 442, s. 4.

³³⁹ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru ze 14. listopadu 1916.

po celý týden nepřetržitý pohon v prádelně [...] a podepsané ředitelství přijme proto další pradelny.³⁴⁰ Zvýšený počet raněných zřejmě souvisel s rakousko-uherskou ofenzivou na srbské řece Drině propuknuvší 7. září 1914. Nařízení s sebou však neslo požadavek ze strany ředitelství o zakoupení třetího pracího stroje, neboť hrozilo, že po sedmi letech ustavičného používání dvou dosavadních pracích strojů může po takovémto navýšení snadno dojít k poruše, čímž by zdejší nemocniční prací systém zcela zkolaboval.³⁴¹ Přesto všechno zakoupení třetího pracího stroje zemský stavební úřad zamítl, což považovalo ředitelství za nemyslitelné už proto, že byla Kroměříž určena za jednu z hlavních nemocničních stanic a pohyb nemocných či raněných vojáků zde byl nadprůměrný. Zaměstnané pradelny pak neustále pracovaly přesčasy a vyčerpání se začalo projevovat na jejich výkonnosti a zdraví.³⁴² O dalším řešení problému se však prameny nezmiňují.

Důležité změny nastaly na podzim roku 1915, kdy bylo vedení ústavu vyzváno c. a k. vojenským velitelstvím ve Vídni, aby sdělilo, kolik choromyslných vojinů a gážistů by mohl ústav maximálně přijmout. Ředitelství ústavu odpovědělo, že je schopno přijmout ještě asi 150 vojáků, přičemž v té době již pečoval o dalších 103 vojáků. „Poněvadž u vojinů jedná se napořád o akutní onemocnění, vyžadující plnou péči lékařskou, jest pro onen počet 253³⁴³ nemocných potřeba nejméně 2 v psychiatrii dobře vzdělaných lékařů a podepsané ředitelství prosí, by zemský úřad zakročil u příslušných vojenských úřadů [...], neboť lékaři v ústavu působící ledva stačí na agendu dosavadní.“³⁴⁴ Kromě četných případů, kdy vojáci končili ve zuboženém stavu na psychiatrických léčebnách, nebyly neobvyklé ani sebevraždy nebo pokusy o ně.³⁴⁵ Alarmující skutečností byl počet 900 „rozličných a nebezpečných choromyslných“, na jejichž psychickém zdraví se promítly zážitky z fronty, a potřebovali tak neustálou lékařskou péči.³⁴⁶ V květnu musel narukovat Aron Alpern, lékař ze Zastavna v Bukovině,³⁴⁷ počátkem října byl pak nucen ústav opustit bulharský doktor Salomon Avramoff, který zde pracoval od poloviny dubna téhož roku,³⁴⁸ ale o šest měsíců později byl povolán do vojenské služby ve své domovině.³⁴⁹ Právě proto,

³⁴⁰ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 10. září 1914.

³⁴¹ Tamtéž.

³⁴² MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 3. října 1914.

³⁴³ V prameni chybně uveden celkový počet 243.

³⁴⁴ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru ze 17. listopadu 1915.

³⁴⁵ Holmes, Richard: *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*. Praha 2011, s. 204.

³⁴⁶ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis praesidiu c. a k. mor. místodržitelství v Brně z 25. dubna 1915.

³⁴⁷ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 10. května 1915.

³⁴⁸ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 15. dubna 1915.

³⁴⁹ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru z 1. října 1915.

že prakticky všem mladým lékařům hrozilo povolání do služby, žádalo ředitelství, aby byli do ústavu přiděleni stálí lékaři, kteří by pracovali na vojenských odděleních.³⁵⁰

³⁵⁰ MZA, fond A9, karton 6992, sign.: P 7/1-3 C: Dopis moravskému zemskému výboru ze 6. června 1915.

7. Závěr

Cílem diplomové práce bylo na základě dochovaných pramenů podat komplexní obraz vývoje péče o choromyslné na Moravě ve druhé polovině 19. století a pokusit se analyzovat situaci lidí, kterým se do té doby dostalo jen péče s velmi nízkou úrovní, která v provizorních klášterních zařízeních alžbětinek a milosrdných bratří panovala. Na základě analýzy dostupných, většinou německojazyčných pramenů, byl s podporou odborné literatury podán celistvý soubor zobrazující okolnosti vzniku moravských ústavů pro duševně choré.

Velkou zásluhu na zlepšení situace choromyslných na Moravě měl Josef Ignác Čermák, jehož přičinění na založení prvního zemského ústavu v Černovicích u Brna je nezvratné. Černovický ústav se stal pod Čermákovým vedením prvním svého druhu na Moravě, a zároveň prvním v celých českých zemích, kde se všem pacientům bez majetkových rozdílů dostalo humánnějšího zacházení, o čemž svědčí například Čermákovo nařízení, že nemocní nemají být svazováni řetězy.

Od slavnostního otevření se černovický ústav rychle plnil a bylo nutné hledat cestu, jak situaci vyřešit. Po dlouhých debatách, které se zpočátku snažily vyhnout nákladné možnosti založit druhý zemský ústav pro choromyslné, se k této možnosti v 80. letech 19. století musel moravský zemský sněm stejně uchýlit, protože bylo zřejmé, že jakékoliv jiné řešení by bylo pouze dočasnou náplastí. Přestože se zemský výbor pokoušel najít vhodné místo pro zřízení filiálky k brněnskému ústavu, byla tato aktivita zdlouhavá a k žádným konečným výsledkům nevedla. Nadějně se jevilo zakoupení slavkovského velkostatku Albrechta Vincence hraběte Kounice nebo pozemku v Židlechovicích pana M. Gerharta. Na obě nemovitosti vypracoval stavitelský výbor podrobné plány zahrnující jejich cenu včetně nákladů za upravující stavby.

Teprve roku 1888 se dostalo přeplnění černovického ústavu znovu na pořad dne, a právě tehdy došlo k usnesení, že je stavba druhého zemského ústavu pro choromyslné nevyhnutelná. Zbývalo rozřešit otázky týkající se vhodného místa a principu, na němž má budoucí ústav fungovat. Následovaly obsáhlé debaty zabývající se vhodností měst, která zemskému sněmu poslala nabídky svých pozemků pro stavbu tohoto zařízení. Z nabízených lokalit byla největší pozornost věnována Hranicím, Příboru, Frenštátu a Rožnovu pod Radhoštěm. Po prozkoumání daných míst byla vypracována podrobná

pojednání uvádějící pro každé z nich pro a proti. Největší roli zde hrála cena, dostupnost pitné a užitkové vody a podnebí. Z uvedených měst měly na úspěch největší naději Hranice, ve kterých měla být v blízké budoucnosti vybudována také nová nemocnice.

Kvůli vysoké ceně pozemků byl návrh nakonec zamítnut a byl upřednostněn pozemek ve Lhotě u Šternberka, který odpovídal všem vzneseným požadavkům. Přestože se mezi poslanci našli kromě příznivců tohoto návrhu také odpůrci, byl nakonec pozemek zakoupen. Přeplnění černovického ústavu se po patnácti letech nikam nevedoucího vyjednávání stávalo pro zemi neúnosné, a tak došlo k poměrně rychlému rozhodnutí, že druhý zemský ústav pro choromyslné bude postaven zde. Ke slavnostnímu otevření ústavu pro 450 pacientů došlo v roce 1892.

Odkládání stavby druhého zemského ústavu s sebou však neslo jedno nevyhnutelné úskalí. Počet choromyslných stále stoupal, a nový ústav ve Šternberku už roku 1896 pečoval o 650 nemocných. Moravský zemský sněm se chtěl vyvarovat předchozímu zdlouhavému procesu a už roku 1902 došlo ke schválení stavby třetího zemského ústavu pro choromyslné na Moravě. Následoval stejný proces hledání vhodného místa jako v předchozím případě; tentokrát se rozhodovalo mezi Bystřicí pod Hostýnem, Frenštátem a Kroměříží. Po podrobné analýze navrhovaných míst došlo k odhlasování stavby nového zařízení pro duševně choré v Kroměříži.

Díky podrobné sondě do pramenné základny a následné analýze archiválií se podařilo podat první ucelený obraz vývoje ústavů pro choromyslné na Moravě v 19. století. V kombinaci s nahlížením do historie péče o duševně choré lze navíc sledovat, jak bylo při budování těchto zařízení nakládáno s dobovými trendy. Zlomovým okamžikem bylo pro Moravu (a v zásadě i pro zbytek českých zemí) zařízení černovického ústavu v roce 1863 a jmenování Josefa Čermáka jeho ředitelem; právě Čermákem prosazované metody byly ve své době velmi inovativní a bylo z nich v budoucnu čerpáno i při budování dalších dvou moravských ústavů pro choromyslné. Exkurz do dochovaných stanov sepsaných Josefem Čermákem spolu s nahlédnutím do dobové legislativy nabídl možnost interpretovat zakládání těchto zařízení v širších společenských souvislostech.

Přínos diplomové práce spočívá především v práci s doposud opomíjenými prameny, které umožnily zpracovat toto neprobádané téma. Uvedené poznatky lze využít pro další zkoumání v této oblasti; přínosné by bylo zejména zaměření na konkrétní postupy

a úspěchy léčby pacientů v těchto ve své době moderních ústavech. Podpůrné archiválie ke zpracování jsou dohledatelné opět v Moravském zemském archivu v Brně ve fondu A9 nebo v nezpracovaném fondu A 45. Velmi přínosným pramenem by v tomto případě byly *Österreichische Statistik*³⁵¹, které uvádějí narůstající počty pacientů na základě územní příslušnosti, jejich nemoci, ale také podle vyznávaného náboženství. Při zkoumání této problematiky lze uvést předkládanou diplomovou práci jako oporu pro podrobnější interpretaci.

³⁵¹ Österreichische Statistik. Dostupné online: https://alex.onb.ac.at/static_tables/ors.htm [cit. 20. 6. 2024].

Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Moravská galerie Brno
Karton B 14565, bez signatury

Moravský zemský archiv v Brně

fond A 9 Zemský výbor

karton 6807, sign. P 7/1

karton 6808, sign. P 7/1

karton 6811, sign. P 7/1

karton 6813, sign. P 7/1

karton 6815, sign. P 7/1

karton 6817, sign. P 7/1

karton 6818, sign. P 7/1

karton 6822, sign. P 7/1

karton 6831, sign. P 7/1

karton 6832, sign. P 7/1

karton 6840, sign. P 7/1

karton 6844, sign. P 7/1

karton 6873, sign. P 7/1-2

karton 6911, sign. P 7/1-3

karton 6912, sign. P 7/1-3

karton 6985, sign. P 7/1-3

karton 6992, sign. P 7/1-3 C

karton 6993, sign. P 7/1-3 C

karton 7017, sign. P 7/1-5

fond A 45 Zemský ústav pro choromyslné (nezpracovaný fond)

kniha 1, protokol o stavu ošetřovanců 1859–1883

kniha 2, protokol o stavu ošetřovanců 1883–1894

Státní okresní archiv Olomouc

Schubert, Konstantin: Sonderabdruck aus dem Illustration: „*Die Irrenpflege in Österreich in Wort und Bild.*“ Wien 1912.

Tištěné prameny

120 let psychiatrické léčebny v Brně v Černovicích. Brno 1983.

1863–1893. 100 let psychiatrické léčebny v Brně. Sborník přednášek přednesených u příležitosti oslav 100. výročí psychiatrické léčebny v Brně. Praha 1963.

D'Elvert, Christian: *Geschichte der Heil-und Humanitäts-Anstalten.* Brno 1858.

Hellwig, Alfred: *Jahresbericht zum 50 jährigen Bestande der mähr. Landes-Irrenanstalt in Brünn.* Brno 1912.

Oznámení c. k. morav. Místodržitelstva od 20. října r. 1863, o času, který bude otevřen, nový mor. zemský ústav pomatených i o platech za stravu a opatrování v něm. Zákony a Nařízení zemská pro Markrabství Moravské. 20. listopad 1863, část VII.

Oznámení moravského zemského výboru, od 3. října r. 1863, o otevření nového zemského ústavu pro pomatence. Zákony a Nařízení zemská pro Markrabství Moravské. 31. říjen 1863, část VI.

Pravidla moravského zemského ústavu pro pomatence. Zákony a Nařízení zemská pro Markrabství Moravské. 31. prosinec 1863, část XII.

Pravidla pro správu moravského zemského ústavu pro pomatence. Zákony a Nařízení zemská pro Markrabství Moravské. 31. prosinec 1863, část XII.

Sněm moravský. 28. sezení prvního zasedání dne 30. října 1903, s. 1164.

Prameny dostupné online:

Bible. Praha 2019. Dostupné online: <https://www.gmct.cz/media/files/library/PDF/1.%20Bible.pdf>.

Czermak, Josef: *Die mährische Landes Irrenanstalt bei Brünn, ihre bauliche Einrichtung, Administration, ärztliche Gebahrung und Statistik, dargestellt von Josef Czermak.* Wien 1866. Dostupné online: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10226996?page=1>.

Crichton, Alexander: *An Inquiry into the Nature and Origin of Mental Derangement: Comprehending a Concise System of the Physiology and Pathology of the Human Mind, and History of the Passions and their Effects.* London 1798. Dostupné online: <https://wellcomecollection.org/works/xhdkkpq2/items>.

Lakomá, Lena: *Ústavní péče o choromyslné na Moravě v letech 1863–1892 na příkladu Černovic*. Masarykova univerzita, 2020 (bakalářská diplomová práce). Dostupné online: [https://is.muni.cz/th/wr9cp/Ustavni_pece_o_choromyslne_-](https://is.muni.cz/th/wr9cp/Ustavni_pece_o_choromyslne_-_Lena_Lakoma_UCO_470680_PDF.pdf)

[_Lena_Lakoma_UCO_470680_PDF.pdf](https://is.muni.cz/th/wr9cp/Ustavni_pece_o_choromyslne_-_Lena_Lakoma_UCO_470680_PDF.pdf)

Návrat, Čeněk: *Vývoj choromyslnictví na Moravě a nový zemský léčebný ústav císaře Františka Josefa I. v Kroměříži*. Praha 1908. Dostupné online: https://www.valach.cz/dokumenty/data/pdf/vyvoj_choromyslnictvi_na_morave_a_novy_zemsky_lecebny_ustav_cisare_frantiska_josefa_i_v_kromerizi_die_entwicklung_des_irrenwesens_in_mahren_und_die_neue_kaiser_franz_josef_i_landes_heilanstalt_in_kremsier.pdf.

Österreichische Statistik. Statistik des Sanitätswesen in für das Jahr 1906, s. 8. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ors&datum=0077&pos=5>.

Sněm moravský. 1. sezení druhého zasedání 26. listopadu 1872, s. 136–137. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1872&pos=39&size=45>.

Sněm moravský. 8. sezení šestého zasedání 24. března 1876, s. 79–80. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1876&pos=49&size=45>.

Sněm moravský. 18. sezení šestého zasedání dne 7. dubna 1876, s. 344–348. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1876&pos=49&size=45>.

Přílohy k sněmovnímu listu ze 6. sezení pátého zasedání 1876, s. 198–200. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1876&pos=447&size=45>.

Sněm moravský. 13. sezení prvního zasedání dne 11. října 1878, s. 293–295. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1878&pos=55&size=45>.

Sněm moravský. 19. sezení třetího zasedání dne 14. ledna 1887. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1887&pos=55&size=45>.

Sněm moravský. 19. sezení třetího zasedání dne 19. prosince 1887. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1887&pos=55&size=45>.

Sněm moravský. 13. sezení pátého zasedání dne 25. září 1888. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1888&pos=59&size=45>.

Sněm moravský. 21. sezení šestého zasedání dne 9. listopadu 1889. Dostupné online: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ltm&datum=1889&pos=67&size=45>.

Periodika

Časopis lékařův českých, roč. 5, 1866, č. 38.

Časopis lékařův českých, roč. 11, 1872, č. 51.

Časopis lékařův českých, roč. 42, 1903, č. 38.

Česká a slovenská psychiatrie, roč. 103, 2007, č. 3.

Česká a slovenská psychiatrie, roč. 104, 2007, č. 3.

Deutsches Volksblatt, 1889, č. 22.

Deutsches Volksblatt, 1889, č. 26.

Deutsches Volksblatt, 1889, č. 43.

Deutsches Volksblatt, 1889, č. 45.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 12.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 14.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 31.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 36.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 44.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 47.

Deutsches Volksblatt, 1890, č. 48.

International Journal of Osteoarcheology, roč. 13, 2003, č. 5.

Mährisch-Schlesischer Correspondent, roč. 29, 1889, č. 7.

Moravská Orlice, roč. 28, 1894, č. 128.

Moravská Orlice, roč. 41, 1903, č. 250.

Moravská Orlice, roč. 47, 1909, č. 147.

Psychiatrie pro praxi roč. 6, 2006, č. 2.

Psychiatrie pro praxi, roč. 6, 2006, č. 3.

Psychiatrie pro praxi, roč. 6, 2006, č. 4.

Rovnost, roč. 28, 1912, č. 275.

Rovnost, roč. 29, 1913, č. 268.

Rovnost, roč. 30, 1914, čís. 2.

Rovnost, roč. 31, 1915, čís. 442.

Sekundární literatura

Doněk, Emanuel: *Kroměřížská psychiatrická léčebna v průběhu posledního desetiletí*. Kroměříž 2009.

Foucault, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha 1993.

Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002.

Hlaváčková, Ludmila – Svobodný, Petr: *Dějiny lékařství v českých zemích*.

Holmes, Richard: *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*. Praha 2011.

Kučera, Rudolf: *Život na příděl*. Praha 2013.

Lenderová, Milena – Tinková, Daniela – Hanulík, Vladan: *Tělo mezi medicínou a disciplínou*. Praha 2014.

Malíř, Jiří a kol.: *Bibliografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Praha 2012.

Muchembeld, Robert: *Dějiny ďábla*. Praha 2008.

Papajík, David a kol.: *Dějiny Šternberka*. Šternberk 2022.

Puszkailer, Leo – Skula, Eugen: *Z dějin Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Olomouc 1983.

Scull, Andrew: *Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od blázince k moderní medicíně*. Praha 2019.

Sinkulová, Ludmila: *Dějiny československého lékařství od roku 1740–1848. II. díl*. Praha 1965.

Sinkulová, Ludmila: *Stát, lékaři a zdraví lidu. Z historie zdravotní služby v českých zemích*. Praha 1959.

Svobodný, Petr–Černý, Karel a kol.: *Velké dějiny zemi Koruny české. Lékařství*. Praha 2023.

Štaif, Jiří: *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770–1918)*. Praha 2020.

Tinková, Daniela: *Bez zpěvu a bez zvonění. Dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17. –19. století*. Praha 2021.

Tinková, Daniela: *Zákeřná mefitis*. Praha 2013.

Topp, Leslie: *Freedom and the Cage. Modern Architecture and Psychiatry in Central Europe 1890–1914*. Pennsylvania 2017.

Vencovský, Eugen: *Čtení o psychiatrii*. Praha 1983.

Vencovský, Eugen: *Psychiatrie dávných věků*. Praha 1996.

Vencovský, Eugen a kol.: *Psychiatrie*. Praha 1972.

Internetové zdroje

MUDr. Josef Ignác Čermák. Dostupné online: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=43447.

Psychiatrická léčebna. Dostupné online: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_domu&load=129.

Resumé

The master's thesis deals with the development of asylums for the mentally ill in Moravia during the 19th century, which were established in this region in 1863–1918. By thoroughly analyzing archival and printed sources from domestic archives, the thesis aims to comprehensibly describe the process of founding these institutions and to place this specific topic within the broader context of the political and cultural history of Moravia after 1861, when Emperor Franz Joseph I issued the October Diploma, renouncing absolute power. The thesis presents a detailed examination of the circumstances surrounding the establishment of all three Moravian asylums, which are still located in Brno, Šternberk, and Kroměříž. It also provides an excursion into the everyday life of both patients and staff in the Kroměříž asylum during the First World War. Such detailed information concerning the First World War has not been preserved for the other two institutions. All three asylums are a reminder of the growing interest in the mentally ill in Moravia and the contemporary efforts to improve their care.

Obrazová příloha

Obr. 1: Pohled na dnešní Zelný trh v Brně od Josefa Maserleho; ve spodní části kresby lze vidět klec určenou pro vystavování choromyslných.

Moravská galerie Brno, karton B 14565, bez signatury.

Front des Hauptgebäudes.

Obr. 2: Fotografie hlavní budovy černovického ústavu pro choromyslné z roku 1903. MZA, karton 6912, sign. P 7/1-3.

Obr. 3: První ředitel druhého zemského ústavu pro choromyšné, MUDr. Josef Scharf.

Mährisch-Schlesischer Correspondent,
roč. 1868, č. 7, nečíslováno.

Obr. 4: První ředitel černovického ústavu, MUDr. Josef Ignác Čermák.

Mährisch-Schlesischer Correspondent,
roč. 29, 1889, č. 7, nečíslováno.